



**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**



**ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД  
«УНІВЕРСИТЕТ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ»**



**ЧЕРКАСЬКИЙ НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ  
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД  
«УНІВЕРСИТЕТ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ»**

# **ФІНАНСОВИЙ ПРОСТІР**

**МІЖНАРОДНИЙ  
НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЖУРНАЛ**

**№ 4/2016**

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД  
“УНІВЕРСИТЕТ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ”  
ЧЕРКАСЬКИЙ НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ

# **ФІНАНСОВИЙ ПРОСТІР**

**МІЖНАРОДНИЙ  
НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЖУРНАЛ**

**№ 4 (24) 2016**

Включено до Переліку наукових фахових видань України з питань економіки (наказ МОНУ від 10.10.2013р. №1411)  
та провідних міжнародних наукометричних баз: EBSCO Publishing (США), Open Academic Journal Index (OAJI), CiteFactor

УДК 336  
ББК 65.26

ЧЕРКАСЬКИЙ НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ  
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД  
«УНІВЕРСИТЕТ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ»

ISSN 2304-1692

ЕЛЕКТРОННЕ НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ  
МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЖУРНАЛ  
«ФІНАНСОВИЙ ПРОСТІР»

•№ 4 (24) • 2016•

Рекомендовано до поширення в мережі інтернет Вченою радою Черкаського навчально-наукового інституту Державного вищого навчального закладу «Університет банківської справи», протокол № 1 від 24.12.2016 р.

Виходить 4 рази на рік.

У журналі публікуються статті українською, російською, англійською та польською мовами.

Засновник: Державний вищий навчальний заклад «Університет банківської справи».

Видавець: Черкаський навчально-науковий інститут Державного вищого навчального закладу «Університет банківської справи».

При використанні матеріалів, опублікованих у журналі, посилання на «Фінансовий простір» обов'язкове.

**Редакційна колегія:**

**Головний редактор:**

*БАРАНОВСЬКИЙ Олександр Іванович,*

доктор економічних наук, професор, проректор з наукової роботи ДВНЗ «Університет банківської справи» (Україна)

**Заступник головного редактора:**

*ПУСТОВИЙТ Роберт Фрідріхович,*

доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки та управління Черкаського навчально-наукового інституту ДВНЗ «Університет банківської справи» (Україна)

**Відповідальний секретар:**

*ГМИРЯ Вікторія Петрівна,*

кандидат економічних наук, доцент кафедри банківської справи Черкаського навчально-наукового інституту ДВНЗ «Університет банківської справи» (Україна)

**Члени редколегії:**

*АЛКАРІЄВ Нуріддін Сапаркарієвіч,*

доктор економічних наук, професор кафедри соціології Національний Університет Узбекистану імені Мірзо Улугбека (Узбекистан)

*ДМИТРЕНКО Ірина Миколаївна,*

доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри обліку і аудиту Інституту банківських технологій і бізнесу ДВНЗ «Університет банківської справи» (Україна)

*КОРВЯКОВ Валерій Анатолійович,*

доктор педагогічних наук, професор, ректор Алматинської академії статистики (Казахстан)

*КУЗЬМЕНКО Олександр Борисович,*

доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри

ри економіки підприємства Чорноморського національного університету ім. П. Могили (Україна)

*КУЗНЄЦОВА Анжела Ярославівна,*

доктор економічних наук, професор, проректор з наукової та організаційної роботи ДВНЗ «Університет банківської справи» (Україна)

*КУКЛИН Олег Володимирович,*

доктор економічних наук, професор, директор Черкаського державного бізнес – коледжу (Україна)

*МИЩЕНКО Світлана Володимирівна,*

доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри фінансів і кредиту Інституту банківських технологій і бізнесу ДВНЗ «Університет банківської справи» (Україна)

*ПАНТЄЛЄЄВА Наталія Миколаївна,* кандидат

технічних наук, доцент, заступник директора Черкаського навчально-наукового інституту ДВНЗ «Університет банківської справи» (Україна)

*ПРОКОПЕНКО Наталія Семенівна,*

доктор економічних наук, професор, проректор з наукової роботи Приватного вищого навчального закладу «Європейський університет», радник податкової служби I рангу (Україна)

*СМОВЖЕНКО Тамара Степанівна,*

доктор економічних наук, професор, ректор ДВНЗ «Університет банківської справи» (Україна)

*ХАБЕР Йозеф Антоні,*

професор Школа бізнесу Познані, факультет в м. Хожув, Республіка Польща (Польща)

*ШЕБЕКО Костянтин Костянтинівич,*

доктор економічних наук, професор, ректор Поліського державного університету Національного банку Республіки Білорусь (Республіка Білорусь)

Адреса редакційної колегії: Черкаський навчально-науковий інститут ДВНЗ «Університет банківської справи», вул. Вячеслава Чорновола, 164, м. Черкаси, 18028, тел. (050) 640-38-84, e-mail: [fp@cibs.ubs.edu.ua](mailto:fp@cibs.ubs.edu.ua)

ISSN 2304-1692

© Черкаський навчально-науковий інститут ДВНЗ «Університет банківської справи»

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE  
CHERKASY EDUCATIONAL-SCIENTIFIC INSTITUTE  
OF THE BANKING UNIVERSITY

# **FINANCIAL SPACE**

**THE INTERNATIONAL  
SCIENTIFIC AND PRACTICAL JOURNAL**

**№ 4 (24) 2016**

UDC 336  
LBC 65.26

CHERKASY EDUCATIONAL-SCIENTIFIC INSTITUTE  
OF THE BANKING UNIVERSITY

ISSN 2304-1692

ELECTRONIC SCIENTIFIC EDITION  
INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL JOURNAL  
«FINANCIAL SPACE»  
• № 4 (24) • 2016 •

Recommended for online publication by the Academic Council of Cherkasy educational-scientific Institute of the Banking University by protocol № 1 24/12/2016

Published 4 times a year.

Contributions to the Journal are accepted in Ukrainian, Russian, English and Polish.

Founder: Banking University.

Publisher: Cherkasy educational-scientific institute of the Banking University.

In case of reprinting of materials published in the journal, the reference to «Financial Space» is required.

**Editorial Board:**

**Editor-in-Chief:**

*Alexander BARANOVSKY*, Doctor of Economics, Professor, Vice Rector for Research Affairs of Banking University (Ukraine)

**Deputy Editor:**

*Robert PUSTOVIYT*, Doctor of Economics, Professor, Head of Department of Economics and Management, Cherkasy educational-scientific institute of the Banking University (Ukraine)

**Executive Secretary:**

*Victoria HMYRYA*, PhD, assistant professor of Cherkasy educational-scientific institute of the Banking University (Ukraine)

**Members of the editorial board:**

*Nuriddin Saparkariyevich ALIKARIYEV*, Doctor of Economics, Professor of Department of Sociology, National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek (Uzbekistan)

*Irina DMITRENKO*, Doctor of Economics, Associate Professor, Head of Department of Accounting and Auditing, Banking University (Ukraine)

*Valery KORVYAKOV*, Doctor of Pedagogy, Professor, Rector of Almaty Academy of Statistics (Kazakhstan)

*Alexander KUZMENKO*, Doctor of Economics, Professor, Head of Department of Economics, Enterprise

of the Black Sea National University named after Petro Mohyla (Ukraine)

*Angela KUZNETSOVA*, Doctor of Economics, Professor, Vice Rector for Research and Organizational Affairs of Banking University (Ukraine)

*Oleg KUKLIN*, Doctor of Economics, Professor, Director of Cherkasy State Business - College (Ukraine)

*Svetlana MISHCHENKO*, Doctor of Economics, Associate Professor, Head of Department of Finance and Credit, Banking University (Ukraine)

*Natalia PANTELEYEVA*, Ph.D., Associate Professor, Deputy Director of Cherkasy educational-scientific institute of the Banking University (Ukraine)

*Natalia PROKOPENKO*, Doctor of Economics, Professor, Vice Rector of the Private higher educational institution "European University", Adviser of the Revenue Service of the 1-st rank (Ukraine)

*Tamara SMOVZHENKO*, Doctor of Economics, Professor, Rector of Banking University (Ukraine)

*Anthony Joseph HABER*, PhD, Professor of School of Business, Poznan Faculty in Chorzow (Poland)

*Konstantin SHEBEKO*, Doctor of Economics, Professor, Rector of Polessky State University of the National Bank of Belarus (Belarus)

## ЗМІСТ / CONTENT

|   |    |
|---|----|
| <b>АНІСИМОВ В'ячеслав Валентинович</b><br>ДІЯЛЬНІСТЬ РОСІЙСЬКОГО ФОНДУ ЗАХИСТУ ВКЛАДНИКІВ ТА ПРОБЛЕМА<br>ПОВЕРНЕННЯ БАНКІВСЬКИХ ВКЛАДІВ                               | 7  |
| <b>Viacheslav V. ANISIMOV</b><br>ACTIVITIES OF RUSSIAN DEPOSITORS PROTECTION FUND AND PROBLEM<br>OF BANK DEPOSITS REPAYMENT   | 12 |
| <b>БАКУЛІНА Оксана Сергіївна</b><br><b>ЧЕРНИШ Ольга Володимирівна</b><br>ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО ОРІЄНТОВАНОЇ СИСТЕМИ АГРАРНОГО РОЗВИТКУ:<br>ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ ПРІОРИТЕТИ | 14 |
| <b>Oksana S. BAKULINA</b><br><b>Olga V. CHERNYSH</b><br>THE FORMATION OF A SOCIALLY ORIENTED SYSTEM OF AGRICULTURAL<br>DEVELOPMENT: EUROPEAN INTEGRATION PRIORITIES   | 19 |
| <b>ЗАПОРОЖЕЦЬ Світлана Володимирівна</b><br>ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ ІПОТЕЧНИХ ЦІННИХ<br>ПАПЕРІВ В УКРАЇНІ  | 21 |
| <b>Svetlana V. ZAPOROZHETS</b><br>THE PECULIARITIES OF THE MORTGAGE SECURITY MARKET FUNCTIONING<br>IN UKRAINE   | 27 |
| <b>КАСЯРУМ Олег Павлович</b><br><b>КАСЯРУМ Ярослав Олегович</b><br>ОБЧИСЛЕННЯ У ТАБЛИЦЯХ «EXCEL» ГОЛОВНИХ КОМПОНЕНТІВ<br>ФАКТОРНОГО АНАЛІЗУ                           | 29 |
| <b>Oleg P. KASYARUM</b><br><b>Jaroslav O. KASYARUM</b><br>CALCULATIONS IN THE TABLES «EXCEL» PRINCIPAL COMPONENTS<br>FACTOR ANALYSIS                                  | 36 |
| <b>КОЧУМА Інна Юріївна</b><br>СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ В СИСТЕМІ АНТИКРИЗОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ  | 38 |
| <b>Inna Y. KOCHUMA</b><br>SOCIAL CAPITAL IS IN SYSTEM OF AGAINST CRISIS MANAGEMENT  | 48 |
| <b>ПОЗДНЯКОВА Людмила Олексіївна</b><br>РОЛЬ ДІАЛЕКТИЧНОГО МЕТОДУ ПІЗНАННЯ У РОЗВИТКУ ТЕОРІЇ<br>СТРАХОВОЇ СИСТЕМИ   | 50 |
| <b>Liudmyla A. POZDNIAKOVA</b><br>DIALECTICAL METHOD OF COGNITION ROLE IN THE DEVELOPMENT OF THE<br>THEORY OF INSURANCE SYSTEM  | 54 |
| <b>ХАСАН Алі Аль-Абабнех</b><br>ОПТИМІЗАЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ ЕФЕКТИВНОГО РОЗПОДІЛУ РЕКЛАМНОГО<br>БЮДЖЕТУ   | 56 |

## ЗМІСТ / CONTENT

---

|  |           |
|--|-----------|
| <i>Ali al-Ababneh HASSAN</i><br>OPTIMIZATION MECHANISM EFFICIENT ALLOCATION OF ADVERTISING BUDGETS   | 61        |
| <b>ЧЕРКАШИНА Тетяна Сергіївна</b><br>ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ СТРУКТУРИ ДЕРЖАВНИХ ВИТРАТ НА ДИНАМІКУ<br>ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНИХ КРАЇН СХІДНОЇ ЄВРОПИ  | 63        |
| <b>Tetiana S. CHERKASHYNA</b><br>THE RESEARCH OF THE IMPACT OF THE STRUCTURE OF PUBLIC EXPENDITURES<br>ON ECONOMIC DEVELOPMENT DYNAMICS IN POST-SOCIALIST COUNTRIES<br>OF EASTERN EUROPE   | 70        |
| <b>ШУРА Наталя Олександрівна</b><br><b>БУРКОВА Людмила Анатоліївна</b><br><b>ЖУКОВА Олена Вілоріївна</b><br>ОСНОВНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЕФЕКТИВНІСТЮ<br>ДІЯЛЬНОСТІ ГІРНИЧО-ЗБАГАЧУВАЛЬНИХ КОМБІНАТІВ КРИЗЬ ПРИЗМУ<br>КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛІННЯ | 72        |
| <b>Natalia O. SHURA</b><br><b>Lюдmyla A. BURKOVA</b><br><b>Olena V. ZHUKOVA</b><br>BASIC DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF SYSTEM MANAGEMENT BY EFFICIENCY<br>OF ACTIVITY OF ORE MINING AND PROCESSING COMBINES THROUGH PRISM<br>OF CORPORATE MANAGEMENT            | 76        |
| <b>МАКЛАКОВ Сергій Миколайович</b><br><b>ДУДКО Сергій Вікторович</b><br><b>САЛО Анастасія Василівна</b><br>ІНВЕСТИВАННЯ У БЕЗПЕРЕРВНИЙ ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК НАСЕЛЕННЯ<br>ЯК ПЕРЕДУМОВА ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЕКОНОМІКИ                    | 78        |
| <b>Sergey N. MAKLAKOV</b><br><b>Sergiy V. DUDKO</b><br><b>Anastasiya V. SALO</b><br>INVESTMENT IN CONTINUOUS EDUCATIONAL AND PROFESSIONAL DEVELOPMENT<br>OF THE POPULATION AS CONDITION OF INCREASE IN COMPETITIVENESS OF ECONOMY                              | 86        |
| <b>ДО УВАГИ АВТОРІВ!</b>   | <b>88</b> |
| <b>TO THE ATTENTION OF AUTHORS!</b>  | <b>90</b> |

УДК 336.17 (075)

## ДІЯЛЬНІСТЬ РОСІЙСЬКОГО ФОНДУ ЗАХИСТУ ВКЛАДНИКІВ ТА ПРОБЛЕМА ПОВЕРНЕННЯ БАНКІВСЬКИХ ВКЛАДІВ

**АНІСИМОВ В'ячеслав Валентинович**

к.і.н., доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін  
Черкаського навчально-наукового інституту УБС НБУ (м. Київ)  
anissimovv@ukr.net

*Анотація.* Створено хронологію та досліджено діяльність російського Фонду захисту вкладників в умовах окупації Російською Федерацією Автономної Республіки Крим. Проаналізовано стан проблеми повернення банківських вкладів в Криму. Подано висновки щодо наслідків окупації Криму для банківської системи України.

*Аннотация.* Создана хронология и исследована деятельность российского Фонда защиты вкладчиков в условиях захвата Российской Федерацией Автономной Республики Крым. Сделан анализ проблемы возвращения банковских депозитов крымским вкладчикам украинских банков. Предложены выводы о последствиях оккупации Крыма для банковской системы Украины.

**Ключові слова:** Україна, Російська Федерація, Крим, Фонд захисту вкладників, Національний банк України, окупація, банківська система, комерційні банки, постанова, закон.

**Ключевые слова:** Украина, Российская Федерация, Крым, Фонд защиты вкладчиков, Национальный банк Украины, оккупация, банковская система, коммерческие банки, постановление, закон.

**Постановка проблеми.** Окупація Російською Федерацією Автономної Республіки Крим у 2014 році та запровадження Росією заборони на діяльність українських банків в Криму, мала наслідком виникнення серйозної економічної, політичної та правової проблеми повернення банківських вкладів та сплати кредитних зобов'язань жителів Криму перед українськими банками. Проблема має не лише теоретичний, але й практичний характер. Від її вирішення залежить добробут сотень тисяч громадян, що стали жертвою російської військової агресії.

**Аналіз останніх публікацій** дає можливість стверджувати, що проблема є далекою від вирішення, попри запровадження російською владою певних правових механізмів та створення спеціальних установ, які мали б її вирішити, зокрема Фонду захисту вкладників. Відсутня будь-яка взаємодія між офіційними установами України та Росії в питаннях повернення депозитів кримських вкладників в українських банках. На даний час, попри практичну значущість та актуальність проблеми, відсутні наукові праці, які б містили її комплексний аналіз та рекомендації щодо її розв'язання.

**Виклад основного матеріалу.** Як свідчать офіційні документи російської влади, від початку процесу включення Криму до складу Російської Федерації, на рівні політичного керівництва Росії існувало розуміння можливості виникнення негативних наслідків для кримських вкладників українських банків [1]. Тому 2 квітня 2014 року Президент Російської Федерації Володимир Путін підписав Федеральний закон № 39-ФЗ «Про захист інтересів фізичних осіб, які мають вклади в банках і відокремлених структурних підрозділах банків, зареєстрованих і (або) діючих на території Республіки Крим та на території міста федерального значення Севастополя». Законом було передбачено процедуру здійснення викупу у вкладників прав (вимог) до кредитних установ спеціалізованою автономною некомерційною організацією «Фонд захисту вкладників» [2]. А вже 3 квітня 2014 року на реалізацію закону головою Банку Росії Ельвірою Набіулліною було видано наказ № ОД-525, яким було визначено, що в разі виявлення банками «агресивної політики по залученню коштів фізичних осіб у вклади», надходження до Банку Росії скарг клієнтів та ви-



явлення інших факторів, що свідчать про загрозу інтересам кредиторів і вкладників, Банк Росії вимагатиме в українських банків реєстри, які будуть передані до Державної корпорації «Агентство по страхуванню вкладів», для наступної передачі до некомерційної організації «Фонд захисту вкладників» [3].

Протягом квітня 2014 року українські банки через російську окупацію Криму вимушено припинили свою діяльність в Автономній Республіці Крим. Отже були створені умови, які дозволили розпочати роботу російським установам. 8 квітня 2014 року була створена, а з 15 квітня – почала публічно працювати неприбуткова Автономна некомерційна організація «Фонд захисту вкладників» (далі – ФЗВ), під орудою голови Наглядової ради ФЗВ Андрія Мельникова та виконавчого директора ФЗВ Олександра Кузнецова. Метою діяльності Фонду, згідно його Статуту, було оголошено «реалізацію Закону про захист інтересів фізичних осіб, забезпечення захисту інтересів фізичних осіб-вкладників банків та відокремлених структурних підрозділів банків, зареєстрованих та (або) здійснюючих діяльність на території Республіки Крим та на території міста федерального значення Севастополя станом на 14 березня 2014 р.» [4].

З 23 квітня 2014 року ФЗВ став приймати від кримчан, кошти яких залишилися на рахунках в 45 українських банках, заяви про виплату компенсацій. Право на отримання компенсації, відповідно до закону, набули фізичні особи, в тому числі ті що здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи, які проживають на території Криму. Компенсація виплачується за вкладками, які були розміщені в банках до 2 квітня 2014. Виплаті також підлягають капіталізовані відсотки, зараховані на рахунок до зазначеної дати. Розмір компенсації становить 100% вимог, але не може перевищувати 700 тис. рублів на одного вкладника.

Порядок здійснення компенсацій ФЗВ для кримських вкладників українських банків визначено такий. Право на отримання компенсаційних виплат у вкладників виникає після прийняття Банком Росії рішення про припинення діяльності структурного підрозділу банку на території Криму. Потім ФЗВ набуває права (вимоги) за вкладками та починає здійснення компенсаційних виплат. Компенсація виплачується за банківськими вкладками (рахунками), які були розміщені в банках по 1 квітня 2014 року включно. Сума вимог вкладника, в гривнях або іншій

валюті, визначається у валюті Російської Федерації за курсом, встановленим Банком Росії на 18 березня 2014 року (за курсом 3,78 російського рубля за 1 гривню). Виплата компенсації здійснюється в рублях на рахунок (вклад) в уповноваженому банку.

Для видачі компенсаційних виплат на території Криму протягом 2014-2015 рр. було створено пункти прийому заяв, кількість яких зросла з 52 у 22 містах до 204 у 36 населених пунктах. Виплати здійснюють 3 банки-агенти – Чорноморський банк розвитку та реконструкції (ЧБРР), Російський національний комерційний банк (РНКБ) і Генбанк. Для виплат задіяно 305 відділень банків-агентів у 53 населених пунктах [5]. Проте, попри розмах діяльності ФЗВ, 39 тисяч вкладників українських банків на території Криму досі не отримали компенсації на загальну суму 3,4 млрд. рублів. Причинами цього є як прогалини в законодавстві Російської Федерації, так і брак коштів для здійснення компенсаційних виплат.

Щоб вирішити проблему, 7 травня 2015 р. уряд Росії вніс до Державної думи РФ законопроект, який уточнив правила компенсаційних виплат. Вони дозволять повернути гроші 36-ти тисячам вкладників, з них 31 тисячі – повністю. Законопроект також передбачено компенсаційні виплати до 100 тис. рублів кримчанам, які не мають повного комплексу документів, що підтверджують зобов'язання українських банків (33 тис. чоловік); вкладникам, що розмістили вклади в період з 2 квітня 2014 (дата вступу в силу закону про компенсаційні виплати) і до прийняття Банком Росії рішення про припинення діяльності підрозділів українського банку в Криму (1,7 тис. осіб); громадянам Росії, які не є жителями Кримського федерального округу (150 осіб). 8 червня 2015 Року президент Росії В. Путін підписав цей законопроект. Закон №148-ФЗ дає право на компенсацію до 100 тисяч рублів кримчанам, які не зуміли надати повний пакет документів, що підтверджують зобов'язання українських банків та допускає можливість компенсувати вимоги за вкладками, що перевищує 700 тисяч рублів [6].

Для здійснення компенсаційних виплат, 5 червня 2015 року депутати «Державної ради Республіки Крим» прийняли рішення, що витрати ФЗВ будуть здійснюватися з бюджету Криму. «Раді міністрів Республіки Крим» надано право субсидувати витрати на проведення компенсаційних виплат Фондом захисту вкладників фізичним особам, які мають вклади в банках і відокремлених структурних підрозділах банків,

zareєстрованих і (або) діяли на території Республіки Крим, що перевищують 700 тисяч рублів.

Щоб забезпечити витрати ФЗВ, кримський «парламент» затвердив зміни, за якими бюджет Криму став не тільки дотаційним на 74%, але і дефіцитним. Відповідно до цих змін, «Радою міністрів Республіки Крим» було прийнято рішення про передачу Фондові 121 млрд. рублів для здійснення зазначених виплат. Сукупний розмір вимог вкладників до українських кредитних установ, що перевищують 700 тисяч рублів і заявлених до ФЗВ, становить 528 млрд. рублів. Загальна кількість вкладників, які можуть отримати виплати, становить 9 340 осіб. Виплати проводяться пропорційно заявленим вимогам, кожному з вкладників буде виплачено майже 23% суми його внеску, що перевищує 700 тисяч рублів [7]. Станом на 19 травня 2016 року за отриманням цих виплат на суму 1065250034,28 рублів в банки-агенти звернулося 7 125 вкладників. Ще 2 215 вкладників з різних причин не скористалися правом отримання додаткових компенсаційних виплат на загальну суму 145 412 143,68 рублів [8].

Від початку роботи Фонд захисту вкладників прийняв 276 тис. заяв від вкладників 45 українських банків: 212 тис. заяв на отримання компенсаційних виплат, 64 тис. заяв с додатковими документами, які підтверджують раніше представлені вимоги. За перший рік роботи, станом на 4 серпня 2015 року Фонд перевів банкам-агентам 17,6 млрд. руб. для виплат 157,4 тис. вкладникам 38 банків, в тому числі 8,2 млрд. руб. – для розрахунків з 82,7 тис. вкладників Приватбанку і 4,5 млрд. руб. – для розрахунків з 51,8 тис. вкладників Ощадбанку. За виплатами звернулося 120,8 тис. вкладників, яким було зараховано 14,8 млрд. рублів (\$ 413 млн.) на рахунки в Чорноморському банку розвитку і реконструкції, Російському національному комерційному банку або Генбанку [9]. Повні або часткові виплати на суму 26 млрд. рублів отримали 205 тис. вкладників. Середній розмір коштів, який був компенсований фондом кожному вкладнику, складає 130 тис. рублів [10]. Станом на 3 жовтня 2016 року ФЗВ перевів банкам-агентам 29,20 млрд. руб. для виплат 225,93 тис. вкладників [8].

З 3 березня до 31 травня 2016 р. ФЗВ також провів додаткові компенсаційні виплати вкладникам українських кредитних установ, за вимогами, що перевищують 700 тисяч рублів. Станом на 14 березня 2016 року в уповноважені ФЗВ банки - Російський національний комерційний банк та Генбанк звернулися 4054 вкладника, яким ви-

плачено 701 345 812,45 руб., що становить 58 відсотків загальної суми виплат [11].

Ті вкладники, які до 31 травня 2016 року не звернулися в банки-агенти за отриманням належних їм додаткових компенсаційних виплат, в подальшому зможуть отримувати компенсацію тільки за нових надходжень коштів від продажу «націоналізованого» майна українських банків. Для забезпечення цих виплат російська влада вже розпочала продаж майна українських банків. ФЗВ передав «Уряду Республіки Крим» в особі Міністерства майнових і земельних відносин нерухоме майно та земельну ділянку ПАТ КБ «Приватбанк», націоналізовані згідно з Постановою «Державної Ради Республіки Крим» від 30 квітня 2014 р № 2085-6 / 14 «Про питання управління власністю Республіки Крим». Раніше Фондом спільно з «Радою міністрів Республіки Крим» був узгоджений перелік майна ПАТ КБ «Приватбанк» та ПАТ «Ощадбанк», який обліковується як власність Республіки Крим і знаходиться в управлінні Фонду відповідно до визначень Київського районного суду м. Сімферополя від 29 травня 2014 р. і центрального районного суду м. Сімферополя від 4 червня 2014 р. Всього в нього увійшло 42 об'єкти, розташованих в різних населених пунктах Республіки Крим [12]. Проте, реалізація майна українських банків відбувається повільно через брак бажаючих придбати спірні з юридичної точки зору об'єкти.

Серед українських банків «Приватбанк» і «Ощадбанк» є найбільшими за обсягами зроблених ФЗВ в Криму компенсаційних виплат. ФЗВ вже виплатив 14 млрд. руб. компенсації більш ніж 120 тис. вкладників Приватбанку і 4,7 млрд. руб. – 55 тис. вкладників Ощадбанку. Суми позовних вимог ФЗВ еквівалентні обсягу прав вимог Фонду на момент звернення до арбітражних судів (12,4 млрд. руб. з виплат більш ніж 99 тис. вкладників Приватбанку і 4,6 млрд. руб. – понад 53 тис. вкладників Ощадбанку) [13].

Україна офіційно не визнає діяльність ФЗВ та інших органів російської окупаційної влади на території Криму. Відповідно до ст.9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», будь-які органи, їх посадові та службові особи на тимчасово окупованій території та їх діяльність вважаються незаконними, якщо ці органи або особи створені, обрані чи призначені у порядку, не передбаченому законом. Будь-який акт (рішення, документ), виданий органами та/або особами, передбаченими части-

ною другою цією статті, є недійсним і не створює правових наслідків. Так само, відшкодування матеріальної та моральної шкоди, заподіяної внаслідок тимчасової окупації державі Україна, юридичним особам, громадським об'єднанням, громадянам України, іноземцям та особам без громадянства, у повному обсязі покладається на Російську Федерацію як на державу, що здійснює окупацію [14].

**Висновки.** Проблема повернення банківських вкладів громадянам, що втратили заощадження в українських банках на території Автономної Республіки Крим внаслідок російської окупації є далекою від вирішення. Попри запровадження російською владою певних правових механізмів та створення спеціальних установ, які мали б її вирішити, зокрема Фонду захисту вкладників, значна частина вкладників не змогла повернути свої кошти. Діяльність ФЗВ до певної міри знизила гостроту проблеми на рівні Криму,

але водночас ніяк не вплинула на її вирішення на рівні міждержавних відносин України та Росії та банківських спільнот обох країн. Відсутність будь-якої взаємодії між офіційними установами України та Росії в питаннях повернення депозитів кримських вкладників в українських банках, ускладнює та уповільнює її вирішення. Вирішити проблему повернення вкладів в односторонньому порядку неможливо. Необхідний переговорний процес між керівництвами обох держав, між уповноваженими представниками банківських спільнот, можливо, за посередництва авторитетних світових фінансових організацій. В іншому випадку, вирішення спірних питань очевидно відбуватиметься через міжнародні суди, що потягне за собою значні бюджетні витрати та суттєво відтермінує повернення вкладникам заощаджень та вирішення інших складних питань, що виникли внаслідок російської окупації Криму.

#### Список використаних джерел

1. Анісімов В.В. Банківська система Криму в умовах окупації Російською Федерацією // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://fp.cib.ubs.edu.ua/files/1503/15avvbsk.pdf>

2. Федеральный закон № 39-ФЗ «О защите интересов физических лиц, имеющих вклады в банках и обособленных структурных подразделениях банков, зарегистрированных и (или) действующих на территории Республики Крым и на территории города федерального значения Севастополя» // Электронный ресурс. Режим доступа: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nid=102348704&rdk=&backlink=1>

3. Приказ Банка России от 3 апреля 2014 г. № ОД-525 «О предъявлении требования Банка России о представлении реестра обязательств перед кредиторами и вкладчиками в соответствии с Федеральным законом «Об особенностях функционирования финансовой системы Республики Крым и города федерального значения Севастополя на переходный период» // Электронный ресурс. Режим доступа: <http://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/70537044/#ixzz3ZpLJh71k>

4. Устав Автономной некоммерческой организации «Фонд защиты вкладчиков» // Электронный ресурс. Режим доступа: [http://fzvklad.ru/fond/general\\_provisions/](http://fzvklad.ru/fond/general_provisions/)

5. «Фонд захисту вкладників»: кримчанам виплатили компенсацій на 25 мільярдів рублів

// Электронный ресурс. Режим доступа: <http://ua.krymr.com/a/26759988.html>

6. Федеральный закон от 8 июня 2015 г. N 148-ФЗ «О внесении изменений в Федеральный закон «О защите интересов физических лиц, имеющих вклады в банках и обособленных структурных подразделениях банков, зарегистрированных и (или) действующих на территории Республики Крым и на территории города федерального значения Севастополя» // Электронный ресурс. Режим доступа: [http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?doc\\_itself=&infostr=x&backlink=1&fulltext=1&nd=102373192#I0](http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?doc_itself=&infostr=x&backlink=1&fulltext=1&nd=102373192#I0)

7. Фонд защиты вкладчиков получил доступ к бюджету Крыма // Электронный ресурс. Режим доступа: <http://investigator.org.ua/news/156653/>

8. Фонд защиты вкладчиков // Электронный ресурс. Режим доступа: <http://fzvklad.ru/>

9. Двойная прибыль: крымские вкладчики пытаются получить компенсацию выплаченных вкладов // Электронный ресурс. Режим доступа: <http://www.averba.com.ua/advokat-po-kreditam-dnepropetrovsk/dvojnaya-pribyl-krymskie-vkladchiki-pytayutsya-poluchit-kompensaciyu-vyplachennykh-vkladov.html>

10. В Крыму 40 тысяч вкладчиков украинских банков пока не могут получить компенсации // Электронный ресурс. Режим доступа: <http://news.allcrimea.net/news/2015/5/14/v-krymu-40-tysyach->

vkladchikov-ukrainskih-bankov-roka-ne-mogut-poluchit-kompensatsii-36740/

11. О ходе дополнительных компенсационных выплат по требованиям, превышающим 700 тысяч рублей // Электронный ресурс. Режим доступа: <http://fzvklad.ru/ua/news/464/>

12. О передаче Фондом Правительству Республики Крым имущества ПАО КБ «Приватбанк», учитываемого как собственность Республики Крым и находящегося в управлении Фонда //

Электронный ресурс. Режим доступа: <http://fzvklad.ru/news/515/>

13. Фонд защиты вкладчиков атакует банки // Электронный ресурс. Режим доступа: <http://kommersant.ru/doc/2832202>

14. Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» // Электронный ресурс. Режим доступа: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1207-18>

JEL CLASSIFICATION: N 40

## ACTIVITIES OF RUSSIAN DEPOSITORS PROTECTION FUND AND PROBLEM OF BANK DEPOSITS REPAYMENT

**Viacheslav V. ANISIMOV**

*PhD in History, Associate Professor*

*Associate Professor of Social Sciences and Humanities Department,*

*Cherkasy Educational and Scientific Institute of the State Higher Educational Institution 'University of Banking'  
anissimovv@ukr.net*

*Annotation. Established chronology and investigated the activities of the Russian Depositor Protection Fund under the conditions of capture by the Russian Federation of the Autonomous Republic of*

*Crimea. The analysis of the problem of bank deposits return of the Crimean investors Ukrainian banks. Proposed conclusions on the effects of occupation on the development of the banking system of Ukraine.*

**Key words:** *Ukraine, Russian Federation, the Crimea, the Depositor Protection Fund, the National Bank of Ukraine, the occupation, the banking system, the commercial banks, decree, law.*

The occupation of the ARC by the Russian Federation in 2014 and Russian prohibition on Ukrainian banks' activity in the Crimea have resulted in serious economic, political and legal problems connected with bank deposits repayment and payments of credit obligations of the Crimea residents to Ukrainian banks. The welfare of hundreds of thousands of citizens who have become the victims of military aggression depends on the solution of this problem.

Since April 15, 2014, non-profit public autonomous organization "Depositors' Protection Fund" (DPF) has been working in the peninsula. DPF acts simultaneously in three directions: as a mediator between debt collector and borrower, as an auditor whose task is to confirm all amounts and legal rights and as a borrower's representative.

The Fund has received 276 thousands statements from 45 contributors of Ukrainian banks. 205 thousands depositors have received complete or partial repayment in the amount of 26 billion roubles. The average amount of Fund's repayment to each depositor is about 130 thousand roubles. Ukrainian banks "Privatbank" and "Oshchadbank" are at the top by

volume of repayments in the Crimea according to DPF repayments programs. Costs of DPF are covered by the Crimea budget, and by the funds received from the sale of confiscated property of Ukrainian banks. "The Council of Ministers of the Republic of Crimea" has the right to subsidize the costs to compensation payments of Autonomous non-profit organization "Depositors' Protection Fund" to individuals who have deposits in banks and separate structural units of Ukrainian banks, registered and (or) functioned in the Republic of Crimea.

Analysis of recent publications proves that the problem of repayments to depositors of Ukrainian banks in the Crimea has not been solved yet. Russia's introduction of some legal mechanisms and creation of special institutions, including the Depositors' Protection Fund, have not changed the situation. There is not any cooperation between official institutions of Ukraine and Russia concerning the issues of deposits repayments. Nowadays, taking into account the practical value and urgency of the problem, the research with comprehensive analysis and solution recommendations are of great importance.

### *References*

1. Anisimov V.V. Bankivska systema Krymu v umovah okupazii Rosiiskoy Federaziy [Banking in the Crimea in the conditions of Invasion by the Rus-

sian Federation] Retrieved from <http://fp.cibs.ubs.edu.ua/files/1503/15avvbsk.pdf>

2. Federalnyiy zakon № 39-FZ «O zaschite interesov fizicheskikh lits, imeyuschih vklady v bankah i obosoblennykh strukturnykh podrazdeleniyah bankov, zaregistrirovannykh i (ili) deystvuyuschih na territorii Respubliki Krym i na territorii goroda federalnogo znacheniya Sevastopolya». Retrieved from <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102348704&rdk=&backlink=1>

3. Prikaz Banka Rossii ot 3 apreliya 2014 goda № OD-561 «O predjavlenii trebovaniya Banka Rossii o predstavlenii rejestra obiazatelstv pered kreditormi i vkladchikami v sootvetstvii s Federalnym zakonom «Ob osobennostiakh funktsionirovaniya finansovoi sistemy Respubliki Krym i goroda federalnogo znacheniya Sevastopolia na perekhodnoi period» (2014). Retrieved from <http://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/70537044/#ixzz3ZpLJh71k>

4. Ustav Avtonomnoy nekommercheskoy organizatsii «Fond zaschityi vkladchikov». Retrieved from [http://fzvklad.ru/fond/general\\_provisions/](http://fzvklad.ru/fond/general_provisions/)

5. «Fond zahistu vkladnikov»: krymchanam vyplatyly kompensatsiy na 25 milyardiv rubliv Retrieved from <http://ua.krymr.com/a/26759988.html>

6. Federalnyiy zakon ot 8 iyunya 2015 g. N 148-FZ «O vnesenii izmeneniy v Federalnyiy zakon «O zaschite interesov fizicheskikh lits, imeyuschih vklady v bankah i obosoblennykh strukturnykh podrazdeleniyah bankov, zaregistrirovannykh i (ili) deystvuyuschih na territorii Respubliki Krym i na territorii goroda federalnogo znacheniya Sevastopolya». Retrieved from [http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?doc\\_itself=&in](http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?doc_itself=&infostr=x&backlink=1&fulltext=1&nd=102373192#I0)

7. Fond zaschityi vkladchikov poluchil dostup k byudzhetu Kryma. Retrieved from <http://investigator.org.ua/news/156653/>

8. Fond zaschityi vkladchikov Retrieved from <http://fzvklad.ru/>

9. Dvoynaya pribyl: krymskie vkladchiki pyitayutsya poluchit kompensatsiyu vyiplachennykh vkladov. Retrieved from <http://www.averba.com.ua/advokat-po-kreditam-dnepropetrovsk/dvojnaya-pribyl-krymskie-vkladchiki-pytayutsya-poluchit-kompensatsiyu-vyiplachennykh-vkladov.html>

10. V Krymu 40 tysyach vkladchikov ukrainskikh bankov poka ne mogut poluchit kompensatsii. Retrieved from <http://news.allcrimea.net/news/2015/5/14/v-krymu-40-tysyach-vkladchikov-ukrainskikh-bankov-poka-ne-mogut-poluchit-kompensatsii-36740/>

11. O hode dopolnitelnykh kompensatsionnykh vyiplat po trebovaniyam, prevyishayuschim 700 tysyach rubley. Retrieved from <http://fzvklad.ru/ua/news/464/>

12. O peredache Fondom Pravitelstvu Respubliki Krym imuschestva PAO KB «Privatbank», uchityvaemogo kak sobstvennost Respubliki Krym i nahodyaschegosya v upravlenii Fonda. Retrieved from <http://fzvklad.ru/news/515/>

13. Fond zaschityi vkladchikov atakuet banki. Retrieved from <http://kommersant.ru/doc/2832202>

14. Zakon Ukraini «Pro zabezpechennya prav i svobod gromadyan ta pravoviy rezhim na timchasovo okupovaniy teritoriyi Ukrainy». Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1207-18>

УДК 331.101.3

## ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО ОРІЄНТОВАНОЇ СИСТЕМИ АГРАРНОГО РОЗВИТКУ: ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ ПРІОРИТЕТИ

**БАКУЛІНА Оксана Сергіївна**

к.е.н., асистент кафедри менеджменту ЗЕД Житомирського національного агроекологічного університету  
oksana\_bakylina@mail.ru

**ЧЕРНИШ Ольга Володимирівна**

к.е.н., доцент кафедри менеджменту ЗЕД Житомирського національного агроекологічного університету  
olga20072001@meta.ua

*Анотація.* У статті розглянуто особливості державного стимулювання персоналу сільськогосподарських підприємств в країнах-членах ЄС. Висвітлено основні проблеми державного стимулювання персоналу сільськогосподарських підприємств в Україні. Окреслено механізми та пріоритети державного регулювання та стимулювання персоналу сільськогосподарських підприємств до праці у сільській місцевості.

*Аннотация.* В статье рассмотрены особенности государственного стимулирования персонала сельскохозяйственных предприятий в странах-членах ЕС. Освещены основные проблемы государственного стимулирования персонала сельскохозяйственных предприятий в Украине. Очерчены механизмы и приоритеты государственного регулирования и стимулирования персонала сельскохозяйственных предприятий к деятельности в сельской местности.

**Ключові слова:** державне стимулювання, євроінтеграційні пріоритети, персонал сільськогосподарських підприємств, державна підтримка аграрного сектору, соціально орієнтована система аграрного розвитку.

**Ключевые слова:** государственное стимулирование, евроинтеграционные приоритеты, персонал сельскохозяйственных предприятий, государственная поддержка аграрного сектора, социально ориентированная система аграрного развития.

**Постановка проблеми.** В умовах євроінтеграції виникла об'єктивна необхідність у формуванні соціально орієнтованої системи аграрного розвитку, за якої уряд використовує сукупність інструментів та механізмів державної підтримки аграрної сфери, від функціонування якої залежить якість трудового життя сільського населення. Водночас, в Україні агропромисловий комплекс знаходиться серед пріоритетів розвитку і є найбільш стабільно працюючим сектором економіки, адже він формує 24% випуску продукції, 18% ВВП країни, у 2015 р. продукція сільського господарства становила 38,2% товарного експорту (на країни ЄС припадає 27,9%) [2].

Разом з тим, сільський розвиток передбачає не лише розвиток сільського господарства, інших видів діяльності у сільській місцевості, але й духовний, освітній, культурний розвиток сільських

мешканців. У цьому контексті існує нагальна потреба у пошуку напрямів вироблення нової ідеології сільського розвитку де на перший план має виходити побудова конкурентоспроможного, самобутнього, прогресивного українського села.

**Аналіз останніх досліджень та публікацій.** Проблема державного регулювання аграрного сектору економіки в Україні та країнах-членах ЄС є предметом активних наукових досліджень. Вагомий внесок у розробку теоретичних та практичних аспектів функціонування механізмів державної підтримки сільського господарства належить таким дослідникам, як О. Бородіна, С. Дем'яненко, І. Ільчук, С. Кваша, Ю. Коваленко, О. Могильний, П. Саблук, Т. Смолженко, Б. Супіханов та ін. Результати наукових досліджень, пов'язаних з оцінкою умов реалізації євроінтеграційних пріоритетів в аграрному секторі еко-

номіки у контексті державної підтримки зайнятості і розвитку людського капіталу, відображено у наукових публікаціях В. Андрійчука, І. Гришовой, В. Зіновчука, С. Кваші, П. Саблука, Г. Черевка, В. Юрчишина та багатьох інших вітчизняних науковців.

Водночас, незважаючи на ряд теоретичних і практичних досліджень, гострою залишається проблема адаптації європейської державної підтримки щодо розвитку персоналу сільськогосподарських підприємств до сучасних умов господарювання, оскільки спостерігається стабільна тенденція небажання селян працювати в аграрній сфері, що і стало підставою для продовження досліджень у зазначеному напрямі.

**Метою статті** є обґрунтування теоретичних засад державного стимулювання персоналу сільськогосподарських підприємств та розробка науково-практичних рекомендацій щодо напрямів його формування в умовах глобалізації.

**Виклад основного матеріалу.** У сучасному світовому співтоваристві спостерігається все більш злагожене розуміння того, що соціально-економічний прогрес визначається не стільки матеріально-технічною базою виробництва, а тими якісними та структурними зрушеннями, що безпосередньо визначаються людським чинником [6, с. 70]. Так, серед найневідкладніших завдань та шляхів їх реалізації щодо регулювання соціально-економічних процесів на селі, необхідним є визначення основних факторів та проблем, що гальмують ефективне формування людських ресурсів у сільській місцевості. До таких слід віднести, зокрема, низький рівень державної підтримки, недостатнє спрямування державних коштів на розвиток соціальної й аграрної інфраструктури, інвестування у людський капітал; обмеження доступу до кредитних ресурсів тощо.

У ряді пріоритетів закладених у стратегії розвитку сільських територій ЄС «Стратегія 2020» передбачено зростання: розумне (збільшення інвестицій в освіту, дослідження та інновації), стале (побудова низько-вуглецевої економіки) та всеохоплююче (основний акцент на створенні робочих місць і скороченні бідності) [8]. Починаючи з 2013 р., розвиток САП ЄС передбачає істотні поправки і зміни за наступними напрямами: 1) заходи, призначені для регулювання ринку (інтервенційні закупівлі, експортні субсидії, системи виробничих квот тощо) і прямі платежі; 2) заходи спрямовані на розв'язання проблем сільського розвитку і заохочення ведення багатofункціонального сільського господарства. У

вищеокресленому основний акцент зроблений на проблемах сільської зайнятості, формуванні трудового потенціалу села та його мотивації, оскільки сталий розвиток сільської місцевості визначається не тільки відродженням високоорганізованого, конкурентоспроможного сільськогосподарського виробництва, але й створенням робочих місць та досягненням соціального добробуту сільського населення [1, с. 66].

Вагому роль щодо розвитку сільських територій відіграє програма «Leader+» (2000 р.), основний акцент у якій зроблено на проблемах сільської зайнятості, формуванні трудового потенціалу села та його мотивації, оскільки сталий розвиток сільської місцевості визначається не тільки відродженням високоорганізованого, конкурентоспроможного сільськогосподарського виробництва, але й створенням робочих місць та досягненням соціального добробуту сільського населення.

Слід зазначити, що загальна сума видатків бюджету САП ЄС на 2014-2020 рр. становить 408,3 млрд євро, найбільшу частку становлять видатки на пряму підтримку фермерів та ринкові заходи – 312,7 млрд євро або 76,6 %, підтримку сільського розвитку – 95,5 млрд євро або 24,9 % (на підтримку сільського господарства виділено: Греція – 377,2 млрд євро, Польща – 28,5 млрд євро, Кіпр – 434,0 млн євро, Естонія – 350,7 млн євро, Мальта – 138 млн євро тощо). Фінансування здійснюється за окремими програмами, зокрема, фінансування програм сталого розвитку сільських територій здійснюється через Європейський сільськогосподарський фонд розвитку сільських територій (EAFRD), а прямі виплати фермерам та витрати на інтервенцію аграрного ринку – Європейський сільськогосподарський фонд гарантій (EAGF). Найбільші обсяги фінансування отримують країни, які характеризуються більшою площею земельних ресурсів та обсягами виробництва продукції сільського господарства. Найбільша частка видатків на фінансування сільських територій спостерігається у Польщі, Румунії, Франції. Поряд з цим, якщо фінансування виплат для ферм переважає у «старих» країнах ЄС, то першочерговим завданням у «нових» країнах ЄС є видатки на розвиток сільських територій.

В окреслених реформах САП ЄС, зайнятість сільського населення та стимулювання персоналу до праці у сільській місцевості є базовою соціальною основою запропонованих програм. Крім того, кількість наданих робочих місць є нормою



для визначення розміру державної допомоги для сільськогосподарських підприємств. Задекларовані цілі й пріоритети САП ЄС спрямовані на забезпечення дохідності сільськогосподарського виробництва, стимулювання економічного зростання, підвищення мотивації персоналу сільськогосподарських підприємств. Так, в Україні сільськогосподарські підприємства, господарюючи на 50 % сільськогосподарських угідь, забезпечують роботою лише 20 % зайнятих у галузі працівників [3, с. 93].

Крім того, в Україні не існує законодавчого акту, на кшталт «Настанов Європи щодо державної допомоги в аграрному секторі», який регламентує надання всіх видів державної підтримки. Основи державної допомоги у бюджетній, кредитній, цінній, страховій, регуляторній та інших сферах державного регулювання щодо стимулювання виробництва аграрної продукції, розвитку ринку, забезпечення продовольчої безпеки населення викладені у Законі України «Про державну підтримку сільського господарства України». Фінансування програм підтримки, на відміну від ЄС, щорічно розписується у Законі України «Про державний бюджет України», після чого відповідними постановами Кабінету Міністрів України, Міністерства аграрної політики України, Міністерства фінансів України випишується порядок використання цих коштів [4; 5].

З огляду на це, саме державна підтримка аграрного сектора має стати вагомим умовою розвитку сільськогосподарського виробництва, сільських територій та важливим мотиваційним чинником для населення займатися сільським господарством. Бюджетна підтримка сільського господарства в Україні (2016 р.) характеризує спрямованість бюджетного фінансування за наступними напрямками: виробничі дотації товаровиробникам (пряма бюджетна підтримка галузі тваринництва); субсидії на придбання ресурсів (компенсація частини здійснених інвестицій (будівництво ферм, тепличних комплексів тощо); стимулювання технічного переоснащення господарств агропромислового сектору (на основі фінансового лізингу); підвищення кваліфікації фахівців агропромислового комплексу тощо [4].

У 2016 р. рівень державної підтримки аграрного сектору скоротився порівняно із 2015 р. на 1,6 млрд грн або на 52 %, в основному за рахунок скорочення обсягів спеціального фонду на 77% та загального фонду – на 9%. Для порівняння, у країнах ЄС рівень державної підтримки в середньому становить 35 % від вартості виробле-

ної сільськогосподарської продукції (Франції – 72 %). Про низький загальний обсяг державної підтримки аграрного сектору в Україні свідчить оцінка підтримки сільськогосподарського виробника (Producer Support Estimate – PSE), що проводить Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР). Так, в ЄС 21% валової сільськогосподарської продукції компенсується державою за рахунок різних програм державної підтримки, Туреччині – 23%, РФ – 12%, Канаді – 11%, США – 7%, в той час як в Україні – 1-1,5% [2].

Одним із чинників державного стимулювання персоналу до праці у сільській місцевості в країнах ЄС є застосування спеціального режиму оподаткування сільськогосподарських підприємств. Зокрема, окрім загальної системи оподаткування традиційно користуються певними податковими пільгами. Спеціальний режим оподаткування створює сприятливі умови для фермерських форм господарювання та, в свою чергу, створює несприятливе – для ведення великого бізнесу в сільському господарстві. Для порівняння, фіксований сільськогосподарський податок (ФСП) у Польщі замінює податок на прибуток і встановлюється не відповідно до визначеного прибутку, а залежить від встановленої оцінки землі, залежно від її якості, місця розташування та становить близько 455 грн/га. ФСП в Україні замінює чотири податки та збори: податок на прибуток, земельний податок, збір за спеціальне використання води, збір за здійснення деяких видів підприємницької діяльності та нараховується згідно грошової оцінки 1 га сільськогосподарських угідь. Крім того у 2016 р. переглянуто у бік збільшення ставки єдиного податку з сільськогосподарських товаровиробників, що додатково збільшує податкове навантаження на агробізнес та погіршує умови його функціонування [2].

В країнах ЄС податок на прибуток нараховується по-різному, у Великобританії він становить 10–40 %, Ірландії – 20–42 %, Італії – 23–39 %, Німеччині – 15–42 %, Франції – 6,8–48,09 %. В європейських країнах фермерів мотивують до ведення бухгалтерського обліку різними преференціями (можливість скористатися 20 % знижкою з податку на прибуток). Формально фермери не зобов'язані вести бухгалтерський облік лише за виключенням випадків, коли річний обсяг продажу перевищує 350 тис. євро (Німеччина), 76 тис. євро (Франції). Існують відмінності і в оподаткуванні прямих субсидій фермерам, зокрема, у Німеччині вони не оподатковуються, Ні-

дерландах, Франції – враховуються до податкової бази податку на прибуток; Бельгії – за зниженою ставкою. Основною відмінністю застосування перерахованих спеціальних режимів оподаткування у країнах ЄС є спрощення податкових відносин, в Україні – зменшення податкового навантаження на суб'єктів сільськогосподарського виробництва.

До важливих напрямів державного регулювання в країнах-членах ЄС відносять управління технічним прогресом у сільському господарстві через систему наукових установ або заклади освіти, професійного навчання, підвищення кваліфікації, надання консультативної допомоги фермерам; технічне та комерційне обслуговування за допомогою державних закупівель, державних оптових ринків, ветеринарне обслуговування та кредит.

Підвищення зацікавленості персоналу до праці у сільській місцевості, формування у них певних ціннісних орієнтирів не можливе без багатофункціонального розвитку сільських територій на основі активізації диверсифікації виробництва, використання наявних природних і трудових ресурсів, збільшення підтримки підприємницьких ініціатив, впровадження інформаційного забезпечення та обміну досвідом стосовно ведення економічної діяльності, розвитку інфраструктури села. Відповідно, пріоритетами аграрної політики держави має бути створення належних соціально-культурних і побутових умов на селі, підвищення мотивації праці працівників сільського господарства, і, як наслідок, збільшення доходів сільськогосподарських товаровиробників, організація додаткових робочих місць за рахунок розвитку інфраструктури села. Значну увагу необхідно приділити забезпеченню зайнятості молоді села та підвищенню рівня профорієнтації й професійного навчання. Таким чином, політика розвитку сільських територій

має бути орієнтована на ті цінності, що стали запорукою успіху країн-членів ЄС та відповідати їх нормам, а саме: прозорості, відповідальності, ефективності.

**Висновки та рекомендації.** Отже, підтримка персоналу сільськогосподарських підприємств, які створюють суспільні блага внаслідок своєї виробничої, невиробничої діяльності та захист довкілля від ведення сільського господарства має стати однією з основних інструментів допомоги аграрним виробникам. Відповідно, держава через свої механізми регулювання та стимулювання має заохочувати персонал сільськогосподарських підприємств до надання суспільних благ, шляхом забезпечення раціонального розвитку сільськогосподарського виробництва та сільських територій. У процесі дослідження було виділено наступні механізми державного стимулювання розвитку персоналу сільськогосподарських підприємств та бажання селян працювати в аграрній сфері, зокрема, збільшення субсидування на розвиток сільського господарства, розвиток соціальної інфраструктури сільської місцевості, забезпечення зайнятості молоді села та підвищенню рівня профорієнтації й професійного навчання, безкоштовне навчання, зменшення податкового навантаження на агробізнес, надання безкоштовної консультативної допомоги сільськогосподарським товаровиробникам; технічне та комерційне обслуговування за допомогою державних закупівель, державних оптових ринків, сприяння впровадженню та розробці програм розвитку сільських районів тощо. Визначення основних пріоритетів та розробка рекомендацій щодо впровадження ефективних напрямів державного стимулювання персоналу сільськогосподарських підприємств до праці у сільській місцевості має стати предметом подальших наукових досліджень.

#### *Список використаних джерел:*

1. Бакуліна О. С. Напрями державного стимулювання персоналу сільськогосподарських підприємств в країнах-членах ЄС та Україні / О.С. Бакуліна, Т. О. Зінчук, // Вісн. аграрної науки Причорномор'я: наук.-теорет. фах. журнал. – 2015. – Вип. 2 (83), Т. 1. – С. 65–74.
2. Данилишин Б. Нова державна підтримка агропромислового комплексу – шлях

в нікуди / Б. Данилишин. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://economics.lb.ua/state/2016/04/07/332278>.

3. Попова О. Л. Нові пріоритети Спільної аграрної політики ЄС на 2014-2020 роки: стратегічні орієнтири для розвитку агросфери України / О.Л. Попова // Економіка АПК. – 2013. – № 12. – С. 89-96.

4. Про державний бюджет України : закон України від 25.12.2015 № 928-VIII ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.

5. Про державну підтримку сільського господарства України: закон України від 11.08.2013 р. № 1877-15-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1877-15/ed20130811>.

6. Пустовіт Р. Ф. Пріоритетні напрями вдосконалення інституційного середовища розвитку людського потенціалу в Україні / Р.Ф. Пустовіт, І.Ю. Кочума // Фінансовий простір. - №1(9). – 2013. – С. 70-81.

7. Стратегія розвитку аграрного сектору економіки України на період до 2020 року. [Електронний ресурс]. – Урядовий портал. Режим доступу: <http://minagro.gov.ua/node/7644>.

8. Europe 2020 targets: [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://ec.europa.eu/europe2020/europe-2020-in-a-nutshell/targets.htm>.

9. EU Budget 2014–2020: Views from across Europe after 7–8 February 2013 / Bulletin on European and CIS Studies. – М.: Institute of Europe, Russian Academy of Sciences. – 52 p.

10. Priorities. [Електронний ресурс] / Режим доступу: [http://ec.europa.eu/europe2020/europe-2020-in-a-nutshell/priorities/index\\_en.htm](http://ec.europa.eu/europe2020/europe-2020-in-a-nutshell/priorities/index_en.htm).

JEL CLASSIFICATION – Q14

## THE FORMATION OF A SOCIALLY ORIENTED SYSTEM OF AGRICULTURAL DEVELOPMENT: EUROPEAN INTEGRATION PRIORITIES

**Oksana S. BAKULINA***PhD in Economic sciences, Assistant Professor, Department of Management of Foreign Economic Activity of the Zhytomyr National Agroecological University***Olga V. CHERNYSH***PhD in Economic sciences, Assistant Professor, Department of Management of Foreign Economic Activity of the Zhytomyr National Agroecological University*

*Annotation. The article deals with the specifics of state incentives for staff farms in EU member states. The basic problems of government incentives for*

*staff of agricultural enterprises in Ukraine. Outlined priorities and mechanisms of state regulation and promotion of farm personnel to work in rural areas.*

**Key words:** *government incentives, European integration priorities, farm personnel, state support for the agricultural sector, socially oriented system of agricultural development.*

The aim of the article is to substantiate theoretical bases of state staff motivation of agricultural enterprises and elaboration of scientific and practical recommendations on the directions of its formation in conditions of globalization.

In terms of European integration the objective necessity in the formation of a socially oriented system of agricultural development emerged, in which the government uses a set of tools and mechanisms of state support of the agrarian sector, from the operation of which influences the quality of working life of the rural population. At the same time, in Ukraine, the agro-industrial complex is among the priorities of development and is the most stable working sector of economy, because it generates 24% of output, 18% of GDP in 2015, agricultural products accounted for 38.2% of goods exports (the EU accounts for 27.9 %).

One of the factors of state staff motivation to work in rural areas in the EU is the application of special tax regime of agricultural enterprises. An important area of state regulation in the EU includes the management of technical progress in agriculture through the system of scientific

institutions or institutions of education, vocational training, advanced training, advisory assistance to farmers; technical and commercial services through public procurement, public wholesale markets, veterinary services and credit. In addition to this, the government through its regulatory mechanisms and incentives should encourage the staff of agricultural enterprises to provide public goods by ensuring the rational development of agricultural production and of rural areas.

During the study the following mechanisms of state staff motivation for development of agricultural enterprises and the desire of peasants to work in the agricultural sector were highlighted: the increase of subsidies for agriculture development, development of social infrastructure of rural areas, employment of young people of the village and raise the level of vocational guidance and vocational training, free training, reducing the tax burden on agricultural business, providing free consultative assistance to agricultural producers ; technical and commercial services through public procurement, public wholesale markets, promotion and development of programmes of rural development and so on.

### *References*

1. Bakulina, A. S. The directions of the state stimulation of personnel of agricultural enterprises

in the member countries of the EU and Ukraine / A. S. Bakulin, T. A. Zinchuk, // VSN. agricultural

science of the black sea: nauch.-theoretical specialty. log. – 2015. – Vol. 2 (83), part 1. – P. 65-74.

2. Danylyshyn. B. New state support of agro-industrial complex – the path to nowhere / B. Danylyshyn. [Electronic resource]. – Mode of access: <http://economics.lb.ua/state/2016/04/07/332278>.

3 Popova O. L. New priorities of the Joint EU agricultural policy for 2014-2020: strategic guidelines for the development of Agrosphere of Ukraine /O. L. Popova // Economy of AIC. – 2013. - No. 12. – P. 89-96.

4. On the state budget of Ukraine : law of Ukraine from 25.12.2015 No. 928-BP VIII [Electronic resource]. – Mode of access: <http://zakon4.rada.gov.ua>.

5. On state support of agriculture of Ukraine: law of Ukraine dated 11.08.2013, No. 1877-15-VR [Electronic resource]. – Mode of access: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1877-15/ed20130811>.

6. Pustovoi, G. F. Priorities for improving the institutional environment of human development in Ukraine / G. F. Pustovoi, I. Y. Cachuma // Financial space. - №1(9). – 2013. – P. 70-81.

7. Strategy of development of agrarian sector of economy of Ukraine for the period until 2020. [Electronic resource]. – Government portal. Mode of access: <http://minagro.gov.ua/node/7644>.

8. Europe 2020 targets: [Electronic resource] / access Mode: <http://ec.europa.eu/europe2020/europe2020-in-a-nutshell/targets.htm>.

9. EU Budget 2014–2020: Views from across Europe after 7–8 February 2013 / Bulletin on European and CIS Studies. – M.: Institute of Europe, Russian Academy of Sciences. – 52 p.

10. Priorities. [Електронний ресурс] / Режим доступу: [http://ec.europa.eu/europe2020/europe2020-in-a-nutshell/priorities/index\\_en.htm](http://ec.europa.eu/europe2020/europe2020-in-a-nutshell/priorities/index_en.htm).

УДК 336.77

## ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ ІПОТЕЧНИХ ЦІННИХ ПАПЕРІВ В УКРАЇНІ

**ЗАПОРОЖЕЦЬ Світлана Володимирівна**

*к.е.н., доцент кафедри фінансів та банківської справи*

*Черкаського навчально - наукового інституту ДВНЗ «Університет банківської справи»*

*E-mail: zaporozhets11svitlana@ukr.net*

*Анотація. Досліджено особливості функціонування вітчизняного ринку іпотечних цінних паперів. Охарактеризовано його види, функції та інституційну структуру, надано порівняльну характеристику фінансових інструментів, які обертаються на ньому. В статті сформульовано ряд проблем, які стримують розвиток ринку іпотечних цінних паперів та обґрунтовано напрями їх вирішення.*

*Аннотация. Исследованы особенности функционирования отечественного рынка ипотечных ценных бумаг. Охарактеризованы его виды, функции и институциональная структура, предоставлена сравнительная характеристика финансовых инструментов, которые обращаются на нем. В статье сформулирован ряд проблем, которые сдерживают развитие рынка ипотечных ценных бумаг и обоснованно направления их решения.*

**Ключові слова:** ринок іпотечних цінних паперів, іпотечні цінні папери, іпотечна облигація, іпотечний сертифікат, застава, іпотечне покриття, емітент, інвестор.

**Ключевые слова:** рынок ипотечных ценных бумаг, ипотечные ценные бумаги, ипотечная облигация, ипотечный сертификат, закладная, ипотечное покрытие, эмитент, инвестор.

**Постановка проблеми.** Розвинений ринок іпотечних цінних паперів є одним із важливих показників рівня розвитку вітчизняного ринку іпотечного кредитування. Ринок іпотечних цінних паперів тісно взаємодіє з ринком цінних паперів, ринком нерухомості, ринком іпотечного кредитування, і є, з одного боку, інструментом економічного розвитку даних галузей, а з іншого - наслідком їх ефективного функціонування. Головною метою такої взаємодії є забезпечення доступу до дефіцитних фінансових ресурсів, прийнятних для ефективного їх використання кредитними установами при організації кредитної діяльності на іпотечному ринку.

На вітчизняному ринку іпотечних цінних паперів сьогодні функціонують кредитні установи і Державна іпотечна установа, діяльність яких стримується недосконалістю правової системи, нерозвиненістю іпотечної інфраструктури, а також відсутністю злагодженої системи взаємодії інтересів суб'єктів іпотечного ринку. Таким чином, кредитні установи окрім інших важливих проблем, які стримують їх активність щодо формування портфеля іпотечних кредитів, є об'єктивно неспроможними повноцінно вико-

ристовувати властивості іпотечних цінних паперів з метою генерування фінансових ресурсів для фінансування кредитних вимог на умовах забезпечення кредитного зобов'язання нерухомим майном. Тому, важливого значення набувають дослідження щодо розробки концептуальних пропозицій з питань побудови ефективної системи функціонування вітчизняного ринку іпотечних цінних паперів та обґрунтування оптимізаційних підходів до удосконалення її елементів.

**Аналіз останніх досліджень та публікацій.** Окремі питання присвячені теорії та практиці функціонування ринку іпотечних цінних паперів розглянуті в працях О. Т. Євтуха, В. Д. Базилевича, С. І. Кручка, Б. Л. Луціва, Н. П. Погорельцевої та інших науковців і практиків.

**Метою статті** є дослідження особливостей функціонування вітчизняного ринку іпотечних цінних паперів в сучасних умовах та обґрунтування перспективних напрямів його розвитку

**Виклад основного матеріалу.** Розвиток вітчизняного ринку іпотечних цінних паперів є одним із пріоритетних напрямів реалізації державної політики, спрямованої на розвиток іпотечного ринку. Створення ефективного меха-

нізму функціонування ринку іпотечних цінних паперів сприяє вирішенню ряду проблем, в тому числі соціальних.

Ринок іпотечних цінних паперів представляє сферу соціально-економічних відносин між учасниками ринку з приводу випуску та обігу іпотечних цінних паперів. По суті, економічний склад ринку іпотечних цінних паперів виражається в акумулюванні та перерозподілі фінансових ресурсів між учасниками даного ринку в процесі його функціонування в цілях забезпечення руху тимчасово вільних грошових коштів від інвесторів до емітентів іпотечних цінних паперів.

Основними завданнями ринку іпотечних цінних паперів є:

- формування механізму рефінансування наданих іпотечних кредитів;
- акумулювання тимчасово вільних коштів приватних та інституційних інвесторів в цілях подальшого інвестування у високонадійні фінансові інструменти;
- сприяння вирішенню проблем соціального характеру;
- стимулювання розвитку економіки країни.

В процесі вирішення поставлених завдань ринок іпотечних цінних паперів виконує ряд функцій (табл. 1).

**Таблиця 1**

*Функції ринку іпотечних цінних паперів*

| <b>Види функцій</b> | <b>Характеристика</b>   |
|---------------------|---|
| Комерційна          | функція вилучення максимального рівня прибутку від здійснення операцій на даному сегменті ринку цінних паперів  |
| Цінова              | в процесі ціноутворення під впливом попиту та пропозиції на іпотечні цінні папери формується ринкова ціна, а це, в свою чергу, дозволяє встановити оптимальний розмір процентної ставки по іпотечному кредиту |
| Перерозподільча     | в результаті її дії здійснюється перерозподіл грошових коштів між економічними суб'єктами та основними галузями ринкової економіки  |
| Інвестиційна        | забезпечує переведення заощаджень населення з невиробничої форми в інвестиційні ресурси   |
| Стимулююча          | формує умови для розвитку ринку цінних паперів та зростання рівня життя населення   |
| Інформаційна        | в результаті її дії відбувається процес доведення інформації до всіх учасників ринку  |
| Регулівна           | ринок самостійно встановлює пріоритети розвитку, створює правила торгівлі іпотечними цінними паперами та формує порядок вирішення спорів між учасниками   |

Сукупність наведених функцій і завдань, які реалізуються ринком іпотечних цінних паперів в процесі його функціонування визначає економічну сутність, правове та соціальне призначення даного сегменту ринку цінних паперів.

По суті, економічний зміст ринку іпотечних цінних паперів виражається в акумулюванні та перерозподілі фінансових ресурсів між учасниками економічних відносин, таким чином, ринок виконує посередницьку функцію під час руху тимчасово вільних грошових коштів від інвесторів до емітентів іпотечних цінних паперів і надалі до позичальників.

Іпотечні цінні папери – це надійні ліквідні фінансові інструменти, високий рейтинг яких підтримується не лише надійністю емітентів –

кредитних установ, а й високою якістю іпотечного кредитного портфеля, що дозволяє знизити ризики інвесторів у порівнянні з іншими борговими цінними паперами, які не мають такого забезпечення. Вони дають змогу кредитору отримати довгострокові ресурси за відносно низькою ціною [3, с. 326].

Іпотечні цінні папери є досить унікальним видом фінансових інструментів, здатних поєднувати та виконувати такого роду функції та забезпечити досить високий рівень захисту для інвесторів. Тому їх поширення та активне використання в Україні є важливим та ефективним з огляду на цілі різних учасників ринку іпотечних цінних паперів.

Так, під іпотечними цінними паперами розуміють цінні папери, випуск яких забезпечено іпотечним покриттям (іпотечним пулом) та які посвідчують право власників на отримання від емітента належних їм коштів [4].

До них належать: іпотечні облигації, іпотечні сертифікати та заставні. Заставна – борговий цінний папір, який засвідчує безумовне право його власника на отримання від боржника виконання за основним зобов'язанням, за умови, що воно підлягає виконанню в грошовій формі, а в разі невиконання основного зобов'язання – право звернути стягнення на предмет іпотеки. Іпотечна облигація – облигація, виконання зобов'язань емітента за якою забезпечене іпотечним покриттям. Можуть випускатися звичайні та структуровані

іпотечні облигації. Емітентом звичайних іпотечних облигацій є іпотечний кредитор, а емітентом структурованих іпотечних облигацій – спеціалізована іпотечна установа. Іпотечний сертифікат – іпотечний цінний папір, забезпечений іпотечними активами або іпотеками [4 - 7].

У вітчизняній науковій літературі точиться дискусія з приводу порівняння ознак та критеріїв іпотечних цінних паперів з точки зору їх змістової неоднорідності та необхідності внесення додаткових уточнень щодо особливостей використання заставної як виду іпотечного цінного паперу. Варто відмітити наявність суттєвих відмінностей, притаманних різним видам іпотечних цінних паперів, задекларованих нормативно-правовими актами (табл. 2).

**Таблиця 2**

*Порівняльна характеристика іпотечних цінних паперів в Україні*

| Властивість іпотечного цінного паперу    | Види іпотечних цінних паперів     |  |  |  |  |
|--|-----------------------------------|--|--|--|--|
|  | Первинний іпотечний цінний папір  | Вторинні іпотечні цінні папери               |  |  |  |
|  | Заставна                          | Звичайна іпотечна облигація                  | Структурована іпотечна облигація               | Іпотечний сертифікат з фіксованою дохідністю | Іпотечний сертифікат участі                    |
| Емітент                                  | Позичальник-іпотекодавець         | Банк-кредитор                                | Державна іпотечна установа                     | Банк-кредитор                                | Банк кредитор                                  |
| Вид ринку іпотечних цінних паперів       | Первинний                         | Вторинний                                    | Вторинний                                      | Вторинний                                    | Вторинний                                      |
| Формування передумов випуску             | Договір про іпотечне кредитування | Право звернення стягнення на предмет іпотеки | Іпотечний пул                                  | Іпотечні активи                              | Іпотечні активи                                |
| Власник іпотечних активів                | Власник заставної                 | Емітент                                      | Емітент  | Емітент                                      | Власник іпотечного сертифікату                 |
| Формування кількісних параметрів випуску | Іпотечний актив                   | Іпотечні активи та власне майно емітента     | Іпотечні активи                                | Іпотечні активи та власне майно емітента     | Іпотечні активи                                |
| Вплив інвесторів на умови випуску        | Відсутня                          | Через механізм загальних зборів              | Через механізм загальних зборів                | Відсутня                                     | Відсутня                                       |
| Права інвесторів в межах одного випуску  | Однаково рівні                    | Однаково рівні                               | Розрізняється в залежності від класу           | Однаково рівні                               | Однаково рівні                                 |
| Розподіл ризиків                         | Всі ризики покладаються інвестора | Всі ризики покладаються на емітента          | Кредитор несе відсотковий ризик, решта емітент | Всі ризики покладаються на емітента          | Всі ризики несе власник іпотечного сертифікату |

*Джерело: складено автором на підставі [4 - 8]*



Стосовно ринку іпотечних цінних паперів вся сукупність економічних відносин учасників зводиться до відносин з приводу випуску та обігу іпотечних цінних паперів, основу випуску яких формують права вимог за раніше наданими іпотечними кредитами (заставні), тобто – фактичне забезпечення. Відрив від фактичного забезпечення відбувається в подальшому, коли на базі іпотечного пулу (пулу заставних) випускаються вторинні іпотечні цінні папери. В цей момент на базі капіталу реального створюється капітал фіктивний, який починає функціонувати самостійно. Зважаючи такі особливості щодо передумов виникнення та процесу функціонування економічних відносин між учасниками ринку з приводу емісії та розміщення іпотечних цінних паперів, доцільним вважаємо розподілити ринок іпотечних цінних паперів на два види:

- первинний ринок іпотечних цінних паперів;
- вторинний ринок іпотечних цінних паперів.

Виокремлення первинного ринку іпотечних цінних паперів пов'язано з тим, що на даному сегменті ринку в якості базового активу або товару виступає іпотечний кредит, оформлений заставною. Зважаючи на індивідуальні особливості заставної, яка є документарним підтвердженням кредитних відносин між кредитором і позичальником, функції емітента заставної на первинному ринку іпотечних цінних паперів виконує позичальник. В зв'язку з тим, що за своєю економічною природою випуск заставної співпадає в часі з моментом оформлення договору про видачу іпотечного кредиту, оформлення такого договору та договору забезпечення кредитного зобов'язання варто вважати випуском застав-

ної. Подальший обіг емітованого фінансового інструменту як первинного цінного паперу ринку іпотечних цінних паперів залежить від цілей кредитора (збереження заставної у власному інвестиційному портфелі, реалізація наступному інвестору).

За рахунок функціонування первинного ринку іпотечних цінних паперів створюються необхідні умови для формування механізмів рефінансування наданих іпотечних кредитів. Реалізація кредитного зобов'язання дозволяє кредитору поповнити портфель ресурсів та використати отримані від продажу кредиту грошові кошти для надання нових іпотечних кредитів.

Вторинний ринок іпотечних цінних паперів передбачає формування економічних відносин з приводу емісії вторинних іпотечних цінних паперів, випущених на підставі пулу іпотек (пулу заставних). Мета його функціонування є ідентичною до мети функціонування первинного ринку іпотечних цінних паперів, але при цьому рефінансування наданих іпотечних активів дозволяє наростити обсяги такого рефінансування з одночасним стимулюванням розвитку ринку цінних паперів в цілому.

Варто відмітити головне протиріччя вторинного ринку іпотечних цінних паперів. Так, інвестор, який викупує заставну у іпотечного кредитора на первинному ринку іпотечних цінних паперів, відноситься до групи вторинних інвесторів, але на вторинному ринку іпотечних цінних паперів він трансформується в емітента фінансових інструментів вторинного ринку іпотечних цінних паперів (рис. 1).

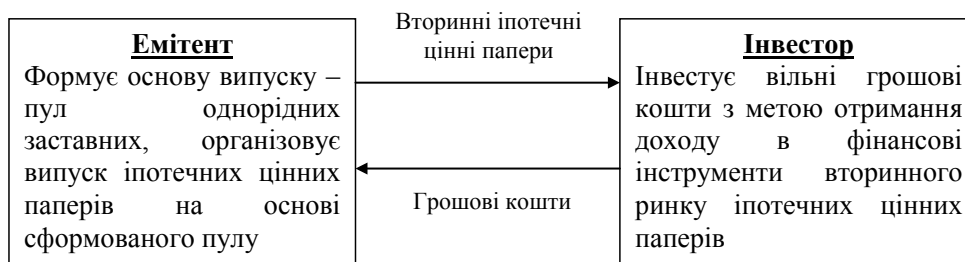


Рис. 1. Структура вторинного ринку іпотечних цінних паперів

Функціонування ринку іпотечних цінних паперів є неможливим без визначеної інфраструктури, яка обслуговує потреби її учасників та створює належні умови для їх ефективної діяльності. Головними учасниками ринку іпотечних

цінних паперів є емітенти, інвестори, професійні учасники ринку цінних паперів, органи регулювання та контролю. Ефективне функціонування кожного з головних учасників ринку пов'язане з реалізацією ними відповідних функцій (табл. 3).

Таблиця 3

Функції учасників ринку іпотечних цінних паперів

| Учасник                    | Представник  | Функції   |
|----------------------------|--|---|
| Емітент                    | Банківська установа (кредитор, іпотекодержатель, продавець іпотечного кредиту), фізична або юридична особа (позичальник, іпотекодавець, покупець іпотечного кредиту), інвестор первинного ринку іпотечних цінних паперів | Емісія іпотечних цінних паперів, обслуговування випуску іпотечних цінних паперів, вилучення іпотечних цінних паперів з обігу  |
| Інвестори                  | Банківські установи, фізичні особи, юридичні особи   | Отримання доходу від інвестування тимчасово вільних коштів для придбання іпотечних цінних паперів   |
| Спеціалізовані установи    | Державна іпотечна установа   | Рефінансування іпотечних кредиторів, стандартизація та уніфікація умов кредитної співпраці на первинному іпотечному ринку, нормативне забезпечення процесу рефінансування партнерів   |
| Професійні учасники        | Брокери; дилери; установи, які здійснюють діяльність з довірчого управління цінними паперами; клірингові організації; депозитарії; реєстратори; консалтингові агентства, Українська національна іпотечна асоціація       | Посередницькі функції та обслуговування процесу обігу іпотечних цінних паперів  |
| Органи державного контролю | Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Національний банк України, Державна іпотечна установа  | Формування нормативно-правової бази, контроль за реєстром іпотечного покриття іпотечних цінних паперів, регулювання угод з іпотечними цінними паперами, надання державних гарантів по іпотечних цінних паперів, контроль емісійної та інвестиційної діяльності банківських установ, ліцензування діяльності, моніторинг стані банківських установ |

Джерело: складено автором

При рефінансуванні іпотечних кредитів велику роль відіграє ринок іпотечних цінних паперів. В результаті чого існує нагальна потреба в забезпеченні надійності, ліквідності та дохідності національних іпотечних цінних паперів [9].

Проте на сьогодні не забезпечується виконання основних функції ринку іпотечних цінних паперів в Україні. Основними проблемами на шляху їхньої реалізації є:

- відсутність належного рівня розвитку ринку іпотечного кредитування;
- відсутність належного рівня розвитку ринку цінних паперів;
- відсутність ефективно сформованого інституційного середовища на ринку;
- відсутність достатньої кількості інвестиційних інвесторів.

Крім того, існує ціла низка проблемних факторів, які негативно впливають на розвиток вітчизняного ринку іпотечних цінних паперів. До них, зокрема, належать:

- 1) низький рівень захисту прав учасників ринку іпотечних цінних паперів;
- 2) недосконалість чинного законодавства України з питань захисту іпотечного покриття;
- 3) низький рівень нормативного та інформаційного забезпечення учасників ринку іпотечних цінних паперів, що за відсутності відповідних законів з питань захисту інтересів емітентів та інвесторів призводить до нецивілізованих механізмів їх обігу;

- 5) нерозробленість організаційних та фінансових механізмів, дія яких має забезпечувати прозоре та справедливе ціноутворення тощо.

Висновок. На сучасному етапі важливого значення набуває тенденція до підвищення надійності ринку іпотечних цінних паперів і рівня довіри до нього масових інвесторів, що, особливо важливо для України. Тому, до пріоритетних напрямків розвитку вітчизняного ринку іпотечних цінних паперів можна віднести: розвиток нормативно-правової бази у сфері забезпечення

прозорого обігу фінансових інструментів, налагодження економічних відносин, спроможних відновити ефективний рівень розвитку ринку іпотечного кредитування.

Отже, майбутній розвиток ринку іпотечних цінних паперів є неможливим без реформування більшості складових іпотечного ринку та усу-

нення перешкод, що заважають цьому розвитку. Крім того, має бути переосмисленою та суттєво підвищеною роль ринку іпотечних цінних паперів у залученні інвестиційних ресурсів та спрямуванні їх на вирішення соціальних потреб, створення умов для становлення потужних інституційних інвесторів.

#### *Список використаних джерел*

1. Базилевич В. Д. Іпотечний ринок / В. Д. Базилевич, Н. П. Погорельцева. – К.: Знання, 2008. – 217 с. – (Київському національному університету ім. Т. Шевченка – 175 р.)
2. Кручок С. І. Іпотечне кредитування: європейська практика та перспективи розвитку в Україні. / С. І. Кручок. – К.: Урожай, 2003. – 207 с.
3. Луців Б.Л. Фінансові інструменти іпотечного ринку України. / Б. Л. Луців. // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Фінансово-економічні системи: трансформація та євроінтеграція. – 2007. – Вип. 1 (63). – С. 324-330.
4. Національний банк України. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>  
Про іпотеку: Закон України від 05.06.2003 р. № 898 – IV // Відомості Верховної Ради. – 2003. – № 38. – С. 313
5. Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати: Закон України від 19.06.2003 р. № 979-IV // Відомості Верховної Ради. – 2004. – № 1. – С. 1
6. Про іпотечні облігації: Закон України від 22.12. 2005 р. № 3273-IV // Відомості Верховної Ради. – 2006. – № 16. – С. 134.
7. Про цінні папери та фондовий ринок: Закон України від 23.02.2006 р. № 3480-IV // Відомості Верховної Ради. – 2006. – № 31. – С. 268.
8. Запорожець С. В. Іпотечні цінні папери як інструмент рефінансування довгострокових житлових кредитів. / С. В. Запорожець. // Вісник Української академії банківської справи. – 2005 р. – № 1 (18). – С. 31-33.

JEL CLASSIFICATION E 44

## THE PECULIARITIES OF THE MORTGAGE SECURITY MARKET FUNCTIONING IN UKRAINE

**Svetlana V. ZAPOROZHETS**

*Ph.D., Associate Professor of Finance and Banking  
Cherkasy educational - scientific institute  
SHEE "University of Banking"*

*Annotation. The features of functioning of home market of mortgage securities are investigational. His kinds, functions and institutional structure, are described, comparative description of financial*

*instruments that grow into him is given. The row of problems that restrain market of mortgage securities development and reasonably directions of their decision is set forth in the article.*

**Key words:** *market of mortgage securities, mortgage securities, mortgage bond, mortgage certificate, mortgage, mortgage coverage, issuer, investor.*

It's defined the main tasks that are realized by the instrument of the mortgage securities that are as follows: the formation of the mechanism of the refinancing of the sold mortgage securities; the funding of the resources of the private and institutional investors for their investing into liquid financial instruments; the mean of the social problems solution; the stimulation of the economic development.

We think that the mortgage securities market is characterized by the functions: commercial, pricing, reallocation, investing, stimulating, informative, regulative. Their contest is described in the article.

It's accented on the debates that are among the Ukrainian economists about the features and criterions of the mortgage securities, their contest heterogeneous, the peculiarities of their usage as a mortgage. It's payed attention on the essential differences among the types of the mortgage securities that are declared in laws. The mortgage securities that are in

circulation on the Ukrainian market are compared in this article.

We take into consideration the preconditions of the formation and development of the economic relations among the market participants for the emission and allocation of the mortgage securities and propose to divide this security market into two types: primary and secondary. We characterized the structure of the secondary mortgage market and defined the functions of the participants of the mortgage securities market as whole.

We clarified that the main problems for these functions realization are: unsatisfactory level of the mortgage credit market development; unsatisfactory level of the security market development; the lack of effective institutional environment on the market; the lack of sufficient quantity of the institutional investors. We described the ways of these disadvantages solution.

### *References:*

1. Bazylevych V. D. *Ipotechnyj rynek / V. D. Bazylevych, N. P. Pogorjel'ceva.* – K.: Znannja, 2008. – 217 s. – (Kyïvs'komu nacional'nomu universytetu im. T. Shevchenka – 175 r.)
2. Kruchok S. I. *Ipotechne kredytuvannja: jevropska praktyka ta perspektyvy rozvytku v Ukraïni.* / S. I. Kruchok. – K.: Urozhaj, 2003. – 207 s.
3. Luciv B.L. *Finansovi instrumenty ipotecnogo rynku Ukraïny.* / B. L. Luciv. // *Social'no-ekonomichni doslidzhennja v perehidnyj period.*

4. *Finansovo-ekonomichni systemy: transformacija ta jevointegracija.* – 2007. – Vyp. 1 (63). – S. 324-330.
4. *Nacional'nyj bank Ukraïny.* [Elektronnyj resurs] – Rezhym dostupu: <http://www.bank.gov.ua>
5. *Pro ipoteku: Zakon Ukraïny vid 05.06.2003 r. № 898 – IV // Vidomosti Verhovnoi' Rady.* – 2003. – № 38. – S. 313
6. *Pro ipotechne kredytuvannja, operacii' z konsolidovanim ipotecnym borgom ta ipotecnimi sertyfikaty: Zakon Ukraïny vid 19.06.2003 r. № 979-*

IV // Vidomosti Verhovnoi' Rady. – 2004. – № 1. – S. 1

7. Pro ipotechni obligacii': Zakon Ukraїny vid 22.12. 2005 r. № 3273-IV // Vidomosti Verhovnoi' Rady. – 2006. – № 16. – S. 134.

8. Pro cinni papery ta fondovyj rynok: Zakon Ukraїny vid 23.02.2006 r. № 3480-IV // Vidomosti Verhovnoi' Rady. – 2006. – № 31. – S. 268.

9. Zaporozhec' S. V. Ipotechni cinni papery jak instrument refinansuvannja dovgostrokovyh zhytlovyh kredytiv. / S. V. Zaporozhec'. // Visnyk Ukraїns'koi' akademii' bankivs'koi' spravy. – 2005 r. – № 1 (18). – S. 31-33.

УДК51-77

## ОБЧИСЛЕННЯ У ТАБЛИЦЯХ «EXCEL» ГОЛОВНИХ КОМПОНЕНТІВ ФАКТОРНОГО АНАЛІЗУ

**КАСЯРУМ Олег Павлович**

*к. ф.-м. н., доцент кафедри інформаційних технологій та вищої математики Черкаського навчально-наукового інституту ДВНЗ «Університет банківської справи»*

**КАСЯРУМ Ярослав Олегович**

*к. пед. н., в.о. доцента кафедри інформаційних технологій та вищої математики Черкаського навчально-наукового інституту ДВНЗ «Університет банківської справи»*

*Анотація. У статті розглядається задача визначення власних значень та власних векторів кореляційної матриці порядку до 10 і більше. Пропонується доступний спосіб обчислень за методом головних компонент факторного аналізу в електронних таблицях «EXCEL». Автори позиціонують статтю, як методичну, для використання в навчальному процесі.*

*Аннотация. В статье рассматривается задача определения собственных значений и собственных векторов корреляционной матрицы порядка до 10 и более. Предлагается доступный способ вычислений по методу главных компонент факторного анализа в электронных таблицах «EXCEL». Авторы позиционируют статью, как методическую, для использования в учебном процессе.*

**Ключові слова:** факторний аналіз, метод головних компонент, кореляція, матриця, власний вектор матриці, власні значення матриці, спільність, характерність, навантаження.

**Ключевые слова:** факторный анализ, метод главных компонент, корреляция, матрица, собственный вектор матрицы, собственные значения матрицы, общность, характерность, нагрузки.

### Постановка проблеми.

Термін факторний аналіз в навчальній літературі часто використовується для двох різних математичних процедур. Одна з них використовується для підтвердження впливу деяких відомих чинників на досліджувану величину. Їх називають факторами. Таку задачу розглядають у курсах з теорії ймовірності та математичної статистики. Засоби розв'язку цієї задачі добре відомі та доступні для застосування у навчальному процесі. Методи розв'язку легко знайти в таблицях «EXCEL», вони не потребують складних програмних продуктів.

Інша задача, а отже, інша математична процедура, пов'язана із потребою знаходження невідомого числа невідомих факторів, які за припущенням впливають на досліджувані величини. Задача полягає у тому, що для деякого масиву експериментальних даних, які записують у вигляді матриць, потрібно визначити мінімальну кількість факторів, які пояснюють закономірності, що спостерігаються в масиві даних. Такі фактори прийнято називати головними компонентами. Існують інші методи розв'язування другої

задачі.. Активний розвиток факторного аналізу відбувся у першій половині 20 століття, але з успіхом використовується в психології та соціології до нині. Для цих галузей науки факторний аналіз залишається одним з головних методів досліджень. Принципи та наукове обґрунтування факторного аналізу можна знайти у класичній тепер монографії Г.Хармана [1].

### Аналіз останніх досліджень та публікацій.

У наш час цікавість до факторного аналізу знову зросла у зв'язку із його використанням у аналізі великої кількості інформації, як для традиційних, так і для задач, які з'явилися відносно недавно. Ось деякі з цих задач:

- Вимірювання латентних (прихованих) величин та побудова нових узагальнених показників (традиційно психологія та соціологія [2, 3]).

- Скорочення числа змінних. Необхідність зменшення розмірності змінних при умові втрати найменшої кількості інформації.

- Виявлення груп взаємозалежних змінних та структури взаємних зв'язків між ними. Факторний аналіз забезпечує лаконічнішу та точнішу модель структури залежностей між змінними.

- Подолання мультиколінеарності змінних у регресійному аналізі.

- Доповнення пропущених значень розріджених матриць для використання у рекомендаційних системах.

- Латентний семантичний аналіз, який дозволяє вести інформаційний пошук та аналізувати велику кількість документів з метою їх індексації, класифікації і таке інше, там де є потреба виявлення головних факторів з масиву інформаційних даних.

Це далеко не повний список задач, які потребують використання факторного аналізу, а лише задачі більш-менш відомі нам.

**Мета статті.** Наша цікавість цим предметом пов'язана із педагогічною діяльністю. Ми бачимо необхідність ознайомлення студентів із сучасними та перспективними методами аналізу, одним з яких є факторний аналіз. Разом з тим буває, що необхідне програмне забезпечення аналізу важко доступне або потребує спеціальної підготовки користувача. Інколи, також існує проблема придбання необхідних програмних засобів, інколи вивчення мов та принципів програмування студентами не передбачено навчальними планами. Тому ми поставили перед собою задачу знайти відносно простий та зрозумілий метод обчислень головних компонент факторного аналізу для матриць великого порядку. Ми знайшли такий спосіб [4, 5] і хочемо його опублікувати.

**Обґрунтування отриманих наукових результатів.** З точки зору математики, метод головних компонент факторного аналізу представляє собою відому задачу матричної алгебри, а саме, знаходження власних значень та власних векторів квадратної матриці [1]. Як правило, у навчальному процесі використовують приклади знаходження цих величин лише для матриць другого та третього порядків [6]. Оскільки відповідна задача розв'язується методом характеристичних рівнянь, які є степеневими, то розв'язок рівнянь степеню більшого ніж третій досить проблемний. Зрозуміло, що існує достатньо програмних засобів, мов програмування і т.д. але існує також проблема їх доступності, про яку ми згадували вище.

Далі ми покажемо, як користуючись досить обмеженими можливостями електронних таблиць «EXCEL» реалізувати знаходження власних чисел та власних векторів для достатньо великих за розмірами матриць. Раніше ми доповідали результати [4, 5] використання подібного способу обчислень для аналізу результатів на-

вчання студентів (матриця порядку 28) так аналізу якості викладання навчальних дисциплін (матриця порядку 11).

Знайдений нами спосіб обчислень слідує теоретичним положенням методу головних компонент факторного аналізу [1]. У цьому ми вбачаємо методичну привабливість способу для навчального процесу. Ми усвідомлюємо, що професійні програмні продукти для проведення факторного аналізу мають перевагу у вирішенні як подібних задач, так і задач іншого рівня. Та ми не ставимо мету заміни цих продуктів, а лише вирішуємо проблему доступності обчислень за методом головних компонент.

Орієнтуючись на читача, який можливо детально не знайомий з положеннями факторного аналізу, а також, виходячи з того, що спосіб обчислень за нашою методикою тісно зв'язаний з теорією, дозволимо собі її короткий виклад. Пояснення теорії будемо вести короткими розділами, в кінці яких будемо робити підсумки.

**Параметри статистичного дослідження групи об'єктів.**

Як правило, у статистичному дослідженні розглядають групу об'єктів, що мають певні спільні для них ознаки. Кількісні оцінки цих ознак називають значеннями їх параметрів. Таким чином кожний об'єкт характеризують набором певної кількості значень параметрів  $z_j$ . Така характеристика об'єкта являє собою багатовимірну випадкову величину з компонентами  $z_{ij}$ .

Вимірювання  $n$  параметрів для  $N$  об'єктів можна записати у вигляді таблиці або матриці даних

| №   | $X_1$    | $X_2$    | ... | $X_j$    | ... | $X_n$    |
|-----|----------|----------|-----|----------|-----|----------|
| 1   | $x_{11}$ | $x_{12}$ | ... | $x_{1j}$ | ... | $x_{1n}$ |
| 2   | $x_{21}$ | $x_{22}$ | ... | $x_{2j}$ | ... | $x_{2n}$ |
| ... | ...      | ...      | ... | ...      | ... | ...      |
| $i$ | $x_{i1}$ | $x_{i2}$ | ... | $x_{ij}$ | ... | $x_{in}$ |
| ... | ...      | ...      | ... | ...      | ... | ...      |
| $N$ | $x_{N1}$ | $x_{N2}$ | ... | $x_{Nj}$ | ... | $x_{Nn}$ |

Обчислюють:

- Середнє значення кожного параметра.
- Відхилення значення параметра від середнього.
- Вибіркову дисперсію параметра.
- Нормоване значення параметра  $j$  для об'єкту  $i$ .
- Коваріацію для будь яких довільних параметрів  $j$  та  $k$ .
- Коефіцієнт кореляції для будь яких довільних параметрів  $j$  та  $k$ .

Зміст цього розділу коротко можна формулювати таким чином. Масив досліджуваних величин потрібно нормалізувати, при цьому математичне очікування нормалізованого параметра  $z_j - M(z_j)=0$ , а дисперсія  $- D(z_j)=1$ . Таким чином, першу процедуру яку ми виконуємо, це *нормалізація вихідних даних*.

**Лінійна модель класичного факторного аналізу.**

Завдання факторного аналізу полягає у тому щоби виразити кожний нормалізований параметр  $z_j$  у термінах прихованих гіпотетичних факторів. Ці фактори розуміють, як деяку нову систему координат із відповідними масштабами, а  $F_1, F_2, \dots, F_m$  модулі координатних векторів цієї системи. Найпростішою та вживаною є лінійна модель класичного факторного аналізу

$$z_j = a_{1j}F_1 + a_{2j}F_2 + \dots + a_{mj}F_m + d_jU_j \quad (1)$$

У цій моделі кожний параметр  $z_j$  лінійно залежить від  $m$  спільних факторів  $F_1, F_2, \dots, F_m$  ( $m < n$ ) та одного характерного фактора  $U_j$ , який відображає ту частину параметра  $z_j$ , яку не можливо по-

$$z_{ij} = a_{1j}F_{1i} + a_{2j}F_{2i} + \dots + a_{mj}F_{mi} + d_jU_{ij} = \sum_{p=1}^m a_{pj}F_{pi} + d_jU_{ij} \rightarrow (2)$$

Основною проблемою факторного аналізу є визначення *m-n* навантажень спільних факторів. Така задача у решті-решт розв'язується процедурою аналізу матриці коефіцієнтів кореляції між параметрами. При такому аналізі проблема статистичної достовірності коефіцієнтів кореляції, як правило, ігнорується.

$$s_{z_j}^2 = \frac{\sum_{i=1}^N z_{ij}^2}{N} = \frac{\sum_{i=1}^N \left( \sum_{p=1}^m a_{pj}F_{pi} + d_jU_{ij} \right)^2}{N} = \sum_{p=1}^m a_{pj}^2 \left( \frac{\sum_{i=1}^N F_{pi}^2}{N} \right) + d_j^2 \frac{\sum_{i=1}^N U_{ij}^2}{N} + 2 \sum_{p < q=1}^m a_{pj}a_{qj} \left( \frac{\sum_{i=1}^N F_{ip}F_{iq}}{N} \right) + 2d_j \sum_{p=1}^m a_{pj} \left( \frac{\sum_{i=1}^N F_{ip}U_{ij}}{N} \right)$$

Вираз може бути суттєво спрощений завдячуючи двом обставинам.

Перша, стандартна дисперсія дорівнює одиниці, а всі інші величини виразу також записані у стандартній формі. Внаслідок цього маємо

$$s_{z_j}^2 = 1 = \sum_{p=1}^m a_{pj}^2 + d_j^2 + 2 \sum_{p < q=1}^m a_{pj}a_{qj}r_{FpFq} + 2d_j \sum_{p=1}^m a_{pj}r_{FpUj}$$

Друга, приймається припущення, що всі фактори незалежні один від одного, а отже не корелюють між собою. Отже у решті-решт маємо

$$s_{z_j}^2 = 1 = \sum_{p=1}^m a_{pj}^2 + d_j^2 = a_{1j}^2 + a_{2j}^2 + \dots + a_{mj}^2 + d_j^2 \rightarrow (3)$$

яснити спільними факторами. Спільні фактори вважають змінними, а  $a_{1j}, a_{2j}, \dots, a_{mj}$  – коефіцієнтами при змінних  $F_1, F_2, \dots, F_m$ . Те саме стосується характерного фактора  $U_j$  та коефіцієнта  $d_j$ . Лінійна модель класичного факторного аналізу схожа на рівняння регресії, але на відміну від регресії нам невідомо, як вимірювати ці змінні.

На фактори моделі накладають певні вимоги. Фактори мають бути величинами із нормованим нормальним розподілом, а, отже, мати математичне очікування рівне нулю та дисперсію рівну одиниці. Крім того, як вектори нової системи координат, фактори мають бути ортогональними, а, отже, варіації між різними факторами мають бути рівними нулю.

Коефіцієнти при факторах  $a_{1j}, a_{2j}, \dots, a_{mj}$  називають *навантаженнями*. Навантаження визначають долю впливу окремого фактора на даний параметр, а їх значення є предметом обчислень у факторному аналізі.

Для  $j$  параметра та  $i$  об'єкту відповідна лінійна модель набуває вигляду

**Складові дисперсії лінійної моделі класичного факторного аналізу.**

Відповідно лінійної моделі стандартна дисперсія (нормованої величини) параметру  $z_j$  може бути визначена як

Очевидно, що квадрати факторних навантажень виражають вклади відповідних факторів у дисперсію певного параметру. Суму

$$h_j^2 = \sum_{p=1}^m a_{pj}^2 = a_{1j}^2 + a_{2j}^2 + \dots + a_{mj}^2$$

називають спільністю  $d_j^2$ . Величину  $d_j^2$  називають характерністю.

Сформулюємо підсумок розділу. Дисперсія параметра  $z_j$  складається із двох частин. Перша частина пояснюється впливом на параметр факторів, а друга частина не може бути пояснена впливом факторів, вона існує сама по собі та індивідуальна для кожного окремого параметра.



**Факторне відображення та факторна структура.**

Користуючись лінійною моделлю класичного

факторного аналізу (1), яка зв'язує параметр  $z_j$  із  $m$  спільними факторами, запишемо вирази для усіх  $n$  параметрів у вигляді:

$$\begin{cases} z_1 = a_{11}F_1 + a_{21}F_2 + \dots + a_{m1}F_m + d_1U_1 \\ z_j = a_{1j}F_1 + a_{2j}F_2 + \dots + a_{mj}F_m + d_jU_j \\ \dots \dots \dots \dots \dots \dots \dots \dots \dots \dots \dots \\ z_n = a_{1n}F_1 + a_{2n}F_2 + \dots + a_{mn}F_m + d_nU_n \end{cases}$$

Така система рівнянь називається факторним відображенням або просто відображенням. Її

можна записати у матричній формі

$$Z = A \cdot F + D$$

$$Z = \begin{pmatrix} z_1 \\ z_2 \\ \dots \\ z_n \end{pmatrix}; A = \begin{pmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1m} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2m} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ a_{n1} & a_{n2} & \dots & a_{nm} \end{pmatrix}; F = \begin{pmatrix} F_1 \\ F_2 \\ \dots \\ F_m \end{pmatrix}; D = \begin{pmatrix} d_1 & 0 & \dots & 0 \\ 0 & d_2 & \dots & 0 \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ 0 & 0 & \dots & d_n \end{pmatrix}$$

Окрім факторного відображення у факторному аналізі розглядають факторну структуру, необхідну для подальшої побудови теорії. Для знаходження факторної структури достатньо помножити кожне з рівнянь (2) на відповідні фактори, додати по усім  $N$  спостереженням для кожного параметра, розділити на кількість значень  $N$  і отримати коефіцієнти кореляції параметрів з факторами. Ця процедура враховує, що параметри та фактори – нормалізовані величини. А якщо врахувати також відсутність кореляції між факторами, то виявиться, що відповідні коефіцієнти кореляції параметрів та факторів дорівнюють навантаженням (елементам матриці  $A$ ).

Оскільки, фактори нормовані та некорельовані між собою, то:

$$\frac{F \cdot F'}{N} = I \Rightarrow I = \begin{pmatrix} 1 & 0 & \dots & 0 \\ 0 & 1 & \dots & 0 \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ 0 & 0 & \dots & 1 \end{pmatrix} \Rightarrow A \cdot I = A$$

Таким чином, підсумком розділу є співвідношення  $R = A \cdot A'$  яке виражає фундаментальну факторну теорему. Знайдене співвідношення зв'язує між величини, які доступні для вимірювання  $R$  і величини  $A \cdot A'$ , які безпосередньо не вимірюються.

$$r_{z_j; F_p} = a_{jp}$$

Підсумок розділу. Елементи матриці  $A$  – це коефіцієнти кореляції між параметрами та факторами. Матрицю  $A$  називають факторною структурою.

**Фундаментальна факторна теорема.**

На підставі рівнянь (2), які дають значення параметрів, можна обчислити коефіцієнти кореляції між ними, як добуток правих частин рівнянь, враховуючи нормованість та некорельованість факторів між собою. Нехтуючи деталями отримаємо вирази виду:

$$r_{ij} = a_{i1}a_{1j} + a_{i2}a_{2j} + \dots + a_{im}a_{mj}, \quad (i, j = 1, 2, \dots, n)$$

Перейдемо до матричної форми цього результату

$$Z = A \cdot F \Rightarrow R = \frac{Z \cdot Z'}{N} \Rightarrow R = \frac{1}{N}(A \cdot F \cdot F' \cdot A') \Rightarrow R = A \cdot A'$$

**Метод головних факторів.**

Основна задача факторного аналізу знаходження навантажень  $a_{ij}$  факторів. Існує багато методів [1] розв'язку цієї задачі (деякі з них досить архаїчні). Ми скористаємося методом головних факторів розробленим Г. Томсоном.

Вище, виведена формула (3)

$$s_{z_j}^2 = 1 = \sum_{p=1}^m a_{pj}^2 + d_j^2 = a_{1j}^2 + a_{2j}^2 + \dots + a_{mj}^2 + d_j^2$$

яка показує структуру дисперсії показника, що має дві складові:  $h_j^2 = \sum_{p=1}^m a_{pj}^2 = a_{1j}^2 + a_{2j}^2 + \dots + a_{mj}^2$  та  $d_j^2$ . Перша, спільність  $h_j^2$  - показує яка частина дисперсії показника пояснюється факторами, а друга, характерність  $d_j^2$  - показує яку частину дисперсії показника не можна пояснити факторами. Чим більша перша частина та менша друга, тим є кращим результат факторного аналізу. Отже умова, за якою послідовно визначають фактори,

вимагає максимуму вкладів кожного з факторів у сумарну спільність.

Для певного фактора  $F_j$  ця сума:

$$V_j = \sum_{i=1}^n a_{ij}^2 = a_{1j}^2 + a_{2j}^2 + \dots + a_{nj}^2$$

На першій стадії обчислень шукають навантаження при першому факторі таким чином, щоб була максимальною сума вкладів цього фактора у сумарну спільність, при цьому має бути забезпечена умова, що  $r_{jk} = \sum_{p=1}^m a_{jk} \cdot a_{kp}$

Це задача на умовний екстремум функції багатьох змінних, яку розв'язують методом множників Лагранжа. Так, для першого фактора маємо:

$$2L = \sum_{i=1}^n a_{ij}^2 - \sum_{i=1}^n \lambda_{jk} r_{jk} = \sum_{i=1}^n a_{ij}^2 - \sum_{i=1}^n \sum_{p=1}^m \lambda_{jk} a_{jk} a_{kp}$$

функція Лагранжа,

$$\frac{\partial L}{\partial a_{i1}} = a_{i1} - \sum_{i=1}^n \lambda_{i1} a_{i1} = 0$$

- частинні похідні функції Лагранжа рівні нулю.

Знаходження умовного екстремуму функції Лагранжа краще вести у матричному форматі і тоді об'єднана система рівнянь із частинними похідними набуде виду характеристичного рівняння:

$$\begin{vmatrix} h_1^2 - \lambda & r_{12} & \dots & r_{12} \\ r_{21} & h_2^2 - \lambda & \dots & r_{2m} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ r_{m1} & r_{m2} & \dots & h_m^2 - \lambda \end{vmatrix} = 0 \Rightarrow R \cdot \vec{a} = \lambda \cdot \vec{a}$$

Отже, задача зводиться до знаходження власних векторів  $\vec{a}$  та власних значень, так званої, редукованої кореляційної матриці  $R$ . У редукованої кореляційної матриці на головній діагоналі розміщені значення спільності  $h_j$  замість одиниць звичайної кореляційної матриці. Власні вектори  $\vec{a}$  - матриця стовбців спільностей відповідного фактора. Власні значення  $\lambda$  (коефіцієнти Лагранжа), - сума дисперсій параметрів або значення функції  $V_j$ , яка підлягала максимізації.

У підсумку цього розділу зауважимо наступне. Нарешті знайдене матричне рівняння  $R \cdot \vec{a} = \lambda \cdot \vec{a}$ , що зв'язує кореляційну матрицю показників (реальних величин) із величинами (прихованими) та дозволяє їх визначати.

Саме з цим рівнянням пов'язана практична проблема визначення способу розв'язку рівняння з метою обчислень недоступних до вимірюванню факторних параметрів. Також маємо задачу, як знайти реальну редуковану кореляційну

матрицю. Основною проблемою тут - є визначення спільностей  $h_j$ .

**Схема обчислень по методу головних факторів.**

Порядок обчислень наступний:

- Для знаходження параметрів першого головного компонента  $F_1$  розв'язуємо рівняння  $R \cdot \vec{a}_1 = \lambda_1 \cdot \vec{a}_1$ , що максимізує суму

$$V_1 = \sum_{i=1}^n a_{i1}^2 = a_{11}^2 + a_{21}^2 + \dots + a_{n1}^2$$

знаходимо перший корінь характеристичного рівняння  $\lambda_1$  та один із можливих розв'язків вектор  $\vec{b}_1 = (b_{11}, b_{21}, \dots, b_{n1})$ . Щоб задовольнити співвідношення для  $V_1$  обчислюємо  $a_{i1}$ :

$$a_{i1} = \frac{b_{i1} \sqrt{\lambda_1}}{\sqrt{b_{11}^2 + b_{21}^2 + \dots + b_{n1}^2}} \Rightarrow (4)$$

і отримуємо навантаження для першого фактора, яке запишемо у вигляді матриці-стовпця  $\vec{a}_1$ .

- Щоб знайти розв'язок для другого за величиною компонента  $F_2$  потрібно вирахувати із редукованої кореляційної матриці внесок від компонента  $F_1$ . Для цього знаходимо добуток матриці  $\vec{a}_1$  на транспоновану матрицю  $\vec{a}'_1$  та отримуємо матрицю  $\tilde{R} = \vec{a} \cdot \vec{a}'$ , після чого знайдемо наступну редуковану матрицю  $R_1$ :

$$R_1 \cdot \vec{a}_2 = \lambda_2 \cdot \vec{a}_2$$

Далі процедура знаходження навантажень та наступного кореню характеристичного рівняння повторюється. Розв'язуємо рівняння  $R_1 \cdot \vec{a}_2 = \lambda_2 \cdot \vec{a}_2$ , що максимізує суму  $V_2 = a_{12}^2 + a_{22}^2 + \dots + a_{n2}^2$ , знаходимо другий корінь характеристичного рівняння  $\lambda_2$  та матрицю-стовпець  $\vec{a}_2$ .

- Оскільки стандартна дисперсія окремого нормованого параметра дорівнює одиниці, то знаходження наступних компонент припиняють коли  $\lambda_j$  стає менше 1.

Отже, схема обчислень визначена - лишається доповнити схему алгоритмом обчислень.

**Формування редукованої матриці.**

Виберемо масив даних для проведення факторного аналізу. Наприклад, такий як у роботі [4]. Це оцінки у стобальній шкалі сесійного контролю навчання 28 студентів по 11 предметах.

Відповідно цьому, оцінки розміщені у матриці розміром 28x11 (28 рядків та 11 стовпців). Для дослідження результатів навчання студентів по окремим дисциплінам можна побудувати матрицю кореляцій оцінок між студентами. Це буде

квадратна кореляційна матриця порядку 28. Тоді ми можемо шукати фактори, що впливають на якість навчання студентів. Якщо ми хочемо порівняти якість викладання дисциплін, то можна побудувати матрицю кореляцій оцінок студентів по предметам. Така матриця буде порядку 11.

Приклад ми навели лише для того, щоб показати, що перший етап роботи це здобуття реальних даних. Далі ми говоритимемо лише про математичні процедури.

- Вибираємо масив даних, нормуємо їх та записуємо прямокутну матрицю  $X$  з  $m$  параметрами та з  $n$  вимірюваннями кожної.

- Транспонуємо матрицю  $X$  у  $X'$ , та обчислюємо кореляційну матрицю  $R$  як добуток  $R=X'X$ . Діагональ цієї матриці складається з одиниць. Тут виникає проблема визначення спільності  $h_j^2$ , значеннями якої потрібно замінити одиниці діагоналі звичайної кореляційної матриці. Як пише Г.Харман [1], існує декілька методів оцінки спільності і ні один не є надійним. Але при великих розмірах кореляційної матриці похибка в обчисленнях, пов'язаних із цією обставиною, не є суттєвою. Чим більша матриця - тим менша похибка результатів аналізу.

- Нас влаштовує оцінка спільності  $h_j^2$  через обчислення коефіцієнта множинної кореляції  $r_j$  (КМК) кожного окремого параметра з усіма іншими. У цьому є логіка, бо  $r_j$  є мірою того, що спільного у параметра  $j$  з усіма іншими параметрами (у літературі вважають, що КМК – лише нижня оцінка спільності  $h_j^2$ ).

- Отже, знаходимо обернену матрицю  $S=(X'X)^{-1}$ , вибираємо діагональний елемент  $c_{jj}$  та обчислюємо КМК як  $r_j=1-1/c_{jj}$ .

- Замінюємо діагональні одиниці кореляційної матриці  $R$  коефіцієнтом множинної кореляції  $r_j$  та отримуємо редуковану кореляційну матрицю, для якої збережемо те саме позначення  $R$ .

Таким чином маємо редуковану кореляційну матрицю  $R$ , з якої починаємо процедуру обчислень.

### Обчислення головних факторів.

Подальша процедура починається з виділення першого фактора, яка полягає у послідовності ітераційних обчислень. Ітерації припиняємо, коли результат обчислень перестає мінятися у межах допустимих похибок (нехай буде 5-6 знаків після коми). Основу обчислень становить спів-

відношення:  $R \cdot \vec{a}_1 = \lambda_1 \cdot \vec{a}_1$ . Після виділення чергового фактора ітераційні обчислення повторюються для наступного.

Опишемо процедуру обчислень.

- Знаходимо добуток матриці  $R$  на матрицю стовпчик  $\vec{a}_1$ . У якості першого наближення стовпчика  $\vec{a}_1$  виберемо матрицю, утворену сумою рядочків матриці  $R$ . В цьому є певна логіка, бо результатом дії буде матриця стовпчик:  $\lambda_1 \cdot \vec{a}_1$ , а максимальний елемент цієї матриці буде близький до факторного коефіцієнта  $\lambda_1$  (власного значення).

- Вибираємо найбільший елемент стовпчика  $\lambda_1 \cdot \vec{a}_1$  та ділимо на нього всі інші елементи. Отримуємо перше наближення власного вектора  $\vec{a}_1$ .

- Знову знаходимо добуток матриці  $R$  на наближення власного вектора  $\vec{a}_1$ . Повторюємо подальшу процедуру, та обчислюємо друге наближення  $\vec{a}_1$ . Після деякої кількості ітерацій результат дії перестає змінюватися.

- Формуємо результат виявлення першої головної компоненти факторного аналізу. Найбільший елемент отриманого стовпчика  $\lambda_1 \cdot \vec{a}_1$  дорівнює факторній вазі першого фактора  $\lambda_1$ . Навантаження першого фактора обчислимо за формулою (4) використавши стовпчик  $b_1$  з результатами ділення елементів  $\lambda_1 \cdot \vec{a}_1$  на  $\lambda_1$ .

- Для виявлення другого фактора  $F_2$  із результатів вимірювання параметрів потрібно виключити інформацію зв'язану із фактором  $F_1$ . Для цього матрицю-стовпчик навантажень  $\vec{a}'_1$  першого фактора транспонуємо і отримуємо матрицю рядок  $a'_1$ . Потім знаходимо матрицю  $\tilde{R} = a_1 \cdot a'_1$  та віднімаємо її від редукованої матриці  $R$ . Маємо  $R_1 = R - \tilde{R}$  - наступну матрицю для якої повторюємо всю попередню процедуру. Знаходимо суму рядків  $R_1$ , повторюємо ітерації та обчислення до знаходження  $R_2$ .

- Розрахунки для наступних компонент продовжуємо поки не отримаємо  $\lambda_{m+1} < 1$ , тоді останнім компонентом аналізу буде фактор номер  $m$ .

- Результати обчислень можна оформити у вигляді таблиці.

### Висновки.

Описана процедура визначення головних компонентів у факторному аналізі кореляційної матриці засобами «EXCEL».

Надано пояснення цієї процедури з позицій теоретичних положень факторного аналізу.

*Список використаних джерел:*

1. Харман Г. Современный факторный анализ. М.: Статистика, 1972. – 486 с.
2. Гласс Дж., Стенли Дж. Статистические методы в педагогике и психологии. – М.: Изд-во Прогресс, 1976. – 496 с.
3. Свиридов А. П. Основы статистической теории обучения и контроля знаний. – М.: Высш. школа, 1981. – 262 с.
4. Касярум О.П. Факторний аналіз результатів сесійного контролю рівня знань студентів [Текст]/ О.П. Касярум, С.О. Касярум // Вісник УБС НБУ. – 2008.- №2. – С. 164-167.
5. Касярум О.П. Моніторинг навчального процесу за результатами сесійного контролю рівня знань студентів [Текст]/ О.П. Касярум, С.О. Касярум // Вісник Черкаського національного університету. – 2007. – В.98. – С. 44-50.
6. Данко П.Е., Попов А.Г., Кожевникова Т.Я. Высшая математика в упражнениях и задачах. В 2-х частях Ч.1: Учеб. Пособие для втузов.- 5-е изд., испр.-М.:Высш. шк., 1997.-304 с.

JEL CLASSIFICATION C63

## CALCULATIONS IN THE TABLES «EXCEL» PRINCIPAL COMPONENTS FACTOR ANALYSIS

**Oleg P. KASYARUM**

*Candidate of Physical and Mathematical Sciences, associate professor of information technology and higher mathematics Cherkasy research institute SHEE «University of Banking»*

**Jaroslav O. KASYARUM**

*Candidate of Pedagogic Sciences, associate professor of information technology and higher mathematics Cherkasy research institute SHEE «University of Banking»*

*Annotation. In the article the task of determination of eigenvector and eigenvector of cross-correlation matrix of order is examined to 10 and any more. The accessible method of calculations is offered after the*

*method of main components of factor analysis in the spreadsheets of "EXCEL". Authors position the article, as methodical, for the use in an educational process.*

**Key words:** *factor analysis, principal component analysis method, correlation, matrix, eigenvector of matrix, eigenvalues of matrix, communality, uniqueness, load.*

In the work solved the question of realization the method of principal component analysis (PCA) . This problem is caused by the necessity to acquaint students with modern and promising methods of analysis, one of which is the factor analysis. However, it happens that the necessary software is not of available for analysis or requires special training for the user. Sometimes, there is also a problem acquiring the necessary software, sometimes there is also a problem learning languages and programming principles not included in the curriculum. So we set ourselves the task to find a relatively simple and intuitive method for calculation of principal components for matrices of the big order. In terms of mathematics, the method of principal components factor analysis is a well-known problem of matrix algebra, such as finding eigenvalues and eigenvectors of a square matrix. As a rule, in the educational process examples is using of finding those values only for matrices of second and third orders . Since the corresponding task is

solved by the method of characteristic equations that are represented, then the solution of the equations of order greater than the third is the difficult problem. It is clear that there is enough software tools, programming languages, etc. but there is also the problem of their availability, which we mentioned above.

The paper shows how using very limited opportunities spreadsheet «EXCEL» was implemented the finding eigenvalues and eigenvectors for sufficiently large size matrices to ten or more. The described procedure for determining the principal components factor analysis of the correlation matrix by using «EXCEL». The proposed method of computation is followed of the theoretical principles of the method of principal components factor analysis. Courtesy explanation of the procedure of the calculation from the standpoint of theoretical positions of factor analysis. In this we see methodical attractiveness of the procedure of the calculation for the educational process.

### References

1. Harman G. *Sovremennyj faktornyj analiz*. M.: Statistika, 1972. –486 s.
2. Glass Dzh., Stenli Dzh. *Statisticheskie metody v pedagogike i psihologii*. – M.: Izd-voProgress, 1976. – 496 s.
3. Sviridov A. P. *Osnovy statisticheskoy teorii obucheniya i kontrolya znanij*. – M.: Vyssh. shkola, 1981. – 262 s.
4. Kasyarum O.P *Faktornij analiz rezul'tativ sesijnogo kontrolyu rivnya znan' studentiv [Tekst]/*

O.P. Kasyarum, S.O. Kasyarum// Visnik UBS NBU. – 2008.- №2. – S. 164-167.

5. Kasyarum O.P Monitoring navchal'nogo procesu za rezul'tatami sesijnogo kontrolyu rivnya znan' studentiv [Tekst]/O.P. Kasyarum, S.O.

Kasyarum// Visnik CHerkas'kogo nacional'nogo universitetu. – 2007. – V.98. – S. 44-50.

6. Danko P.E., Popov A.G., Kozhevnikova T.YA. Vysshaya matematika v uprazhneniyah i zadachah. V 2-h chastyah CH.1: Ucheb. Posobie dlya vtuzov.- 5-e izd., ispr.-M.:Vyssh. shk., 1997.-304 s.

УДК 316.47:65.016.7

## СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ В СИСТЕМІ АНТИКРИЗОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

**КОЧУМА Інна Юріївна**

доцент кафедри економіки та управління Черкаського навчально-наукового інституту ДВНЗ «Університет банківської справи»  
innkos@i.ua

*Анотація. У статті розкривається роль соціального капіталу в системі антикризового менеджменту організації, аналізується механізм його впливу на її життєдіяльність та надаються практичні рекомендації щодо його формування та ефективного використання в умовах кризи.*

*Аннотация. В статье раскрывается роль социального капитала в системе антикризисного менеджмента организации, анализируется механизм его влияния на её жизнедеятельность и предлагаются практические рекомендации по его формированию и эффективному использованию в условиях кризиса.*

**Ключові слова:** соціальний капітал, соціальний капітал організації, соціальні мережі, соціальні зв'язки, цінності, норми, довіра, організація, криза, антикризовий менеджмент.

**Ключевые слова:** социальный капитал, социальный капитал организации, социальные сети, социальные связи, ценности, нормы, доверие, организация, кризис, антикризисный менеджмент.

**Постановка проблеми.** В умовах посилення макроекономічної та соціальної нестабільності в Україні особливого значення набуває здатність вітчизняних організацій до попередження та подолання кризових явищ, попередження банкрутства, що, в кінцевому підсумку, визначає зміст і цілі антикризового менеджменту. Ускладнення завдань, що стоять перед сучасною організацією визначають необхідність використання новітніх підходів та інструментів управління, здатних забезпечувати підвищення її здатності до адаптації в мінливому внутрішньому та зовнішньому середовищі, використання сильних сторін та можливостей.

Вживання організації у несприятливих економічних умовах, що склались в українській економіці, неможливе без максимально повної зайнятості та ефективного використання усіх наявних ресурсів, у тому числі її соціального капіталу. Сучасна практика господарювання свідчить, що ті організації, які приділяють чільну увагу його формуванню та примноженню не лише менше схильні до криз, але й виявляються більш стійкими у кризовий період.

Соціальний капітал, посилюючи віддачу від інших форм капіталу, сприяє підвищенню конкурентоспроможності організації, забезпечує її

більш сталий розвиток у майбутньому, тим самим підвищуючи ефективність антикризових заходів. Визначальна роль та місце соціального капіталу в системі антикризового менеджменту часто недооцінюється вітчизняними організаціями, що й зумовлює актуальність теми дослідження.

**Аналіз останніх досліджень та публікацій.** Теоретичні основи дослідження соціального капіталу закладені в роботах П. Бурдьє, Дж. Коулмена, Р. Патнема і знайшли подальший розвиток в дослідженнях Р. Барта, В. Бейкера, П.Вілсона, Дж. Вулкока, Н. Лінна, А. Портеса, М. Шиффа, Ф. Фукуями і багатьох інших зарубіжних авторів. Різні аспекти дослідження соціального капіталу також висвітлені в роботах українських науковців, таких як: Бандур С., Бова А., Горожанкіна М., Грішнова О., Онікієнко В., Резнікова Е., Стрельникова Л., Чемерис А., Шіхіреєв М. та ін.

Проблемам управління організацією за умов посиленої нестабільності оточення присвячені праці А. Томпсона і А. Стріклєнда, Ф. Котлера, М. Портера та ін. Серед вітчизняних науковців вплив стратегічних підходів на формування оптимального господарського портфеля організації відображені у публікаціях таких авторів, як: Г.Я. Гольдштейн, Г.І., Л.Б. Сіміонова, В.П. Сладкевич та ін. Теоретичні положення щодо форму-

вання антикризової стратегії корпорації представлені в окремих розділах праці А.Т. Зуба.

Разом з тим, визначення місця і ролі соціального капіталу в системі антикризового менеджменту організації поки ще не знайшли належного відображення в зарубіжних і вітчизняних дослідженнях.

**Мета:** визначення сутності соціального капіталу організації та її місця в системі антикризового менеджменту, надання практичних рекомендацій щодо його формування і використання в умовах кризи.

**Обґрунтування отриманих наукових результатів.** Існує два підходи до визначення сутності антикризового (кризового) менеджменту. З одного боку, під ним розуміються заходи з запобігання кризи, її попередження (в цьому сенсі будь-який менеджмент є антикризовим), з іншого – управління в умовах настання кризи, комплекс заходів з її подолання та запобігання банкрутству. При цьому, криза може бути спричинена як внутрішніми (наприклад вичерпання факторів зростання на певному етапі життєвого циклу організації, помилки в управлінні тощо), так і зовнішніми (зміни ринкової кон'юнктури, падіння сукупних витрат та загального обсягу виробництва в країні та ін.) чинниками.

Отже антикризовий менеджмент можна визначити як вид управлінської діяльності, спрямований на попередження та/або подолання кризи, з метою відновлення і забезпечення життєдіяльності організації, запобігання її банкрутству. Насамперед, така діяльність спрямована на переведення організації у той стан, який найбільше відповідає змінам у її внутрішньому та зовнішньому середовищі, мобілізацію нових факторів виживання та розвитку. Тому збереження та примноження її соціального капіталу має непересічне значення як для профілактики кризових явищ, так і їх подолання.

Категорія «соціальний капітал» прийшла в економічну науку і практику з соціології і наразі ще не набула загально визнаного тлумачення. Вперше спробу виділити чинники, «які впливають на повсякденне життя кожного», було здійснено американським дослідником освітньої сфери Л. Дж. Ханіфаном у 1916 р. До них він, зокрема, відносив «людські почуття братства, симпатії один до одного і вміння налагоджувати соціальні відносини». Зокрема, неспроможність освітніх закладів залучити до шкіл вихідців із бідних сімей, збільшити зацікавленість селян в отриманні освіти він пов'язував з браком соці-

ального капіталу в місцевих співтовариствах [1].

П'єр Бурдьє в своїй роботі «Форми капіталу» детермінує соціальний капітал як «певну сукупність ресурсів, які нагромаджуються у індивіда або групи завдяки наявності стійкої мережі більше або менше інституціоналізованих відносин взаємного знайомства та визнання» [2, 66]. Крім соціального він виокремлює також економічний (володіння матеріальними благами), символічний (престиж, репутація, впізнаваність), культурний (освітній, культурний рівень) капітал, розуміючи, при цьому, під капіталом об'єктивізацію соціальних відносин.

Френсіс Фукуяма визначав соціальний капітал як «підтверджені соціальні норми, які сприяють співробітництву між двома або більшою кількістю індивідуумів» [3]. При цьому, ключовою категорією соціального капіталу Ф. Фукуяма вважав довіру. Під нею він розумів існуюче всередині співтовариства очікування постійної, чесною, орієнтованою на спільні колективні цінності, поведінки з боку інших його членів [4].

Р. Патнем соціальний капітал визначає як характеристики соціального життя – мережі, норми і довіру, які спонукають учасників до більш ефективних спільних дій з досягнення загальних цілей [5]. В своїй роботі «Процвітаюче суспільство» він виділив два види соціального капіталу: з'єднуючий (орієнтований, в основному, назовні і спрямований на поєднання індивідів, що належать до різних соціальних груп) і «охоплюючий» (зв'язки в середині однієї соціальної групи) [6].

На думку Дж. С. Коулмена соціальний капітал – це ресурс, який виникає і знаходиться у якісних соціальних взаєминах, які підтримуються індивідами, економічними агентами в соціальних мережах. В концепції соціального капіталу Дж. Коулмен виділяє три його основні форми: зобов'язання і очікування; здатність соціальної структури до передачі інформаційних потоків; норми, що супроводжуються санкціями [7].

Світовий Банк дає своє визначення соціального капіталу: «Соціальний капітал - це не просто сума інститутів, відносин і норми, що зумовлюють суспільну взаємодію, а сукупність усіх цих елементів, що підтримують існування суспільства, своєрідний «клей», який з'єднує ці елементи і змушує їх триматися разом [8].

Отже, узагальнюючи основні підходи до змісту даної категорії, в широкому сенсі, соціальний капітал можна визначити як цілісну систему зв'язків, відносин (що виникли на ґрунті спільних цінностей та норм, переконань), а також ме-



реж та інститутів, через які і у формі яких вони існують, створюючи умови для координації і кооперації заради взаємної вигоди.

В терміні «соціальний капітал» слово «соціальний» означає, що він втілений в мережі зв'язків між людьми та їх групами, а слово «капітал» - можливості отримання конкурентних переваг, доходу від його використання та необхідність інвестицій на його створення та відтворення.

При цьому, всі елементи соціального капіталу тісно взаємопов'язані та взаємозумовлені (рис. 1). Наприклад, спільні норми, цінності і переконання породжують у їх носіїв взаємну довіру та є підставою для їх включення до певної групи,

між членами якої можуть виникати порівняно тісні зв'язки та відносини співробітництва і взаємодопомоги. При чому це відбувається на ґрунті певних правил взаємодії і інститутів, що склались в середині цих груп на основі спільних норм, цінностей і переконань. Соціальні мережі виступають умовою підтримання цих взаємозв'язків та взаємодії. З іншого боку, причетність до певної групи, сприяє сприйняттю її членами спільних цінностей, появи у них спільних переконань, відносин довіри, стійких зв'язків, у тому числі через соціальні мережі, і взаємодії на підставі сформованих правил цієї взаємодії та інститутів. Результатом такої взаємодії та взаємозв'язків є досягнення спільної вигоди.

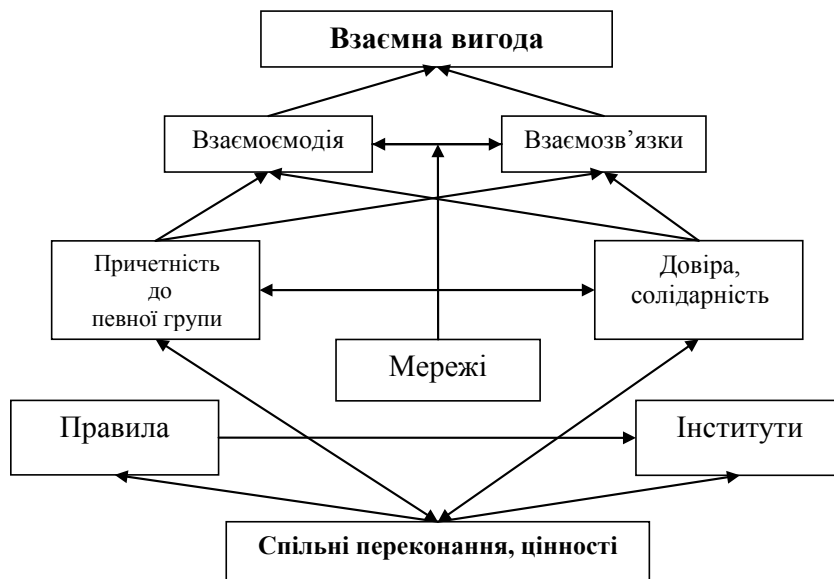


Рис. 1. Елементи соціального капіталу

Але, слід зазначити, що існування такої взаємодії, мереж, цінностей, взаємозв'язків не обов'язково свідчить про наявність соціального капіталу. Можна погодитись з Л. Арауїо та Дж. Істоном, що соціальним капіталом їх роблять такі властивості:

- Доцільність. Це означає, що вони є інструментом досягнення мети його власником, отримання вигоди (наприклад, зниження трансакційних витрат, збільшення прибутку тощо).

- Свідомий характер. Носій соціального капіталу має усвідомити, яким ресурсом він насправді володіє. (Переваги, які надає йому приналежність до якоїсь соціальної групи, або зв'язки, які не використовуються усвідомлено і цілеспрямовано, не є соціальним капіталом).

- Формування на основі існуючих соціальних структур. Соціальний капітал формується в певних соціальних структурах і є джерелом реалізації певної мети членів цієї соціальної структури [9].

В залежності від елементів, що є об'єктом дослідження, деякі науковці поділяють соціальний капітал на структурний та когнітивний. Структурний соціальний капітал пов'язаний з рядом соціальних факторів - соціальними ролями, процедурами, прецедентами і мережами, які полегшують взаємовигідну співпрацю. Ця форма соціального капіталу досить об'єктивна і легко ідентифікується. Когнітивний соціальний капітал проявляється в посиленіх культурою або ідеологією ідеях, специфічних нормах, цінностях,

поглядах, переконаннях, що сприяють співробітництву. Тому така форма соціального капіталу більш суб'єктивна і менш відчутна [10]. Форми соціального капіталу можуть існувати самостійно або доповнювати одна одну.

В теоретико-методологічному аспекті слід розмежовувати рівні аналізу соціального капіталу, враховуючи при цьому їх взаємозв'язок. Зокрема, це мікро- та макрорівень. Під останнім розуміється соціальний капітал нації, складовими якого є економічні, соціальні, правові інститути, які формуються під впливом традицій, норм і цінностей, що переважають в даному суспільстві, згуртовують його, сприяють взаємодії його членів заради досягнення спільних цілей.

Дослідження свідчать, що існує позитивна кореляція між економічним зростанням і якістю соціального капіталу суспільства. Зокрема С. Кнак і П. Кіфен у 1997 р., виявили таку закономірність: збільшення у суспільстві взаємної довіри на 12% супроводжується зростанням ВВП на 1% [11]. Це пояснюється тим, що впевненість у партнерах, цивілізована поведінка агентів посилюють стійкість соціальних мереж і тим самим забезпечують стабільний економічний розвиток. Його наявність підвищує ефективність використання матеріальних та трудових ресурсів та сприяє реалізації економічного потенціалу будь-якої соціальної системи, мультиплікуючи результат від їх використання.

Оскільки взаємна довіра розглядається як найважливіший показник в оцінці соціального капіталу, цілком природно очікувати такого ж ефекту і на мікрорівні.

На мікрорівні соціальний капітал можна розглядати в сукупності його основних взаємопов'язаних складових: соціального капіталу домашніх господарств та соціального капіталу підприємств (організацій), які, в свою чергу, формуються як сукупність індивідуального соціального капіталу індивідів та їх груп, на основі спільних норм і цінностей. Ці рівні соціального капіталу взаємопов'язані та взаємозумовлені. Як зазначають І. Мачеринскене, Р. Минкуте-Генриксон та Ж. Симанавичене: «Соціальні відносини між індивідами обумовлюють ефективність діяльності групи, а отже і успіх на рівні організації(ій). Відповідно користь, створена соціальним капіталом мереж індивідів, може розкритися не тільки на мікро-, але і макрорівні через стабільність, узгодженість суспільства» [12].

На рівні організації соціальний капітал можна визначити як нематеріальний актив, який

створюється організацією через систему соціальних взаємовідносин на внутрішньоорганізаційному, міжорганізаційному і організаційно-інституціональному рівні та який дозволяє їй мультиплікувати ефект від використання інших форм капіталу (фінансового, фізичного, інтелектуального, людського тощо).

При аналізі соціального капіталу організація може розглядатися як частина певної структури, створеної спільно з іншими організаціями (наприклад, асоціації, бізнес-групи, альянсу), або як спільність індивідів, що являють собою членів окремої організації. У першому випадку організація розглядається як самостійний суб'єкт у процесі формування соціального капіталу. В іншому - аналізується як системний суб'єкт, утворений з окремих індивідів [12, 33].

Соціальний капітал організації набувається в процесі формування її членами соціальних зв'язків і мереж, що ґрунтуються на принципах особистої довіри і взаємних зобов'язань. Зв'язки і відносини в середині організації можуть мати егалітарний (горизонтальний) або ієрархічний (зумовлений нерівністю владних повноважень) характер. Зовнішні зв'язки і участь в зовнішніх мережах членів організації та організації загалом (за умови їх ефективного використання) являють собою важливу частину її соціального капіталу.

Отже соціальний капітал організації має двоїсту природу. З одного боку він складається з соціального капіталу її членів (працівників, керівників, власників), а з іншого – має власний соціальний капітал. Це означає, що організація не лише здатна використовувати зв'язки і відносини своїх членів, але й сама здатна передавати їм свій соціальний капітал, включаючи їх в уже напрацьовані зв'язки і відносини, а також в систему норм, правил і цінностей, що становлять зміст корпоративної культури.

Такий двоїстий характер соціального капіталу організації породжує проблему визначення первинності та власності на нього, наприклад у разі звільнення працівника. Це дає підстави деяким дослідникам навіть стверджувати, що ніякого соціального капіталу організації взагалі не існує. Існує лише соціальний капітал індивідів, які її утворюють [13].

Й. Пеннінг (J.M. Penning) та К. Лі (K. Lee) в роботі «Людський, соціальний капітал та загибель фірми» виділяють три види зв'язків між організаціями в залежності від рівня їх «особистісності»: відносини, зв'язки і взаємозв'язки. Відносинами між організаціями вони називають

такі зв'язки між ними, які підтримуються соціальними зв'язками індивідів між собою. Зв'язки між організаціями менше залежать від індивідів, оскільки ґрунтуються на формальних обов'язках або функціях індивідів. Менша міра «особистісності» притаманна для взаємозв'язків організацій, що зумовлюються формальними чинниками» [14].

Отже, формалізація зв'язків переносить власність стосовно соціального капіталу на організацію. Але власниками соціального капіталу, який зумовлений неформальними зв'язками членів організації, є самі члени організації. Саме такий соціальний капітал часто втрачається у випадку їх звільнення [15].

Слід зазначити, що на соціальний капітал організації впливають не тільки індивіди (що є її членами), але й інші організації та соціальні системи і елементи, такі як: сім'я, суспільство і держава. В свою чергу, соціальний капітал організації, як зазначалось вище, здатен у більшій чи меншій мірі впливати на макрорівень. Цей вплив залежить не лише від розміру організації, але від сили її соціального капіталу. Так, якщо на підприємстві створенню соціального капіталу не приділяється достатньої уваги, він не справлятиме значного впливу на соціальний капітал суспільства або держави [16].

Але слід враховувати, що соціальний капітал організації може мати не лише позитивні, але й негативні, для її діяльності, прояви. Іноді взаємини між людьми, які виникають у певних групах (в системах «керівники-підлегли», організаційна одиниця-організаційна одиниця», всередині організаційних одиниць), можуть набувати прояви кооперації з аморальними, а то і з злочинними намірами, спрямовуватися на перешкоджання доступу до ресурсів, (у тому числі інформаційних) для представників інших груп, в обмеженні особистої свободи в прийнятті рішень тощо. У зв'язку з цим, розрізняють позитивний і негативний соціальний капітал.

Наслідком браку позитивного соціального капіталу організації може стати поширення взаємної недовіри та ворожості серед членів колективу, зростання бюрократизації процесів, «кумівства», корупції, корпоративного шахрайства, нездатності до ефективної співпраці, що може стати одним з факторів кризової ситуації та матиме негативні наслідки для перспектив її розвитку.

Навпаки, позитивний соціальний капітал організації виступає своєрідним акселератором, що підвищує ефективність використання інших ресурсів, а отже, є фактором забезпечення стійкості організації, що робить його важливою складовою антикризового менеджменту (рис. 2).

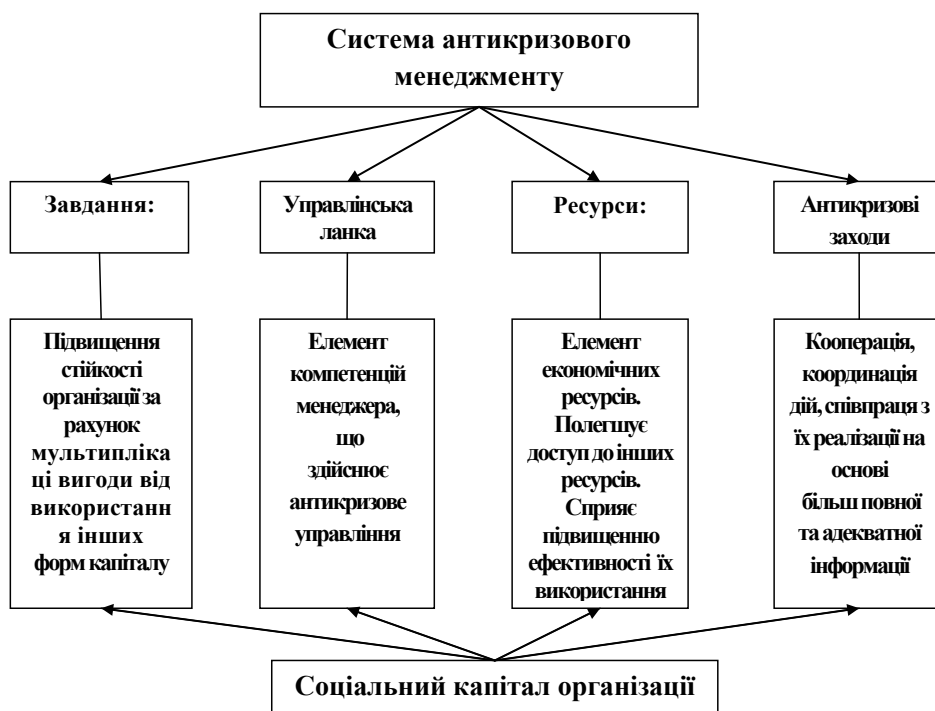


Рис. 2. Соціальний капітал в системі антикризового менеджменту

Насамперед, як зазначалось вище, соціальний капітал є складовою економічних ресурсів організації, але ресурсом специфічним, наявність якого полегшує доступ до інших ресурсів (фінансових, матеріальних, трудових та інформаційних), сприяє зниженню їх вартості та підвищенню ефективності використання, що, по-суті, є основним завданням антикризового менеджменту.

Попередження кризи чи розробка успішної антикризової стратегії завжди ґрунтується на своєчасній, достовірній, максимально повній інформації про стан ринку, зміни у зовнішньому середовищі, появу «вузьких місць» в бізнес-процесах та нові можливості. Для формальних відносин в умовах жорсткої конкуренції притаманна недосконалість такої інформації, тобто її закритість, недоступність, односторонність та, відповідно, високі витрати на її отримання для більшості організацій. Але неформальні соціальні зв'язки у певному середовищі і на певних ієрархічних рівнях надають їх суб'єкту корисні відомості, недоступні з інших джерел. Це дає змогу попередити кризу та/або вжити, максимально оперативних та адекватних ситуації, антикризових заходів. Таким чином, соціальний капітал виступає стабілізуючим фактором в розвитку організації.

Наприклад, великі компанії швейної промисловості США в період глобального переміщення виробництва в країни Азії повідомляли лише ті дрібні фірми-постачальники, про майбутній аутсорсинг, з якими довго співпрацювали. Це давало останнім можливість заздалегідь підготуватись до цих змін і уникнути кризи. Ті ж фірми, з якими великі бренди співпрацювали епізодично, і відносини з якими будувались виключно на формальній основі, такої інформації не отримували, що стало причиною банкрутства багатьох з них [17].

Крім того, отримуючи доступ (насамперед, за неформальними каналами) до інформації про конкурентів, фірми мають змогу використовувати їх напрацювання і досвід, у тому числі, в розробці і реалізації антикризової стратегії, тим самим перетворюючи свій соціальний капітал в додаткову організаційну перевагу. Це сприяє суттєвій економії витрат часу, фінансів та зусиль менеджменту для попередження та подолання кризи. Все частіше українські організації використовують силу впливу соціальних мереж і відносин для запуску на ринок нових продуктів та підвищення довіри до бренду, що також сприяє

підвищенню їх стійкості та конкурентоспроможності в умовах кризи.

З іншого боку, відносини довіри, тісні зв'язки, спільні цінності, що склались в організації і є складовою її соціального капіталу, мотивують працівників до взаємодії, взаємодопомоги, зменшення тривожності та паніки в кризових ситуаціях, що сприяє більш повній реалізації їх професійного та особистісного потенціалу. Добре розвинена мережа зв'язків в фірмі є запорукою максимальної реалізації її трудового потенціалу, оскільки будь-який колектив, група працівників, всередині якої існує повна надійність і абсолютна довіра, здатна зробити багато більше порівняно з групою, яка не має таких якостей, а отже діє більш ефективно.

Ф. Фукуяма зазначав: «Якщо люди, які працюють разом в одній компанії, довіряють один одному в силу єдності своїх етичних норм, витрати виробництва будуть нижчі. І навпаки, люди, що не довіряють один одному, врешті зможуть співпрацювати у рамках системи формальних правил і регламентацій – системи, що потребує постійного листування, узгодження, відстоювання в суді та забезпечення виконання, інколи примусово. Весь цей юридичний апарат, що замінює довіру, призводить до того, що економісти називають «операційними витратами» [4].

Соціальний капітал організації підвищує її ринкову вартість, ефективність її діяльності не лише через привілейований доступ до інформації, інших ресурсів, ринків збуту, меншу плинність кадрів, велику організованість дій завдяки стабільності і взаєморозумінню між її членами. Але його використання дозволяє швидше одержати інформаційну, фінансову, політичну і суспільну підтримку для своїх проєктів. Наприклад, компанії, що мають позитивну кредитну історію, засновані на довірі стосунки з банками або окремими їх співробітниками, мають легший доступ до кредитних ресурсів під час кризи.

Соціальний капітал також впливає на ефективне функціонування та успіх стратегічних альянсів, які збільшують шанси вижити організаціям в умовах кризи. Так, стратегічні бізнес-партнери часто знаходять один одного саме завдяки громадським і діловим контактам. Соціальний капітал таких альянсів дає змогу користуватись ресурсами інших організацій-членів, (наприклад, взаємно гарантуючи банківські позики) та зменшити витрати, пов'язані з укладанням формальних угод. Вміле оперування соціальним капіталом також дає змогу виконавчому менедж-

менту організації перешкоджати спробам злиття і поглинання з боку конкурентів [18].

Врешті, вміння налагоджувати потрібні зв'язки і взаємодії, їх наявність та здатність їх ефективно використовувати є важливою якісною характеристикою кожного управлінця, особливо який здійснює управління в умовах кризи. Можна навіть стверджувати, що соціальний капітал є визначальним елементом професійних компетенцій кризового менеджера, який, поряд з організаційними здібностями і знаннями, інноваційністю і управлінським досвідом, значною мірою визначає силу його управлінського впливу та успіх здійснених антикризових заходів.

Таким чином, соціальний капітал мобілізує внутрішні і зовнішні ресурси організації, роблячи їх доступними завдяки діловим або особистим мережам окремих членів колективу. Без соціального капіталу, без налагоджених зв'язків організації та її членів з ближнім і дальнім середовищем, ці ресурси залишилися б незадіяними або задіяними не повністю.

Організація, яка має значний соціальний капітал має можливість мобілізувати його на здійснення антикризових заходів. Але, з іншого боку, криза може виявити його відсутність або брак необхідної для вирішення конкретної проблеми соціальної мережі. Оскільки її створення протягом короткого часу неможливе, фірмі, в такому випадку, доводиться будувати свою діяльність на ґрунті виключно формальних відносин, що, збільшує транзакційні витрати, уповільнює бізнес-процеси, тим самим знижуючи її конкурентоспроможність.

Незважаючи на це вітчизняний бізнес часто недооцінює значення даного економічного ресурсу в системі антикризового менеджменту. В умовах кризи керівники переважно зосереджуються на урізанні витрат, посиленні експлуатації та оптимізації трудових ресурсів. Тобто боротьба з кризою зосереджується, в основному в економічній та фінансовій сферах, що може негативно позначитись на кількісних та якісних параметрах соціального капіталу. Наприклад, односторонній перегляд умов угоди на свою користь, несвоєчасне виконання своїх зобов'язань, звільнення працівників (включених у мережі взаємин як в середині компанії, так і з її зовнішніми партнерами), здійснені в рамках реалізації антикризової стратегії, може призвести до втрати організацією раніше набутого соціального капіталу.

Це особливо неприпустимо, оскільки криза завжди є моментом падіння рівня довіри як з

боку партнерів і клієнтів, так і в середині організації. Наприклад, кредитори підвищують вимоги щодо надання кредитів (комерційних, банківських), працівники, побоюючись звільнення, втрачають мотивацію до інтенсивної праці, співробітництва, лояльного ставлення до колег та в цілому організації тощо. Це ще більше посилює загрозу втрати позитивного соціального капіталу організації та породжує складнощі в його використанні.

Водночас, розвинуті зв'язки як в середині організації, так і з зовнішніми партнерами не лише допомагають поліпшити координацію дій економічних агентів, але й знижують вірогідність їх опортуністичної поведінки. Як відомо, вона має місце тоді, коли вигоди від недотримання правил або норм перевищують витрати, з цим пов'язані. У зв'язку з цим соціальний капітал організації сприяє більш жорсткому корпоративному контролю та оперативному поширенню інформації про такі дії, підвищуючи їх «ціну» для суб'єкта. Адже втрата довіри, розголос через соціальні мережі, остракізм з боку інших членів соціальної групи часто обертається не лише моральними, репутаційними, але й значними матеріальними втратами. Як зазначали Б. Едуардо та О. Родрігес: «Мораль і корпоративний нагляд позитивно впливають на формування соціального капіталу оскільки збільшують солідарність» [19].

Слід зазначити, що криза може стати моментом не лише використання соціального капіталу, але й його накопичення, що може стати основою довгострокового розвитку бізнесу в післякризовий період. Практика антикризового менеджменту свідчить, що часто в умовах кризи легше формуються довірчі відносини між клієнтами, постачальниками і співробітниками, які, таким чином, намагаються компенсувати посилення невизначеності та брак інформації про ситуацію на ринку. В цих умовах сторони мають змогу більше дізнатись одне про одного та більш схильні ділитися конфіденційною інформацією, витік якої зазвичай робить їх більш уразливими.

Як правило, соціальний капітал напрацьовується шляхом добровільного надання допомоги партнеру, що може стати в нагоді у випадку, коли знадобиться допомога з його боку. Даний феномен, поширений в різних суспільствах і культурах, антропологи та соціологи називають «взаємність». Суб'єкт, надаючи допомогу, сподівається на отримання її у відповідь. Справдження очікувань сприяє формуванню відносин взаємної довіри.

Таким чином, економічна криза надає організації більше можливостей інвестувати в свій майбутній соціальний капітал, допомагаючи тим, хто опинився у скрутному становищі. Криза - саме той час, щоб будувати близькі стосунки з тими, з ким планується співпраця після кризи. Але слід враховувати, що іноді ділові партнери маніпулюють соціальними відносинами, намагаючись викликати довіру, щоб одержати односторонню перевагу. Тому криза це ще й лакмусовий папірець, який чітко показує, кому можна довіряти, а кому ні у майбутньому.

Додатковими чинниками невизначеності в умовах економічної кризи є зміна структури ринків і «правил гри» під впливом великих гравців та дій формальних і неформальних регуляторів. Для того, щоб контролювати і використовувати цю невизначеність організації можуть вступати в правові і неправові відносини з впливовими гравцями ринку та державними регуляторами, здатними наділити їх так званим «адміністративним ресурсом». Це дозволяє розширити мережі відносин, як всередині організації, так і за її межами.

Управління розвитком соціального капіталу організації є складовою її антикризового менеджменту. Звичайно, можливе стихійне його формування. Але в цьому випадку не гарантовано, що не сформується його негативні характеристики. Позитивний соціальний капітал виникає в результаті свідомого і цілеспрямованого управління цим процесом і нагромадження його потребує не лише затрат зусиль та ресурсів, але й часу.

Насамперед, і власник, і керівник, і кожен найманий працівник повинні усвідомити, в чому полягає сутність і значення соціального капіталу в забезпеченні конкурентоспроможності організації та її стійкості в умовах кризи, а система антикризового менеджменту (і менеджменту персоналу, зокрема), має будуватись з урахуванням завдань його активного формування і ефективного використання.

Набір працівників має здійснюватись не лише на підставі компетентнісних і особистісних характеристик претендентів на посаду, але й їх здатності налагоджувати необхідні зв'язки, «здатні забезпечити доступ до найбільш дефіцитних та ефективних видів ресурсів» [20], та їх наявності. Колишні колеги, однокласники, клієнти, члени сім'ї працівників та їх зв'язки можуть виявитись корисними для компанії. З іншого боку, система мотивації персоналу (матеріальна винагорода, кар'єрне зростання тощо) має заохо-

чувати створення індивідуального соціального капіталу та його використання на користь організації.

Велике значення має також створення сприятливого морально-психологічного клімату в колективі, розширення комунікативних можливостей його членів, у тому числі за межами організації, розвиток навичок з використання цих можливостей для встановлення необхідних зв'язків, створення відповідного інформаційного середовища в організації, що цьому сприяє.

Оскільки під час кризи особливо важливо, щоб працівники працювали як команда, менеджменту необхідно приділяти особливу увагу її формуванню, зокрема за рахунок так званого корпоративного «тімбілдінга». Позитивні, відкриті неформальні комунікації, які активізуються за допомогою таких заходів, сприяють встановленню нових, зміцненню існуючих зв'язків в організації, дозволяють отримати досвід взаємодії наприклад співробітникам з різних відділів або підрозділів. Відносини довіри і дружніх неформальних стосунків сприяють зміцненню корпоративного духу, який надзвичайно важливий для створення додаткової трудової мотивації, що особливо актуально через погіршення умов праці, що, як правило, є супутниками кризової ситуації.

Дуже важливою складовою соціального капіталу організації є система відносин взаємної довіри між керівництвом і підлеглими. Ситуація, в якій у співробітників виникає почуття невпевненості в словах, в методах і в політиці управління з боку керівників, недовіри до них не сприяє формуванню позитивного соціального капіталу в організації, а відтак призводить до відчуження між сторонами і навіть до шкідництва та саботажу виконання розпоряджень. З іншого боку, відсутність довіри керівників до підлеглих призводить до надмірної бюрократизації процесів та надмірного контролю, що знижує ініціативу та оперативність останніх в прийнятті рішень.

Крім того, організації слід активно включатись до мереж та асоціацій члени яких поділяють її цінності. Адже, цілком природно, що спільні цінності, здатні до поглиблення зв'язків між організаціями, можуть спонукати до солідарних дій та сприяти обміну інформацією. Такі альянси сприяють розвитку тісних особистих зв'язків її членів на особистій основі за межами організації, які можуть стати частиною міжорганізаційних зв'язків.

Всі ці заходи найтіснішим чином

взаємопов'язані, і тільки системне їхнє застосування дозволяє отримати дійсний ефект від соціального капіталу. Але слід зазначити, що соціальний капітал виступає як засіб або як елемент механізму антикризового менеджменту лише тоді, коли, спираючись на його реальність і особливості, вирішуються проблеми запобігання кризі та її подолання.

**Висновки та рекомендації.** Отже, на рівні організації соціальний капітал виступає як своєрідний ресурс (нематеріальний актив), здатний мобілізувати інші види ресурсів та підвищити ефективність їх використання. Завдяки здатності мобілізувати ресурси та знижувати витрати соціальний капітал справляє синергетичний вплив на результати діяльності організації.

Соціальний капітал організації складається з соціального капіталу її членів, однак вона має власний соціальний капітал, який здатен приносити вигоду й у випадку виходу окремих його носіїв з неї (наприклад, через звільнення). Організація виступає в ролі колективного носія певного соціального капіталу. Але на відміну від фізичного і людського капіталу, втілених відповідно в знаряддях праці і продуктивних людських якостях, соціальний капітал існує в таких елементах суспільної організації, як соціальні мережі, соціальні норми, цінності і довіра, що створюють умови для координації і кооперації, заради взаємної вигоди.

Але ні довіра, ні спільні цінності і переконання, ні мережі і ні зв'язки, самі по собі, не становлять соціального капіталу. На соціальний капітал вони перетворюються тоді, коли стають здатні трансформуватись в вигоду, мультиплікуючи віддачу від економічних ресурсів

Соціальний капітал відіграє важливу роль в системі антикризового менеджменту. З одного боку, він виступає в якості особливої складової економічних ресурсів організації, розширюючи можливості доступу до інших форм капіталу, знижуючи витрати на їх придбання та підвищуючи ефективність їх використання, тим самим сприяючи подоланню кризи та забезпеченню

сталого розвитку. З іншого, - соціальний капітал є важливою компетентнісною характеристикою не лише кожного працівника, а насамперед керівництва, оскільки визначає рівень та наслідки управлінських рішень.

Стосунки довіри, співробітництва, кооперації та включення усіх сторін у тісні соціальні зв'язки між ними та мережі, що їх забезпечують, мають стати об'єктом цілеспрямованої політики щодо їх формування та використання з боку менеджменту організації.

Як і інші форми капіталу, соціальний потребує інвестицій і передбачає відповідну віддачу у вигляді зростання фінансових і матеріальних активів, зниженні транзакційних витрат і рівня ризику. Але у випадку з соціальним капіталом, ці інвестиції здійснюються безпосередньо в соціальні відносини між людьми і часто виступають в якості позитивних екстерналій інвестицій в інші види капіталу, в першу чергу, в людський (наприклад, в освіту).

Особливістю соціального капіталу є те, що він набувається протягом досить тривалого часу. Тому його накопиченню та підвищенню якості організація має приділяти увагу насамперед в докризовий період. В кризовий період необхідно максимально мобілізувати и використовувати соціальний капітал для зниження панічних настроїв, для стабілізації нестійких ситуацій, для забезпечення керованості, для зниження вірогідності глибокої і руйнівної кризи. В посткризовий період необхідно провести ретельний аналіз отриманого досвіду для подальшого накопичення соціального капіталу, з метою підвищення ефективності антикризового управління організації.

Водночас важливою управлінською проблемою виглядає проблема визначання та оцінки соціального капіталу організації. Розробка методики його вимірювання, а також методів його формування та ефективного використання в системі антикризового менеджменту має стати об'єктом подальших наукових досліджень.

#### *Список використаних джерел:*

1. Hanifan L.J. The rural school community center / Hanifan L.J. // Annals of the American Academy of political and Social Science. – 1916. - № 67. – s. 130-138.

2. Бурдье П. Формы капитала. Том 3 [Електронний ресурс] / Бурдье П. // Экономическая социология. - 2002. - № 5. - С.60-75. - Режим доступа: [https://ecsoc.hse.ru/data/2011/12/08/1208205039/ecsoc\\_t3\\_n5.pdf](https://ecsoc.hse.ru/data/2011/12/08/1208205039/ecsoc_t3_n5.pdf)

3. Fukuyama, F. Social capital and the global economy [Electronic resource] / Fukuyama F. // Foreign Affairs. – 1995. – № 74. – s. 89–103. – Access mode: <http://www.foreignaffairs.com/articles/51402/francis-fukuyama/social-capital-and-the-global-economy-a-redrawn-map-of-the-world>
4. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию: Пер. с англ. / Ф. Фукуяма. – М.: АСТ, 2008. – 733 с.
5. Putnam R. Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community / Putnam R. – New York; Simon and Schuster, 2001. – 541 с.
6. Putnam R. The prosperous Community. Social capital and Public Life [Electronic resource] / Putnam R // American prospect. - 1993 / Vol 4. - № 13. – Access mode: <http://www.prospect.org/ppprint/V4/13/putnam-r.html>
7. Коулман, Дж. Капитал социальный и человеческий / Дж. Коулман // Общественные науки и современность. – 2001. – №3. – С. 121–139.
8. Social Capital, Growth and Poverty: A Survey of Cross-Country Evidence [Electronic resource] // Social Capital Initiative. Working Paper. – 1999. – No. 5. – Access mode: <http://siteresources.worldbank.org/INTSOCIALCAPITAL/Resources/Social-Capital-Initiative-Working-Paper-Series/SCI-WPS-05.pdf>
9. Araujo L. A Relation Resource Perspective on Social Capital // Corporate Social Capital and Liability / edited by R. Th. A. J. Leenders. S. M. Gabbay / L. Araujo, G. Easton - USA: Kluwer Academic Publishers, 1999 – 563 s..
10. Burt R. Structural Holes: The Social Structure of Competition / Burt R. -Cambridge, MA: Harvard University Press, 1992. – s. 57-91.
11. Knack, S. Does Social Capital Have an Economic Pay off? A Cross-Country Investigation. Quarterly / S. Knack, P. Keefer // Journal of Economics. – 1997. - № 112 (4). – s. 1251-1288.
12. Мачеринскене, И. Социальный капитал организации: методология исследования / И. Мачеринскене, Р. Минкуте-Генриксон, Ж. Симанавичене // Социологические исследования. - 2006. - № 3. - С. 31-32.
13. Knoke D. Organizational Networks and Corporate Social Capital. Edited by R. Th. A. J. Leenders, S. M. Gabbay / D. Knoke // Corporate Social Capital and Liability – Boston: Kluwer Academic Publishers. – 1999. – s. 17–42.
14. Penning J.M. Human capital, social capital and firm dissolution / J.M Penning., K. Lee, Van A. Witteloostuijn // Academy of Management Journal. - 1998. -Vol. 41. – s.. 425-440.
15. Резанова Е.В. Социальный капитал организации: Теоретико-методологические исследования [Электронный ресурс] / Е.В. Резанова // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: Философия. Социология. Право. - 2009. - Вып. № 2 (57), Т. 7. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/sotsialnyy-kapital-organizatsii-teoretiko-metodologicheskie-aspekty-issledovaniya>
16. Фукуяма Ф. Социальный капитал // В кн.: Культура имеет значение. Каким образом ценности способствуют общественному прогрессу / Под ред. Й. Харрисона и С. Хантингтона. / Ф. Фукуяма - М.: Изд-во «Московская школа политических исследований». - 2002. - С. 129-148.
17. Yakubovich V. Financial Crisis and Social Capital [Electronic resource] / V. Yakubovich // Ward Howell. Talent Equality Institute/ - Access mode: [http://www.wardhowell.com/en/teinstitute/magazine\\_1/finansovyi\\_krizis\\_i\\_sotsialnyi\\_kapital/](http://www.wardhowell.com/en/teinstitute/magazine_1/finansovyi_krizis_i_sotsialnyi_kapital/)
18. Гришнова О. А. Социальный капитал у системі економічних ресурсів / О. Гришнова // Соціо-економіка : зб. наук. пр / НАН України, Ін-т економіки промисловості. Донецьк. – 2009. – С. 38-49.
19. Eduardo, B. The role of social capital in today's economy: Empirical evidence and proposal of a new model of intellectual capita / B. Eduardo, S. MariPaz, O. Rodriguez // Journal of Intellectual Capital. – 2004. - Vol. 5., Iss: 4. -s. 556 – 574.
20. Тихонова Н.Е. Социальный капитал, как фактор неравенства / Н.Е Тихонова // Общественные науки и современность. – 2004. - № 4. – С. 24-35/



D23, D24, E22, D33, H32

## SOCIAL CAPITAL IS IN SYSTEM OF AGAINST CRISIS MANAGEMENT

**Inna Y. KOCHUMA**

*Assistant professor Department of economics and management Cherkasy research institute SHEE «University of Banking»*

*Annotation. In this paper a role of social capital in a crisis management system of the organization is revealed, mechanism of its effect on the organization functioning is analyzed as well as practical recommendations for its development and effective use in crisis are provided.*

*Key words: social capital, social capital of organizations, social networks, social bonds, values, norms, trust, organization, crisis, crisis management.*

### The Role of Social Capital in the System of Crisis Management

At the organization's level a social capital serves as a specific resource (an intangible asset) that is able to mobilize other types of resources and enhance efficiency of their use. The organization acts as a collective storage of the certain social capital. The social capital exists in such elements of s as social networks, social norms, values and trust, creating conditions for coordination and cooperation for mutual benefit. The organization's social capital consists of the members' social capital; however the organization has its own social capital, which is able to provide benefits in case of any member leaves (e.g, dismissal).

The social capital plays an important role in the organization's crisis management system. On the one hand, it serves as a special part of economic resources of the organization, extending opportunities of access to other forms of the capital, reducing costs for resources procurement and enhancing efficiency of resources use, thereby overcoming crisis and ensuring sustainable development. On the other hand,

social capital is an important competency of each employee. Especially the social capital competency is required for top-management.

Trust, collaboration, cooperation and inclusion of all stakeholders in the close social ties and networks should be included in a deliberate policy for their formation and application by the organization's top- management.

The social capital peculiarity is that it is acquired during a long time. Therefore, accumulation and quality improvement of the social capital should be paid a great attention at by the organization, especially in before-the-crisis period. In crisis period, the social capital should be mobilized and used by the organization for reducing of the panic moods, stabilizing changeable environment, ensuring manageability, reducing probability of deep and destructive crisis. In post-crisis period, it is urgent to conduct thorough analysis of gained experience for further accumulation of the social capital in order to improve efficiency of anti-crisis management of the organization.

### References

1. Hanifan L.J. The rural school community center / Hanifan L.J. // *Annals of the American Academy of political and Social Science.* – 1916. - № 67. – s. 130-138.
2. Burde P. Formy kapitala. Tom 3 [Elektronnij resurs] / Burde P. // *Jekonomicheskaja sociologija.* - 2002. - № 5. - s. 60-75. - Rezhim dostupa: [https://ecsoc.hse.ru/data/2011/12/08/1208205039/ecsoc\\_t3\\_n5.pdf](https://ecsoc.hse.ru/data/2011/12/08/1208205039/ecsoc_t3_n5.pdf)
3. Fukuyama, F. Social capital and the global economy [Electronic resource] / Fukuyama F. // *Foreign Affairs.* – 1995. – № 74. – s. 89–103. – Access mode: <http://www.foreignaffairs.com/articles/51402/francis-fukuyama/social-capital-and-the-global-economy-a-redrawn-map-of-the-world>
4. Fukujama F. Doverie: social'nye dobrodeteli i put' k procvetaniju: Per. s angl. / F. Fukujama. – M.: ACT, 2008. – 733 s.
5. Putnam R. Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community / Putnam R.– New York; Simon and Schuster, 2001. – 541 s.

6. Putnam R. The prosperous Community. Social capital and Public Life [Electronic resource] / Putnam R // American prospect. - 1993 / Vol 4. - № 13. - Access mode: <http://www.prospect.org/ppprint/V4/13/putnam-r.html>
7. Koulman, Dzh. Kapital social'nyj i chelovecheskij / Dzh. Koulman // Obshhestvennye nauki i sovremennost'. - 2001. - №3. - S. 121-139.
8. Social Capital, Growth and Poverty: A Survey of Cross-Country Evidence [Electronic resource] // Social Capital Initiative. Working Paper. - 1999. - No. 5. - Access mode: <http://siteresources.worldbank.org/INTSOCIALCAPITAL/Resources/Social-Capital-Initiative-Working-Paper-Series/SCI-WPS-05.pdf>
9. Araujo L. A Relation Resource Perspective on Social Capital // Corporate Social Capital and Liability / edited by R. Th. A. J. Leenders. S. M. Gabbay / L. Araujo, G. Easton - USA: Kluwer Academic Publishers, 1999 - 563 s.
10. Burt R. Structural Holes: The Social Structure of Competition / Burt R. - Cambridge, MA: Harvard University Press, 1992. - s. 57-91.
11. Knack, S. Does Social Capital Have an Economic Pay off? A Cross-Country Investigation. Quarterly / S. Knack, P. Keefer // Journal of Economics. - 1997. - № 112 (4). - s. 1251-1288.
12. Macherinskene, I. Social'nyj kapital organizacii: metodologija issledovanija / I. Macherinskene, R. Minkute-Genrikson, Zh. Simanavichene // Sociologicheskie issledovanija. - 2006. - № 3. - s. 31-32.
13. Knoke D. Organizational Networks and Corporate Social Capital. Edited by R. Th. A. J. Leenders, S. M. Gabbay / D. Knoke // Corporate Social Capital and Liability - Boston: Kluwer Academic Publishers. - 1999. - s. 17-42.
14. Penning J.M. Human capital, social capital and firm dissolution / J.M Penning., K. Lee, Van A. Witteloostuijn // Academy of Management Journal. - 1998. - Vol. 41. - s. 425-440.
15. Rezanova E.V. Social'nyj kapital organizacii: Teoretiko-metodologicheskie issledovanija [Jelektronnyj resurs] / E.V. Rezanova // Nauchnye vedomosti Belgorodskogo gosudarstvennogo universiteta. Serija: Filosofija. Sociologija. Pravo. - 2009. - Vyp. № 2 (57), T. 7. - Rezhim dostupa: <http://cyberleninka.ru/article/n/sotsialnyj-kapital-organizatsii-teoretiko-metodologicheskie-aspekty-issledovaniya>
16. Fukujama F. Social'nyj kapital // V kn.: Kul'tura imeet znachenie. Kakim obrazom cennosti sposobstvujut obshhestvennomu progressu / Pod red. JI. Harrisona i S. Hantingtona. / F. Fukujama - M.: Izd-vo «Moskovskaja shkola politicheskijh issledovanij». - 2002. - s. 129-148.
17. Yakubovich V. Financial Crisis and Social Capital [Electronic resource] / V. Yakubovich // Ward Howell. Talent Equity Institute/ - Access mode: [http://www.wardhowell.com/en/teinstitute/magazine\\_1/finansovyi\\_krizis\\_i\\_sotsialnyi\\_kapital/](http://www.wardhowell.com/en/teinstitute/magazine_1/finansovyi_krizis_i_sotsialnyi_kapital/)
18. Grishnova O. A. Social'nij kapital u sistemi ekonomichnih resursiv / O. Grishnova // Sociokonomika : zb. nauk. pr / NAN Ukraïni, In-t ekonomiki promislivosti. Donec'k. - 2009. - s. 38-49.
19. Eduardo, B. The role of social capital in today's economy: Empirical evidence and proposal of a new model of intellectual capita / B. Eduardo, S. MariPaz, O. Rodriguez // Journal of Intellectual Capital. - 2004. - Vol. 5., Iss: 4. -s. 556 - 574.
20. Tihonova N.E. Social'nyj kapital, kak faktor neravenstva / N.E Tihonova // Obshhestvennye nauki i sovremennost'. - 2004. - № 4. - s. 24-35.

УДК 368.01

## РОЛЬ ДІАЛЕКТИЧНОГО МЕТОДУ ПІЗНАННЯ У РОЗВИТКУ ТЕОРІЇ СТРАХОВОЇ СИСТЕМИ

**ПОЗДНЯКОВА Людмила Олексіївна**

докторант кафедри фінансових ринків,  
Університет державної фіскальної служби України  
cedent1@ukr.net

*Анотація.* В статті досліджено сутність діалектичного методу наукового пізнання, його роль у формуванні сучасної теорії страхової системи. Використання основних законів діалектики дозволило дійти висновку, що сучасна теорія розвитку страхової системи представляє собою перехід від інерційної самоорганізації до розвитку на основі формування нового типу зростання, основою якого є соціально-економічна ефективність.

*Аннотация.* В статье исследована сущность диалектического метода научного познания, его роль в формировании современной теории страховой системы. Использование основных законов диалектики позволило сделать вывод, что современная теория развития страховой системы представляет собой переход от инерционной самоорганизации до развития на основе формирования нового типа роста, основой которого является социально-экономическая эффективность.

**Ключові слова:** діалектичний метод, закони діалектики, страхування, страхова система.

**Ключевые слова:** диалектический метод, законы диалектики, страхование, страховая система.

Наукове обґрунтування теоретичних та практичних аспектів розвитку страхової системи відноситься до наукової сфери, яка є мало дослідженою. Структура страхової системи має складний характер, що пов'язано із її функціональним призначенням, соціальною направленістю та багатогранністю взаємовідносин між її складовими елементами. Вітчизняна страхова система в умовах Європейського вектору розвитку потребує кардинального реформування. Водночас, реформування та ефективний розвиток страхової системи неможливі без розроблення її новітньої теорії, яка формується на основі наукових методів дослідження, поглибленого вивчення її теоретико-методологічних й організаційно-економічних засад.

Вивченню теорій наукового пізнання, зокрема, діалектичного методу присвячені видатні твори Гегеля, а також ґрунтовні праці вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема, Л. Булавіна, А. Гальчинського, І. Доброврахової, В. Лисого, П. Копніна та інших. На необхідності формування сучасної парадигми страхування наголошує професор В. Базилевич. Використанню діалектичного методу пізнання у фінансовій науці та

страховій сфері приділено значну увагу у наукових трудах О. Гаманкової. Попри значну кількість наукових публікацій, які присвячені методології пізнання страхування, сучасні трансформації теорії страхової системи залишаються мало дослідженими. Фундаментальну роль у формуванні і розвитку теорії страхової системи відіграє діалектичний метод дослідження. Тому метою статті є опрацювання ролі діалектичного методу пізнання у розвитку теорії страхової системи.

Національна страхова система не може в повній мірі реалізуватися та ефективно функціонувати не піднявшись на вищі щаблі свого розвитку. Професор В. Базилевич наголошує, що «...настала потреба застосувати нові методи, дослідити суть та особливості страхування на мікро- та макрорівнях...» [1, с. 9]. Діалектичний метод дослідження, який покладений в основу фундаментальної методології, дозволяє вивчати страхування та страхову систему в усій їхній багатогранності з позиції розвитку, переходу від анахронічного, віджилого до нового, сучасного. Цей метод дозволяє ідентифікувати категорії «страхова система» та її імплікаційного поняття «страхування» з позиції їхнього саморозвитку і переходу на більш високий рівень розвитку, тоб-

то з позиції діалектики. Діалектика, за Гегелем, є рушійною душею усякого наукового розгортання думки і являє собою один лише принцип, який вносить у зміст науки іманентний зв'язок і необхідність [2]. Визначальна риса діалектичного методу пізнання є всезагальність, тобто можливість його застосування в усіх без винятку науках, у тому числі й у страхуванні. Всезагальність і необхідність полягає в тому, що «категорії філософії мають методологічне значення, слугують способом відшукування нових результатів, методом руху від відомого до невідомого» [3]. Діалектичний метод дозволяє вивчати всі явища довколишнього світу (в тому числі і страхування) в «їхньому взаємозв'язку та взаємодії, в їхньому розвитку і еволюції шляхом переходу кількості в якість, обумовленого боротьбою внутрішніх протилежностей, закладених у цих явищах» [4].

Професор О. Гаманкова наголошує, що «діалектичний метод пізнання, використовуваний у фінансовій науці взагалі і теорії страхування зокрема, складається з елементів, головним з яких є філософські і загальнонаукові принципи; закони діалектики; категорії філософії; закони і категорії економічної теорії [5, с. 42]. Розглядаючи діалектику в контексті методів наукового пізнання, розуміємо передусім метод мислення, вивчення, дослідження. Діалектика як метод, тобто діалектичний метод є «не формальною сукупністю певних принципів, а їхньою системою, поданою у формі моментів живого руху мислення, серед яких основними є початок, поступальність, кінцевий результат» [6]. Однак, головним є те, що в процесі пізнання даний метод дозволяє розкрити «закони руху людського мислення до істини» [6, с. 22].

Сутність та зміст об'єктів наукових досліджень, зокрема й страхової системи, визначаються за допомогою певного категоріального апарату. В сучасних умовах спостерігається суттєве послаблення когнітивної функції страхової системи, що виражається в смисловій та семантичній невідповідності. Методологічне значення діалектичного методу у дослідженні страхування та страхової системи полягає в тому, що він слугує засобом пошуку нових результатів, методом руху від вже відомого до ще невідомого, нового. Тобто відбувається не лише трансформація попередньо створеної теорії страхування та страхової системи, але й формування її новітньої модифікації шляхом системного додавання новітніх теоретичних положень.

Закони діалектики – закон єдності та бороть-

би протилежностей; закон переходу кількісних змін на якісні і навпаки; закон заперечення - заперечення дозволяють дослідити трансформації сутності та змісту, категоріальних визначень, структури та прихованих механізмів розвитку страхової системи. Зокрема, перший закон діалектики (закон єдності та боротьби протилежностей), який є основоположним у діалектиці, відіграє найважливішу роль у розкритті соціально-економічної сутності та ролі страхової системи. Єдність складових елементів страхової системи полягає у їхній об'єднуючій приналежності до сутності самого страхування, тісного взаємозв'язку та взаємозалежності між її елементами. Дотримання принципу єдності між юридичною або фізичною особою, яка отримує страховий захист або страхове забезпечення та юридичною особою, яка надає цей захист або забезпечення є головною умовою існування та функціонування страхової системи як єдиного, цілісного утворення.

Разом з тим, відносини між складовими елементами страхової системи базуються на взаемовиключенні один одного, знаходяться у постійній взаємодії та боротьбі, яка одночасно сприяє розв'язанню цих суперечностей. Розв'язання суперечностей між складовими елементами страхової системи потребує їхньої деталізації, виявлення джерел походження та взаємозв'язку між ними. Таким чином, під страховою системою як предметом дослідження розуміємо єдність протилежностей, а відносини між елементами системи виступають як теза – антитеза – синтез. Синтез у даному випадку представляє собою нову сходинку розвитку страхової системи на певному історичному етапі. Взаємодія, взаємозалежність між елементами страхової системи є рушійною силою саморозвитку та самоорганізації і, як результат, її самовдосконалення як економічного явища. Знаний в Україні філософ І. Добронравова [7, с 129.] наголошує, що «самоорганізація як становлення нового цілого вимагала для свого осмислення відповідних діалектичних категорій мислення». Водночас, ефективність розвитку економічної системи взагалі та страхової системи зокрема, визначається не стільки їхньою спроможністю до самоорганізації, скільки здатністю до еволюційних змін і самооновлення. Сучасна теорія розвитку страхової системи представляє собою перехід від інерційної самоорганізації до розвитку на основі формування нового типу зростання, основою якого є соціально-економічна ефективність. В повній мірі до страхової

системи можна віднести твердження А. Гальчинського [8], що вона виступає в економіці як «живий організм, який має вирізнитися високою адаптивністю, спроможністю не лише накопичувати інформацію, а й адекватно реагувати на її флуктуації, самовдосконалюватися». Однак, механізм взаємовідносин між елементами страхової системи, який базується на законі єдності та боротьби протилежностей, може сприяти не тільки розвитку системи, але й її стагнації або повному занепаду.

В процесі дослідження страхової системи не менш важливу роль відіграє другий закон діалектики - закон переходу кількісних змін на якісні і навпаки. Дія цього закону спирається на філософські категорії – якість, кількість та міра. З позиції діалектики якісні і кількісні трансформації віддзеркалюють увесь спектр процесів, що відбуваються в страховій системі, ідентифікуючи їхні сутнісні та змістовні аспекти. Якість як філософська категорія трактується як властивості специфіка, «як» і «що» будь-якої речі в процесі її постійного розвитку. З точки зору якості страхова система визначається за певними внутрішніми ознаками – сутність та зміст; специфічні риси, функції, структура та процеси; місце та роль яку вона відіграє в економіці та суспільстві. Оцінити якість страхової системи, її трансформації та перспективи можна тільки на основі глибокого розуміння закономірностей її розвитку. Якісні зміни, які відбуваються в процесі розвитку страхової системи, збагачують її змістовну складову, піднімають на вищий еволюційний рівень. Водночас, якість страхової системи має тісний взаємозв'язок та взаємозалежність із її кількісними характеристиками.

Кількість слугує зовнішньою визначеністю будь-якої речі або явища, у тому числі й страхової системи. Кількісні параметри страхової системи не можуть існувати та бути реальними без ідентифікації її якісних характеристик. Кількісні зміни в страховій системі завжди відбуваються в межах її певної якості і навпаки – розвиток та зміна якісних параметрів безпосередньо впливає на її кількісні характеристики. Кількісне та причинно-наслідкове оцінювання зовнішньої та внутрішньої інформації щодо формування та розвитку страхової системи не є достатнім для її ефективного функціонування, система повинна бути гнучкою та пристосованою до збурень за рахунок постійного оновлення, самовдосконалення. Тобто кількісні трансформації страхової системи повинні перейти в її якісні зміни. Отже,

між категоріями якості та кількості існує прямо пропорційний та зворотній зв'язок.

Синтезом якості і кількості виступає міра, яку Гегель характеризує таким чином: «Всі речі мають свою міру, тобто кількісну визначеність, і для них байдуже, чи будуть вони більш-менш великі; але разом з тим ця байдужість має свою межу...» [9, с. 315.]. Вітчизняний дослідник А. Гальчинський [8, с. 16-29] зазначає, що «розвиток ототожнюється з системним поглибленням свідомого, зводиться де-факто до цього процесу. Поглиблення свідомого стає критерієм розвитку, слугує його мірою». З точки зору філософії міра є показовим індикатором рівноваги між якісною і кількісною визначеністю страхової системи. У самій суті міри закладено певну контроверзу – якісна визначеність є кількісною, а кількісна визначеність є якісною. Недотримання міри провокує зміни у якісних характеристиках страхової системи, сприяє її трансформації до нової якості. Тобто відбувається «переривчатість поступальності», або «якісний стрибок» - це загальна форма переходу від попереднього якісного стану до нового. «Поступальність» і «стрибок» - дві взаємопов'язані складові процесу розвитку, які обумовлюють як послідовність, так і якісне розрізнення між етапами розвитку страхової системи як економічного явища. У відповідності до закону переходу кількісних змін на якісні і навпаки, формування і еволюційний розвиток страхової системи відбувається за рахунок нагромадження кількісних параметрів, їхньої трансформації і переходу у вигляді «стрибка» на якісно новий рівень, від попереднього якісного стану до нового. Водночас, нова якість страхової системи формує її нові кількісні параметри. Формування сучасної страхової системи супроводжується все більшою відкритістю, синергетичністю, здатністю інтегруватися у якісно нову систему економічних відносин. Тобто зростає ускладнення страхових процесів вимагає формування адекватних механізмів, які по-суті є експансією свідомого. Таким чином, вивчаючи страхову систему з позиції дії цього закону діалектики, можна правильно зрозуміти і оцінити глибинну сутність та тенденції розвитку системи, усвідомити її якісні і кількісні зміни.

Не менш вагоме значення для розуміння діалектики страхової системи має закон заперечення - заперечення. За Гегелем цей закон відображає спрямованість і кінцевий результат процесу розвитку. Сутність заперечення полягає у тому, що в процесі розвитку відбувається руйнування

старої якості новою, перехід від попереднього якісного стану до нового. Тобто в процесі поступального та безперервного розвитку страхування, страхова система набувають нової якості через заперечення старої, піднімаються на вищий щабель розвитку, вбираючи в себе все найвагоміше, збагачуючи свій економічний зміст. Категорія заперечення стає драйвером і необхідною умовою наступного розвитку, формою перегляду попереднього і на цій основі підґрунтям для розуміння майбутнього та його втілення у теперішнє.

Застосування діалектичного методу наукового пізнання дозволило дійти висновку, що на сучасному етапі відбувається не лише кардинальна зміна попередньо створеної теорії страхової системи, але й виникла потреба у формуванні її новітньої варіації шляхом системного розро-

блення новітніх теоретичних положень. На основі діалектичного методу пізнання відбувається осмислення фундаментальних закономірностей розвитку та трансформацій теорії страхування та страхової системи як окремого напрямку фінансової науки і економічного явища. Опрацювання теорії страхової системи крізь призму законів діалектики довело, що сучасний розвиток страхової системи представляє собою перехід від інерційної самоорганізації до гнучкого та постійного оновлення і самовдосконалення.

Не зменшуючи вагому роль діалектичного методу наукового пізнання, слід зауважити, що ґрунтовне вивчення теоретичних та практичних аспектів страхової системи неможливе без використання історичного, системного та інших наукових методів.

#### *Список використаних джерел*

1. Базилевич В. Сучасна парадигма страхування: суть та протиріччя / В. Базилевич // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. – 2006. – Вип. 81-82. – С. 6-9.
2. Гегель Г.В.Ф. Лекції по філософії історії / Г.В.Ф. Гегель; пер. с нем. А.М. Водена. - СПб.: Наука, 2000. - 480 с.
3. Копнин П. Диалектика как логика и теория познания. Опыт диалектико-гносеологического исследования / П. Копнин. - М.: Наука, 1973. - С. 93.
4. Булавін Л. Філософські і методологічні аспекти сучасної фізики / Л.Булавін, П. Чолпан. - К.: Інститут журналістики, 2004. – С. 4.
5. Гаманкова О.О. Діалектичний метод пізнання в теорії страхування / О.О. Гаманкова // Вчені записки. – 2009. - Вип. 11. – С. 41-48.
6. Лисий В. Діалектика і методи наукового пізнання / В. Лисий // Вісник Львівського нац. універ. ім. І. Франка. Серія філософія. - 2010. – Вип. 13. – С. 20-28.
7. Добронравова И. Современная потребность в диалектике и творческое наследие М.Л. Златиной // Філософсько-антропологічні студії 2001. Розум, Свобода та Долі Діалектики. До 80-річчя Марії Златіної. - К.: Стило, 2001. - С. 125-135.
8. Гальчинський А. Принципи ноогенези в контексті вчення В. Вернадського / А. Гальчинський // Економіка України. - 2010. - № 5. – С. 16-29.
9. Современный философский словарь / Под общей ред. д.е.н., профессора В.Е. Кемерова. – 3-е изд., испр. и доп. - М.: Академический проект, 2004. – 864 с.

B410, G220, J650

## DIALECTICAL METHOD OF COGNITION ROLE IN THE DEVELOPMENT OF THE THEORY OF INSURANCE SYSTEM

**Liudmyla O. POZDNIAKOVA**

*candidate of economic sciences, associate professor,  
associate professor of University of government fiscal service of Ukraine*

*The paper studies the essence of the dialectical method of scientific knowledge and its role in the formation of the modern theory of the insurance system. Using the basic laws of dialectics led to the conclusion that the modern theory of the*

*development of the insurance system is the transition from the inertia of self-organization to development through the formation of a new type of growth, which is based on the socio-economic efficiency.*

**Key words:** *the dialectical method, the laws of dialectics, the insurance, the insurance system.*

Domestic insurance system in modern conditions the European vector of Ukraine needs drastic reform. However, reform and effective development of the insurance system is impossible without the development of the modern theory that is based on scientific research methods, in-depth study of theoretical and methodological and organizational and economic principles.

Despite the significant number of scientific publications that focus on the methodology of insurance knowledge, the modern theory of transformation of the insurance system remains little explored. A fundamental role in the formation and development of the theory of dialectical insurance system plays a medical study. The purpose of the article is a study of the role of the dialectical method of cognition in the development of the theory of the insurance system.

Dialectical research method allows the study of insurance and insurance system in all its versatility from the standpoint of development, the transition from anachronistic, obsolete to a new, modern. Also identify the category of «insurance system» and its implication of the term «insurance» from the

perspective of their self-development and transition to a higher level. The laws of dialectics - the law of unity and struggle of opposites; law transition from quantitative change to qualitative and vice versa; law denial - denial of permit to explore the transformation of the nature and content of categorical definitions, structures and hidden mechanisms of the insurance system.

The use of the dialectical method of scientific knowledge allowed the conclusion that at present there is not only a radical change pre-established theory of the insurance system, but there is a need in the formation of its newest variation through systemic development of new theoretical propositions. Based on the dialectical method of knowledge is understanding the fundamental laws of development and transformation theory of insurance and insurance system as a separate financial direction of science and economic phenomenon. Working insurance system theory in the light of the laws of dialectics has proven that the current insurance system development is a transition from self to inertial flexible and continuous updating and improvement.

### *References*

1. Bazylevych, V. (2006) Suchasna paradyhma strakhuvannia: sut ta protyrychchia / V. Bazylevych [Modern Paradigm Insurance: essence and contradictions]. Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu im. Tarasa Shevchenka. - Bulletin of Kiev

National University named after Taras Shevchenko, 81-82, 6-9 [in Ukrainian].

2. Hegel, G.V.F. (2000). Lekcii po filosofii istorii [Lectures on the History of Philosophy]. (A. Voden, Trans). - Saint Petersburg: Nauka [in Russian].

3. Kопnin, P. (1973). Dialektika kak logika i teoriya poznaniya. Opyt dialektiko-gnoseologicheskogo issledovaniya [The dialectic as the logic and theory of knowledge. Experience dialectical epistemological investigation]. Moscow: Nauka [in Russian].

4. Bulavin, L. & Cholpan, P. (2004) Filosofski i metodolohichni aspekty suchasnoi fizyky [Philosophical and methodological aspects of modern physics]. Kyiv: Instytut zhurnalistyky [in Ukrainian].

5. Hamankova, O.O. (2009). Dialektychnyi metod piznannia v teorii strakhuvannia [The dialectical method of knowledge in the theory of insurance]. Vcheni zapysky – Scientists note, 11, 41-48 [in Ukrainian].

6. Lysyi, V. (2010). Dialektyka i metody naukovoho piznannia [Dialectics of scientific knowledge and methods]. Visnyk Lvivskoho nats. univer.

im. I. Franka. Seriiia filosofiiia - Bulletin Lviv National University. them. Franko. Series Philosophy, 13, 20-28 [in Ukrainian].

7. Dobronravova, I. (2001). Sovremennaja potrebnost v dialektike i tvorcheskoe nasledie M.L. Zlotinoj [The modern need for dialectic and creative heritage M.L. Zlotina]. Kyiv: Stilos [in Ukrainian].

8. Halchynskyi, A. (2010). Pryntsypy noohenezy v konteksti vchennia V. Vernadskoho [Noogenesis principles in the context of the teachings of Vernadsky]. Ekonomika Ukrainy - Ukraine economy, 5, 16-29 [in Ukrainian].

9. Kemerov, V.E. (Ed). (2004). Sovremennyy filosofskij slovar [Modern Philosophical Dictionary]. (3rd ed., rev.). Moscow: Akademicheskij prospekt [in Russian].



УДК 339.138

## ОПТИМІЗАЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ ЕФЕКТИВНОГО РОЗПОДІЛУ РЕКЛАМНОГО БЮДЖЕТУ

**Алі Аль-Абабнех ХАСАН**

кандидат технічних наук,  
аспірант кафедри міжнародної економіки  
Національний авіаційний університет  
phd.eng.hasan@gmail.com

Стаття присвячена розгляду питання ефективності рекламних заходів в умовах сучасного ринку, зокрема питанню оптимального розподілу рекламного бюджету. Визначено актуальність проблеми, що досліджувалась, та надано оцінку значущості процесу ефективного розподілу рекламного бюджету в системі маркетингових заходів. Запропоновано інноваційну модель ефективного розподілу рекламних коштів. Зроблені відповідні висновки щодо доцільності застосування запропонованої моделі.

Стаття посвящена рассмотрению вопроса эффективности рекламных мероприятий в условиях современного рынка, в частности вопросу оптимального распределения рекламного бюджета. Определена актуальность проблемы, которая исследовалась, и дана оценка значимости процесса эффективного распределения рекламного бюджета в системе маркетинговых мероприятий. Предложено инновационную модель эффективного распределения рекламных средств. Сделаны соответствующие выводы о целесообразности применения предложенной модели.

**Ключові слова:** реклама, рекламний бюджет, ефективність реклами, оптимізаційна модель.

**Ключевые слова:** реклама, рекламный бюджет, эффективность рекламы, оптимизационная модель.

**Постановка проблеми в загальному вигляді.** Необхідність створення та впровадження системи управління, яка базується на принципах системності і реалізується на засадах інжинірингу, пов'язане, перш за все, з класифікацією основних і підтримуючих бізнес-процесів підприємства та розробкою сукупності інформаційно-логічних моделей бізнес-процесів, а також описом їх компонент, виходячи зі змісту й особливостей формування товарних, інформаційних та фінансових потоків

**Аналіз останніх досліджень та публікацій.**

Проблемам формування та розвитку вітчизняної маркетингової аналітичної системи присвятили свої роботи наступні вчені та фахівці: О. Амоша, І. Булеєв, Ю. Гохберг, О. Мартякова, Ю. Макогон, О. Новікова, В. Новицький, В. Панков, Г. Скудар, М. Чумаченко, Н. Янковський та інші.

У своїх наукових публікаціях М. Чумаченко, О. Амоша, Ю. Макогон, І. Булеєв, О. Мартякова, В. Новицький, Г. Скудар, В. Панков, О. Новікова, Н. Янковський, Ю. Гохберг і інші торкаються актуальних маркетингових питань й акцентують

увагу на вирішенні окремих ринкових проблем за рахунок активізації маркетингового механізму і його інструментарію.

**Виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми.** Управління розвитком підприємства пов'язано, в першу чергу, із забезпеченням сталості його господарської діяльності. Об'єктивно існуюча і принципово незмінна невизначеність зовнішнього середовища торговельного підприємства потребує попереднього визначення різноманітних критеріїв ефективності її досягнення.

Основною метою дослідження є визначення можливості та раціональності застосування генетичного алгоритму, як оптимізаційної моделі ефективного розподілу рекламного бюджету.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Гармонійний розвиток будь-якого підприємства як і стабільність цього розвитку досягається взаємним урівноваженням різних результатів його діяльності: господарських і фінансових. При цьому рівновага може досягатися різноманітними шляхами за допомогою комбінування ре-

зультатів господарської діяльності і результатів фінансової діяльності [1, с.414].

Метою ефективного управління бізнес-процесами, зокрема рекламною кампанією, підприємства визначено мінімізацію функціонально-управлінських витрат, що пов'язані з організацією запланованих обсягів товарообороту, починаючи з кожної товарної позиції. Доведено, що процеси менеджменту сучасних підприємств узагальнено поділяються на дві компоненти: менеджмент формування ресурсів; менеджмент реалізації [2, с.243].

Останнім часом широкого застосування при розробці рекламного бюджету отримали методи, засновані на використанні математичних моделей прийняття рішень. Застосування цих методів зумовлено тим, що людина не здатна оцінити та врахувати велику кількість факторів. Тому актуальним стає застосування математичних методів прийняття рішень, спеціальних програмних засобів і ЕОМ.

Відомими підходами у даній предметній галузі є:

1. Модель Данахера-Руста, в основу якої покладено алгоритм пошуку оптимальної величини рекламного бюджету по критерію максимуму відношення ефективності реклами до затрат на неї [3].

2. Модель Відейла й Волфа, що базується на зв'язку між об'ємом продажів та витратами на рекламу. Зміна об'єму продаж товару в період  $t$  є функцією чотирьох факторів: затрат на рекламу, константи, що виражає реакцію збуту на рекламу, рівень насичення ринку товарами, що рекламуються та константи, що виражає зменшення об'єму продаж. Основною перевагою даної моделі є можливість описати взаємозв'язок трьох факторів: величини асигнувань на рекламу, об'єму збуту та зміни його під впливом реклами. Серед недоліків можна виділити те, що модель не дозволяє в явній формі врахувати інші маркетингові змінні типу ціни та системи збуту; не враховується дія конкурентів; оцінка рівня насиченості ринку товаром може викликати певні труднощі стосовно деяких ринків [4].

3. Модель ADBUDG була розроблена Літлом, орієнтована на стабільний ринок з глобальним попитом, що не зростає, для якого реклама є детермінантом зростання збуту чи частці ринку. Згідно з даною моделлю, очікувана частка ринку є функцією від трьох факторів [5, с.22-23]:

- мінімальної частки ринку, тобто частки ринку в кінці даного періоду за відсутності реклами;

- частки мінімальної зміни частки ринку під впливом реклами;

- коефіцієнту інтенсивності реклами, що задається двома параметрами, один з яких визначає характер функції реакції, інший – характеризує послаблення.

4. Метод Шроера [6, с.780]. Використовується цей метод для товарних категорій, що досягли стадії зрілості у своєму життєвому циклі, тобто їх попит уже не збільшується, а тому єдиною можливою метою є збільшення частки ринку. Суть методу:

a. Бюджети мають встановлюватися не в загальнонаціональному, а в локальному масштабі, для кожного ринку в окремість.

b. На кожному локальному ринку треба дослідити два аспекти: частку голосу основного конкурента (частку в цілому та в об'ємі реклами по категорії) та його частку ринку; частку ринку нашої марки на даному локальному ринку та становище нашої фірми (чи є вона лідером чи «доганяючим»).

c. Якщо частка голосу основного конкурента нижче його ринкової частки, то у нашої марки є можливість атакувати. У цьому випадку фірма має бути готова до значного збільшення витрат (на цьому ринку), при чому це збільшення триватиме протягом 12 і більше місяців. Збільшення витрат відповідає 20-30% збільшення частки голосу в порівнянні з конкурентом. Зазвичай це становить приблизно 2 рекламних бюджети основного конкурента для даного ринку.

d. На інших ринках, де частка голосу основного конкурента дорівнює його частці ринку або більша від неї, ми можемо звернутися до стратегії захисту, яка вимагає відповідність наших витрат витратам конкурента, або навіть знайти свою нішу на ринку, що вимагає зниження витрат.

5. Модель Юла. Ця модель відноситься до класу моделей послідовного взаємозв'язку. У цих моделях величина асигнувань на рекламну діяльність фірми визначається шляхом простежування їх впливу на деякі проміжні змінні, які є з'єднаними ланками між витратами на рекламу та кінцевим оборотом фірми [7, с.].

Оцінка ефективності елементів планування реклами є, в першу чергу, комплекс лінгвістичних даних, але показники результативності будь-якого процесу/елементу мають математичне вираження. Виникає необхідність перетворення лінгвістичних даних в математичні алгоритми. Таким чином виникає необхідність говорити про поняття нечіткого моделювання та метаевристич-

ні моделі.

Була всебічно вивчена можливість застосування алгоритму імітації відпалу. Алгоритм імітації відпалу заснований на аналогії з процесом кристалізації з мінімальною енергією при охолодженні, в ньому використовується упорядкований випадковий пошук. Особливістю даного методу є допустимість прийняття рішень, що призводять до збільшення помилки [8, с. 18].

Перевагою алгоритму відпалу є успішне проходження локальних мінімумів і простота в реалізації, недоліками – великі часові витрати при не завжди точних результатах [9, с.21-22].

З огляду на це пропонується спосіб побудови моделі ефективного розподілу рекламного бюджету із застосуванням алгоритму імітації відпалу. Для побудовування моделі необхідно кожному рекламному носію привласнити певне число в залежності від статистичної ефективності даного носія. Чим більше число, тим більша ефективність рекламного носія. Кожен рекламний носій має свою вартість, а загальна сума використання обраних носіїв не повинна перевищувати встановленого рекламного бюджету. Цільова функція в даній моделі – це загальна вартість реклами на різних носіях.

Безпосередньо процес побудови моделі включає в себе:

- Формування нечітких правил, на основі яких конструюється модель;
- Створення структури моделі;
- Розробку процедури оцінювання за моделлю;
- Вибір критерію якості для навчання моделі;
- Адаптація параметрів моделі.

Використовувані при побудові моделі нечіткі правила мають вигляд:

ПРАВИЛО  $k$ :

$$\text{ЯКЩО умова } k \text{ ТО висновок } k (F^k), \quad (1)$$

де  $k$  – номер правила,

$(F^k)$  – коефіцієнт визначеності, коефіцієнт впевненості або ваговий коефіцієнт нечіткого правила (приймає значення з інтервалу  $[0,1]$ ),  $k \in \overline{1, r}$ ,

умова  $k$  – це сукупність подумов виду:

$$\tilde{x}_1 \text{ єсть } \tilde{\alpha}_1^k \text{ И } \dots \text{ И } \tilde{\alpha}_n^k \text{ єсть } \tilde{\alpha}_n^k \quad (2)$$

висновок  $k$  – це висновок виду:

$$\tilde{\beta} \text{ єсть } \tilde{\beta}^k \quad (3)$$

$\tilde{x}_i$  – ім'я вхідної лінгвістичної змінної, що відповідає фактору  $i \in \overline{1, n}$ ,

$\tilde{\alpha}_i^k$  – ім'я вихідної лінгвістичної змінної, що відповідає комплексному оцінюванню,

$\tilde{\alpha}_i^k$  – якісне значення змінної  $\tilde{x}_i$ ,  $i \in \overline{1, n}$ ,  $k \in \overline{1, r}$ ,

$\tilde{\beta}^k$  – якісне значення змінної  $\tilde{\beta}$ ,  $k \in \overline{1, r}$ .

Розробка процедури оцінювання за моделлю включає 4 етапи:

- фазифікації;
- агрегування підумови;
- активізація висновків;
- агрегування висновків.

Агрегування підумови нечіткого правила є процедура визначення ступеня істинності умови цього правила за ступенями істинності складових його підумови [10, с. 439].

Для агрегування підумови в роботі був обраний спосіб мінімального значення, функція активації береться лінійною, тоді:

$$y_k^{(2)} = f^{(2)} \left( \min_{s \in \overline{1, N^{(1)}}} w_{sk}^{(2)} y_s^{(1)} \right) = \min_{s \in \overline{1, N^{(1)}}} w_{sk}^{(2)} y_s^{(1)} \quad k \in \overline{1, N^{(1)}} \quad (4)$$

де  $w_{sk}^{(2)}$  – бінарна вага зв'язку, який визначається структурою моделі.

Для активізації висновків був обраний спосіб мінімального значення, функція активації береться лінійною, тоді:

$$y_k^{(3)} = f^{(2)} \left( w_{kk}^{(3)} y_k^{(2)} \right) = w_{kk}^{(3)} y_k^{(2)} \quad k \in \overline{1, N^{(2)}} \quad (5)$$

де  $w_{kk}^{(3)}$  – вага зв'язку,  $w_{kk}^{(3)} = F^k$ .

Агрегування висновків є процедура об'єднання ступеня істинності однакових висновків для отримання ступеня істинності підсумкового висновку.

Вибір критерію якості для навчання моделі визначається на основі мінімуму середньоквадратичної помилки (різниці виходу за моделлю і реального виходу):

$$F = \frac{1}{P} \frac{1}{N^{(4)}} \sum_{p=1}^P \sum_{j=1}^{N^{(4)}} (y_{pj} - d_{pj})^2 \rightarrow \min_{a_i^y, b_i^y, c_i^y} \quad (6)$$

де  $t$  – кількість тестових реалізацій,

$y_p = (y_{p1}, \dots, y_{pN^{(4)}})$  – оцінка ефективності розподілу бюджету, отримана по моделі,

$d_p = (d_{p1}, \dots, d_{pN^{(4)}})$  – реальна оцінка ефективності розподілу бюджету.

Адаптацію параметрів моделі здійснюємо на основі алгоритму клонального відбору з імітацією відпалу. Обраний алгоритм включає в себе наступні блоки:

- уявлення особин і створення вихідної популяції;
- завдання функції мети;

- обчислення афінності;
- оператор клонування;
- оператор мутації;
- додавання нових антитіл;
- оператор редукції;
- умова зупинки.

Як фітнес-функцію (показника якості) пропонується використовувати критерій (1).

Оператор клонування, який дозволяє відібрати кращі особини, тобто значення параметрів функцій приналежності, які задовольняють (1), комбінується з імітацією відпалу. Це дозволяє визначити ймовірність вибору  $s$ -й особини (певних чисельних значень параметрів функцій приналежності) у вигляді:

$$q_s = \text{round}\left(\frac{g(t) - s}{g(t)} \alpha\right) \quad s \in \overline{1, g(t)} \quad (7)$$

$$g(t) = \beta g(t-1), \quad 0 < \beta < 1, \quad g(0) = T_0, \quad T_0 > 0,$$

де  $t$  – номер ітерації,

$T_0$  – експериментальний параметр,

$\beta$  – експериментальний параметр,

$\alpha$  – параметр клонування, вираховується експериментально,

$$\hat{b}_{sq} = \begin{cases} 1, & (\text{rand}() \geq p(h_s) \wedge (b_{sq} = 1)) \vee ((\text{rand}() < p(h_s)) \wedge (b_{sq} = 0)) \\ 0, & (\text{rand}() \geq p(h_s) \wedge (b_{sq} = 0)) \vee ((\text{rand}() < p(h_s)) \wedge (b_{sq} = 1)) \end{cases} \quad (8)$$

$$p(h_s) = e^{-\alpha \Phi(h_s)} \quad (9)$$

де  $\alpha$  – параметр мутації, що вираховується,

$p(h_s)$  – ймовірність мутації антитіла  $h_s$ ,

$\text{round}()$  – функція, яка повертає рівномірно розподілене випадкове число в діапазоні  $[0,1]$ .

Після завершення мутації над бінарними антитілами виконується перетворення бінарного антитіла  $\hat{b}_k$  в речовинне антитіло  $\hat{h}_s$  у вигляді:

$$\hat{h}_{sk} = lh_k + (rh_k - lh_k) \frac{\sum_{e=1}^E (2^{E-e} \cdot \hat{b}_{s,(k-1)E+e+1-e})}{2^E - 1} \quad k \in \overline{1, K} \quad (10)$$

де  $lh_k$ ,  $rh_k$  – ліва і права границі значень  $k$ -й компоненти антитіла.

Після мутації для забезпечення різноманітності антитіл, тобто значень параметрів функцій приналежності, які задовольняють (13) використовується додавання нових антитіл. Таке додавання дозволяє отримати нові антитіла з різко відмінними властивостями.

$\text{round}()$  – функція, що округляє число до найближчого цілого.

Таким чином, на ранніх стадіях роботи алгоритму клонального відбору для клонування відбираються всі антитіла, що забезпечує дослідження всього простору пошуку, а на заключних стадіях відбираються тільки найкращі, що робить пошук спрямованим.

Після кросинговеру для забезпечення різноманітності антитіл, тобто значень параметрів функцій приналежності, які задовольняють (1), використовується оператор мутації. У стандартному алгоритмі клонального відбору не здійснюється мутація речових антитіл. Тому для задачі оптимізації числової функції при створенні вихідної популяції формуються бінарні антитіла виду:

$$b_s = (b_{s1}, \dots, b_{s,K \cdot E})$$

та відповідні їм речовинні антитіла виду:

$$h_s = (h_{s1}, \dots, h_{sK})$$

де  $b_{sk} = (b_{sk1}, \dots, b_{skE})$  – бінарний вектор, що кодує  $k$ -ту речовинну компоненту антитіла  $h_s$ .

Мутація над компонентами бінарного антитіла  $b_s = (b_{s1}, \dots, b_{s,K \cdot E})$  виконується у вигляді:

В якості  $j$ -го нового антитіла виступає згенерований випадковим чином вектор:

$$h_j = (h_{j1}, \dots, h_{jK}), \quad j \in \overline{1, \tilde{Q}} \quad (11)$$

$$h_{jk} = lh_k + (rh_k - lh_k) \text{rand}()$$

де  $\tilde{Q}$  – потужність множини нових антитіл.

Пропонується визначити ймовірність появи антитіл за допомогою імітації відпалу у вигляді:

$$P_a = P_0 \exp(-1/g(t)) \quad (12)$$

$$g(t) = \beta g(t-1), \quad 0 < \beta < 1, \quad g(0) = T_0, \quad T_0 > 0,$$

де  $P_a$  – початкова ймовірність додавання.

В якості оператора редукції, який дозволяє вибрати особини, тобто ті значення параметрів функцій приналежності, з безлічі отриманого об'єднанням попередньої популяції з результатами мутації і додавання нових антитіл, використовується комбінація рівноймовірної схеми, селекційної схеми і імітації відпалу. Рівноймовірною схемою – особини попередньої популяції і особини, отримані шляхом мутації і додавання нових антитіл, об'єднуються і з них випадковим чином (з однаковою ймовірністю) вибирається особина

без повторень. Селекційна схема - особини попередньої популяції і особини, отримані шляхом мутації і додавання нових антитіл, об'єднуються і упорядковуються за значенням афінності. Відбираються перші кращі особини. Можливість вибору рівномірної схеми і ймовірність вибору селекційної схеми засновані на імітації відпаду.

Особливість запропонованої моделі в тому, що оператор клонування, який дозволяє відібрати кращі особини, комбінується з імітацією відпаду і це дає можливість відібрати для клонування все антитіла, тобто забезпечити дослідження всього простору пошуку, і на заключних стадіях

відбирати тільки кращі антитіла, що робить пошук спрямованим.

**Висновки.** Методика моделювання може служити основою коригування і уточнення рекламного бюджету з позиції необхідності оптимального диференціювання витрат за різними видами рекламних засобів і вибору найбільш оптимального варіанту розподілу фінансових вкладень в часі. При цьому можна визначити не тільки витрати на проведення рекламної кампанії, але і час, при якому її ефективність досягне максимуму.

*Список використаних джерел.*

1. Васильев Г. А. Основы рекламной деятельности / Г. А. Васильев, В. А. Поляков. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004. – 414 с.

2. Картер Г. Эффективная реклама: Путеводитель для малого бизнеса: Пер. с англ. / Под общ. ред. Е. М. Пеньковой. – М.: МТ-Пресс, 2001. – 243 с.

3. «Обзор методов расчета рекламного бюджета» [Электронный ресурс] / Режим доступа <http://www.impulses.ru/part2-5.php>.

4. «Методы определения рекламного бюджета компании» [Электронный ресурс] / Игорь Макиенко // Маркетинг в России и за рубежом. - №2/2003. – Режим доступа <http://www.mavriz.ru/articles/2003/2/89.html>.

5. Черниговцев Р. BTL – проблемы жанра // Рекламные технологии. – 2004. – №4. – С. 22 – 25.

6. Батра Р. Рекламный менеджмент: Пер. с англ. / Р. Батра, Дж. Майерс, Д. Аакер. – 5-е изд. – М.: Вильямс, 2001. – 780 с.

7. Danaher, Peter J. and Roland T. Rust. Determining the Optimal Level of Media Spending, Journal of Advertising Research, January/February 1995.

8. Ходашинський І.А. Идентификация нечетких систем: методы и алгоритмы // Проблемы управления. – 2009. – № 4. – С. 15–23.

9. Ходашинський І.А. Оценивание величин нечеткой арифметики // Автометрия. — 2004. — № 3. — С. 21—31.

10. Tron E. Mathematical modeling of observed natural behavior: a fuzzy logic approach / E. Tron, M. Margalot // Fuzzy Sets and Systems. – 2004. – Vol. 146. – P. 437–450.

JEL CLASSIFICATION M 30

## OPTIMIZATION MECHANISM EFFICIENT ALLOCATION OF ADVERTISING BUDGETS

**Ali al-Ababneh HASSAN**

*Ph.D., graduate student of International Economics,  
National Aviation University*

*The article deals with the question of the effectiveness of promotional activities in today's market, in particular the issue of optimal allocation of the advertising budget. Determined urgency of the problem that was studied, and the estimation*

*process, the importance of efficient allocation of the advertising budget in the system of marketing activities. An innovative model of efficient allocation of advertising funds. Corresponding conclusions regarding the usefulness of the proposed model.*

**Key words:** *advertising, advertising budget, advertising effectiveness, optimization model.*

The need for the creation and management system based on the principles of consistency and implemented on the basis of engineering, associated primarily with the classification of major and supporting business processes and develop aggregate information and logical models of business processes and a description of their component, based on the content and features of formation of trade, information and financial flows.

Recently wide application in the development of the advertising budget received methods based on the use of mathematical models of decision making. Application of these methods is because the person is not able to assess and take into account many factors. So important is the use of mathematical methods of decision-making, special software and computers.

Evaluating the effectiveness of advertising planning elements are, first of all, a set of linguistic data, but indicators of any process / element with a mathematical expression. There is a need to transform the linguistic data into mathematical algorithms. Thus there is a need to talk about the concept of fuzzy modeling and metaevristychni model.

It was thoroughly investigated the possibility of using simulated annealing algorithm. The algorithm based on simulated annealing process similar to crystallization with minimum energy when cooled,

it uses an ordered random search. The feature of this method is the admissibility decisions that lead to increased errors.

The advantage annealing algorithm is successful completion of local minima and ease of implementation flaws - big time spent in the not always accurate results.

Given the proposed method of constructing a model of effective distribution of advertising budget using simulated annealing algorithm. For building a model to all advertising media assign a number based on statistical efficiency of the vehicle. The higher the number, the greater the effectiveness of advertising media. Every advertising medium has its cost, and the total use of selected media does not exceed the established advertising budget. The objective function in this model - the total cost of advertising in different media.

Methods of modeling can serve as a basis adjustment and refinement of the advertising budget from a position of need for optimal differentiation of costs for different types of advertising material and choose the most optimal variant of distribution of investments over time. It is possible to determine not only the costs of advertising, but the time at which it reaches maximum efficiency.

### *References*

1. Vasilev GA Fundamentals of advertising / GA Vasilyev, Vladimir Polyakov. - M.: UNITY-DANA, 2004. - 414 p. [Osnovy reklamnoj dejatel'nosti]

2. Carter G. Effective Advertising: A Guide for Small Business: Transl. from English. / Pod Society. Ed. EM Penkova. - M.: MT-Press, 2001. - 243

p.[Jeffektivnaja reklama: Putevoditel' dlja malogo biznesa]

3. "Review of the advertising budget calculation methods" [Electron resource] / access mode <http://www.impulses.ru/part2-5.php>. [Obzor metodov rascheta reklamnogo bjudzheta]

4. "Methods for determining the advertising budget of the company" [Electron resource] / Igor Makienko // Marketing in Russia and abroad. - №2

/ 2003. - Access mode <http://www.mavriz.ru/articles/2003/2/89.html>. [Metody opredelenija reklamnogo bjudzheta kompanii]

5. Chernigovtsev R. BTL - the problem of the genre // Advertising Technologies. - 2004. - №4. - S. 22 - 25. [BTL – problemy zhanra]

6. R. Batra Advertising Management: Per. from English. / R. Batra, J. Myers, D. Aaker. - 5th ed. - M.: Williams, 2001. - 780 p. [Reklamnyj menedzhment]

УДК 336.772.22:330.54

## ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ СТРУКТУРИ ДЕРЖАВНИХ ВИТРАТ НА ДИНАМІКУ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНИХ КРАЇН СХІДНОЇ ЄВРОПИ

**ЧЕРКАШИНА Тетяна Сергіївна**

к.е.н., доцент, Харківський національний економічний університет імені С. Кузнеця

E-mail: t.cherkashina@hotmail.com

*Аннотація.* Проаналізовано структуру державних витрат постсоціалістичних країн Східної Європи у 2000-2015 рр. Проведено кореляційно-регресійний аналіз і на його основі оцінено кількісний вплив складових державних витрат на рівень економічного розвитку країн, що належать до цієї групи. Розроблено практичні рекомендації з оптимізації структури державних витрат і забезпечення сталого економічного розвитку постсоціалістичних країн Східної Європи.

*Аннотация.* Проанализирована структура государственных расходов постсоциалистических стран Восточной Европы в 2000-2015 гг. Проведен корреляционно-регрессионный анализ и на его основе оценено количественное влияние различных видов государственных расходов на уровень экономического развития стран, которые принадлежат к этой группе. Разработаны практические рекомендации по оптимизации структуры государственных расходов и обеспечению устойчивого экономического развития постсоциалистических стран Восточной Европы.

**Ключові слова:** економічний розвиток, економічне зростання, державні витрати, державний бюджет, бюджетна система, "витрати розвитку", постсоціалістичні країни.

**Ключевые слова:** экономическое развитие, экономический рост, государственные расходы, государственный бюджет, бюджетная система, "расходы развития", постсоциалистические страны.

**Постановка проблеми.** Вивчення досвіду економічно розвинутих країн світу доводить, що невід'ємною складовою політики макроекономічного зростання є ефективне управління державним бюджетом і оптимізація структури державних витрат. З огляду на це дослідження взаємозв'язку між структурою державних витрат і динамікою економічного розвитку різних країн світу є актуальним науково-практичним завданням.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Проблеми взаємозв'язку структури державних витрат і динаміки економічного розвитку країни досить докладно висвітлені у роботах багатьох відомих вчених, зокрема Дж. Гусеха, Дж. Кейнса, Р. Кіобану [1], Д. Лозерцані, А. Маршалла, Р. Масгрейва, К. Рау, Дж. Сана, Т. Сарджента, П. Товмо, С. Фолстера, Т. Шибера, А. Ахламова, В. Базилевича, І. Боярко [2], З. Варналія, Л. Васютинської, Н. Дехтяр [2], О. Дейнеки [2], О. Дмитрика, М. Єрмоленко, Т. Єфименко, Т. Затонацької, Т. Ле-

беди [3], І. Луніна, Ю. Пасічника, Л. Ставицького, Н. Фарука, І. Чугунова, С. Юрія та ін. Незважаючи на значний науковий доробок цих вчених, питання взаємозв'язку структури державних витрат і рівня економічного розвитку постсоціалістичних країн все ще залишаються недостатньо дослідженими і потребують подальшого наукового опрацювання.

**Метою даної статті** є дослідження структури державних витрат постсоціалістичних країн Східної Європи, оцінка їх кількісного впливу на динаміку макроекономічного зростання і розробка на цій основі рекомендацій з оптимізації структури державних витрат та забезпечення сталого економічного розвитку постсоціалістичних країн Східної Європи.

**Виклад основного матеріалу.** Ґрунтовне вивчення фахової літератури [1-3] показало, що в сучасній науці існують чотири основні критерії класифікації державних витрат: функціональний, економічний, програмний і відомчий.



Враховуючи тему і мету даної статті, автором у якості інструменту аналізу структури державних витрат постсоціалістичних країн Східної Європи використано економічний критерій, згідно з яким державні витрати поділяються на поточні (споживання у державному секторі, трансферти,

витрати на обслуговування державного боргу) та капітальні [1, с. 196-197].

У процесі дослідження автором встановлено, що впродовж 2000-2015 рр. у структурі державних витрат постсоціалістичних країн Східної Європи переважали поточні витрати, насамперед, трансферти (рис. 1).

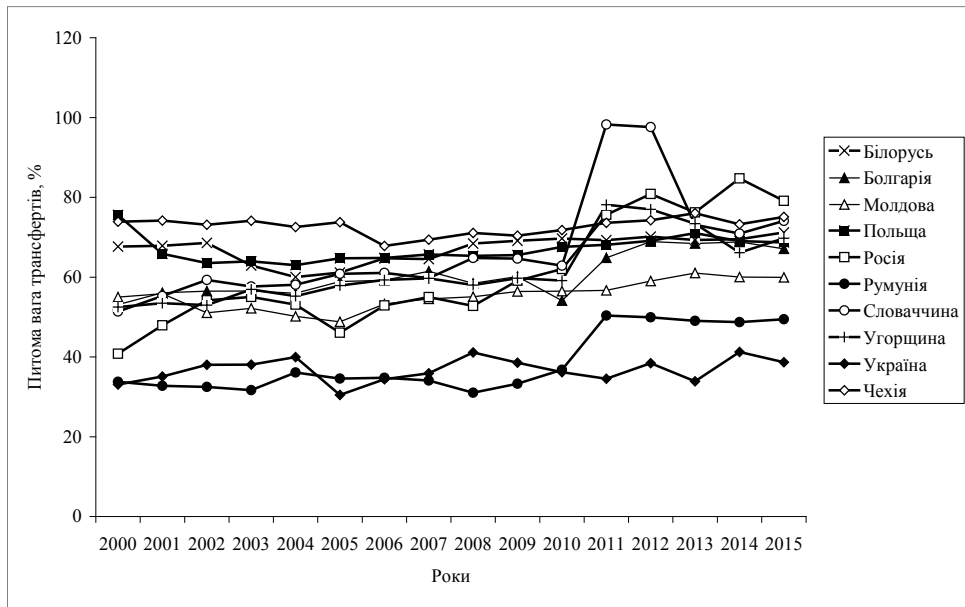


Рис. 1. Динаміка трансфертів у структурі державних витрат постсоціалістичних країн Східної Європи [5-7]

Як відомо, трансферти — це державні витрати, спрямовані на соціальний захист і соціальне забезпечення населення, субсидування державних і приватних підприємств, а також на сплату країною трансфертних платежів урядам інших країн і міжнародним організаціям [1, с. 196; 2, с. 55-62]. З рис. 1 видно, що серед досліджуваних країн найбільшу питому вагу трансферти посідали у державних бюджетах Польщі та Словаччини. Так, у Польщі питома вага трансфертів варіювалася у межах від 63,5% (2003 р.) до 75,56% (2000 р.), а у Словаччині — від 67,81% (2006 р.) до 79,03% (2013 р.). Впродовж 2000-2015 рр. досить високою питома вага трансфертів залишалася і у структурі державних витрат Білорусі, Росії та Чехії. Разом з тим, спостерігається стійка тенденція до збільшення трансфертів у державному бюджеті Росії (з 40,81% у 2000 р. до 79,11% у 2015 р.)

та Словаччини (з 51,38% у 2000 р. до 74,1% у 2015 р.) [6-7]. Натомість у структурі державних витрат Румунії та України питома вага трансфертів становила менше 50%, причому найнижчою вона залишалася в Україні, де в аналізований період ці значення не перевищували 42% [5].

Важливе місце у структурі державних витрат постсоціалістичних країн Східної Європи посідають і витрати на споживання у державному секторі (рис. 2). Нагадаємо, що до цих видів державних витрат відносяться бюджетні кошти, спрямовані на підтримку економічної та соціальної інфраструктури, закупівлю товарів і послуг громадського і військового призначення, поточні витрати бюджетних установ, а також фінансування державних і регіональних програм [3, с. 134-139; 4, с. 233].

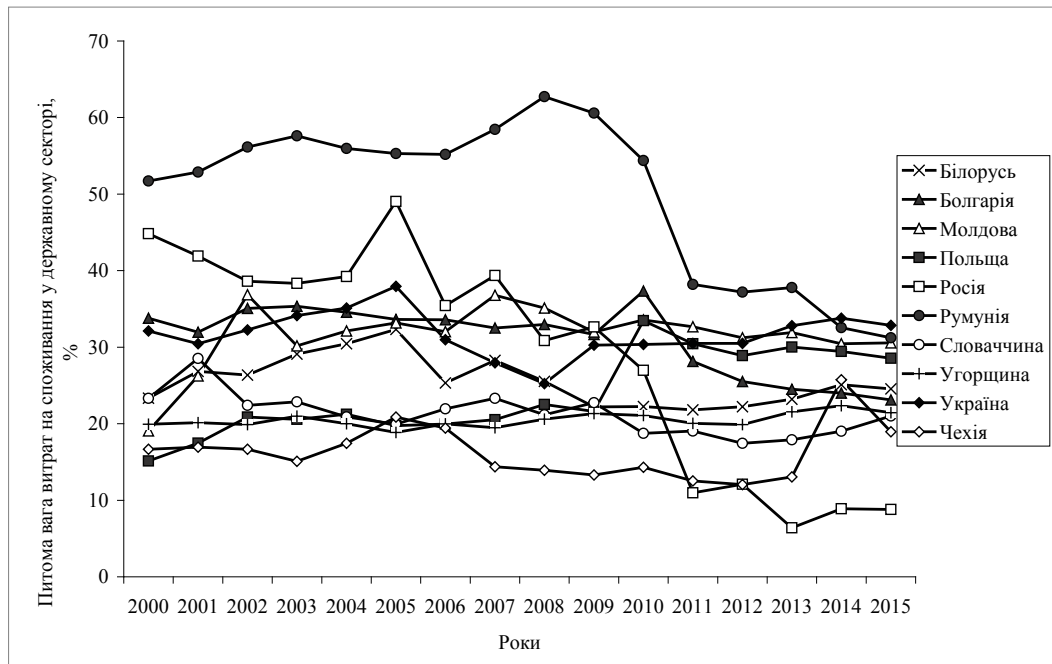


Рис. 2. Питомі ваги витрат на споживання у державному секторі у структурі державних витрат постсоціалістичних країн Східної Європи [7]

З рис. 2 видно, що найвища питома вага витрат на споживання у державному секторі була характерна для Румунії (40-50%), хоча й спостерігалось поступове зниження питомої ваги цих витрат. У той же час у структурі державних витрат Білорусі, Болгарії та України питома вага цих витрат варіюється у межах від 20% до 35%. Слід відзначити і те, що найменшу питому вагу витрати на споживання у державному секторі в аналізований період складали у державному бюджеті Польщі і коливалися у межах від 15,14% (2000 р.) до 24,11% (2015 р.) [6].

Щодо витрат постсоціалістичних країн Східної Європи на обслуговування державного боргу (табл. 1), то необхідно зазначити той факт, що найбільша питома вага цих видів державних витрат характерна для бюджетів Польщі та Угорщини. Так, впродовж 2000-2015 рр. у державному бюджеті Польщі витрати на обслуговування державного боргу становили від 5,83% (2000 р.) до 9,11% (2015 р.), а у державному бюджеті Угорщини – від 9,37% (2009 р.) до 13,9% (2015 р.). Також слід звернути увагу на поступове зменшення питомої ваги витрат на обслуговування державного боргу (так званого "боргове бюджетне навантаження") у бюджеті Румунії (з 12,28% у 2000 р. до 7,02% у 2015 р.), Болгарії (з 11,56% у 2000 р. до 4,59% у 2015 р.), Молдови (з 9,72% у 2000 р. до 7,24% у 2015 р.), Росії (з 14,29% у 2000 р. до 2,72%

у 2015 р.) [6-7]. Зауважимо, що найнижча питома вага витрат на обслуговування державного боргу в аналізований період була характерна для економіки Білорусі (не більше 6,28%). У той же час для України характерне поступове збільшення витрат на обслуговування державного боргу: з 3,06% у 2000 р. до 9,08% у 2015 р. [5].

Окрему увагу привертає динаміка капітальних державних витрат (так званих "витрат розвитку") постсоціалістичних країн Східної Європи (табл. 2). Ці витрати, як правило, спрямовані на забезпечення державних і приватних підприємств інвестиційними субсидіями і довгостроковими бюджетними кредитами [3, с. 56-59]. З табл. 2 видно, що серед досліджуваних країн найбільшу питому вагу "видатки розвитку" посідали у державному бюджеті Словаччини, де у 2000-2015 рр. вони становили 10-15%. Також в аналізований період досить високими "видатки розвитку" були і в державних бюджетах Чехії (від 6% до 12%) та Угорщини (від 10% до 14%). Незначна позитивна динаміка "видатків розвитку" характерна для Білорусі (2-3%) та Болгарії (2-5%). Слід зазначити і позитивні зрушення в динаміці "видатків розвитку" Румунії та Росії, де в аналізований період вони збільшилися у 3,08 та 5,3 рази відповідно [6]. Натомість незначною залишається питома вага "видатків розвитку" в бюджеті України, де у структурі державних витрат вона варіюється у межах від 1% (2001 р.) до 4% (2007 р., 2012 р.) [5].

Таблиця 1

Динаміка бюджетних витрат постсоціалістичних країн Східної Європи на обслуговування державного боргу

| Країна     | Роки  |       |       |       |       |       |       |       |       |       |       |       |       |       |      |       |
|------------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|------|-------|
|            | 2000  | 2001  | 2002  | 2003  | 2004  | 2005  | 2006  | 2007  | 2008  | 2009  | 2010  | 2011  | 2012  | 2013  | 2014 | 2015  |
| Білорусь   | 4,13  | 2,82  | 2,99  | 6,28  | 6,05  | 5,02  | 6,92  | 6,28  | 5,4   | 7,32  | 6,03  | 7,00  | 4,65  | 3,71  | 4,03 | 4,64  |
| Болгарія   | 11,56 | 1,23  | 2,16  | 2,36  | 2,56  | 2,86  | 3,15  | 2,63  | 5,8   | 5,92  | 5,79  | 4,92  | 3,4   | 4,98  | 5,2  | 4,9   |
| Молдова    | 9,72  | 8,16  | 3,4   | 9,8   | 9,12  | 9,8   | 10,94 | 5,88  | 6,64  | 5,59  | 5,96  | 5,42  | 7,29  | 9,34  | 6,07 | 7,24  |
| Польща     | 5,83  | 7,84  | 6,53  | 6,97  | 7,02  | 7,36  | 7,04  | 6,86  | 6,38  | 6,08  | 6,06  | 8,48  | 8,79  | 8,98  | 9,06 | 9,11  |
| Росія      | 14,29 | 13,68 | 12,69 | 10,65 | 9,96  | 8,87  | 8,56  | 5,44  | 5,98  | 5,17  | 5,23  | 4,36  | 4,42  | 3,67  | 4,22 | 2,72  |
| Румунія    | 12,28 | 3,36  | 3,58  | 5,49  | 5,51  | 5,56  | 5,95  | 5,1   | 4,36  | 4,33  | 4,43  | 5,47  | 6,23  | 5,6   | 6,2  | 7,02  |
| Словаччина | 17,94 | 7,34  | 8,18  | 12,49 | 11,23 | 10,43 | 12,49 | 11,33 | 9,5   | 8,48  | 13,65 | 17,8  | 14,82 | 14,54 | 13,9 | 14,1  |
| Угорщина   | 13,85 | 13,95 | 16,22 | 11,17 | 10,96 | 10,09 | 9,51  | 10,36 | 11,29 | 9,37  | 9,22  | 12,61 | 17,21 | 13,88 | 13,2 | 13,9  |
| Україна    | 3,06  | 1,94  | 2,02  | 2,62  | 2,63  | 2,93  | 3,89  | 2,39  | 1,88  | 2,38  | 2,32  | 7,3   | 6,4   | 8,5   | 9,4  | 15,05 |
| Чехія      | 6,58  | 6,44  | 7,8   | 8,65  | 8,74  | 8,95  | 15,31 | 13,28 | 11,65 | 12,22 | 10,61 | 10,08 | 10,41 | 9,14  | 9,96 | 10,06 |

Таблиця 2

Динаміка "видатків розвитку" у структурі державних витрат постсоціалістичних країн Східної Європи

| Країна     | Роки  |       |       |       |       |       |      |       |      |      |       |       |       |       |       |       |
|------------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|------|-------|------|------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|
|            | 2000  | 2001  | 2002  | 2003  | 2004  | 2005  | 2006 | 2007  | 2008 | 2009 | 2010  | 2011  | 2012  | 2013  | 2014  | 2015  |
| Білорусь   | 2,88  | 2,49  | 2,04  | 1,71  | 1,52  | 1,49  | 1,03 | 0,91  | 0,93 | 1,37 | 2,07  | 1,75  | 2,97  | 3,78  | 3,59  | 3,53  |
| Болгарія   | 3,56  | 3,74  | 4,31  | 5,78  | 5,02  | 4,64  | 4,03 | 3,38  | 2,79 | 2,27 | 2,16  | 2,1   | 2,18  | 2,09  | 3,24  | 4,59  |
| Молдова    | 5,24  | 7,76  | 8,59  | 7,86  | 7,65  | 8,25  | 3,78 | 2,79  | 3,17 | 3,19 | 4,00  | 2,22  | 2,47  | 2,29  | 3,1   | 2,49  |
| Польща     | 8,47  | 8,84  | 9,09  | 8,48  | 8,32  | 8,14  | 7,94 | 6,92  | 5,76 | 6,8  | 7,86  | 11,53 | 11,23 | 12,11 | 11,78 | 10,94 |
| Росія      | 1,29  | 2,51  | 3,48  | 5,99  | 6,01  | 4,03  | 6,11 | 7,19  | 7,35 | 7,1  | 8,74  | 8,07  | 8,95  | 7,25  | 6,64  | 6,72  |
| Румунія    | 2,28  | 5,98  | 4,78  | 5,21  | 5,01  | 4,59  | 4,07 | 2,34  | 1,87 | 1,79 | 4,39  | 5,94  | 6,63  | 7,58  | 7,67  | 7,02  |
| Словаччина | 7,37  | 8,85  | 10,1  | 7,01  | 6,45  | 5,65  | 4,52 | 5,61  | 4,51 | 4,13 | 4,74  | 7,92  | 8,92  | 10,81 | 9,44  | 10,01 |
| Угорщина   | 13,82 | 12,43 | 10,84 | 10,93 | 10,11 | 11,75 | 11,2 | 10,47 | 10,1 | 9,56 | 10,58 | 13,7  | 14,47 | 14,52 | 14,07 | 12,93 |
| Україна    | 2,06  | 1,04  | 2,96  | 3,06  | 2,95  | 2,01  | 2,47 | 5,38  | 4,96 | 3,96 | 4,3   | 3,9   | 4,98  | 3,9   | 2,6   | 3,08  |
| Чехія      | 2,86  | 2,42  | 1,75  | 2,12  | 2,36  | 2,36  | 3,05 | 2,94  | 3,35 | 4,08 | 3,29  | 3,78  | 3,28  | 3,03  | 2,94  | 3,01  |

Узагальнюючи результати проведеного статистичного аналізу, можна сказати про те, що такі країни, як Білорусь, Польща, Словаччина, Угорщина характеризуються тенденцією до мінімізації бюджетних витрат у державному секторі і зростання "витрат розвитку". Як результат, вони мають вищий рівень економічного розвитку і досить високі темпи економічного зростання (2-4%). У той же час у структурі державних витрат Болгарії, Молдови, Росії, Румунії, України і Чехії спостерігається чітка тенденція до збільшення витрат на виконання функцій державного апарату і обслуговування гарантованого державою боргу, а, відтак, питома вага "видатків розвитку" є незначною (від 2% до 7%) й має чітку тенденцію до зменшення. В результаті ці країни, порівняно з іншими країнами цієї групи, дещо відстають в економічному розвитку. У перспективі така ситуація може спричинити подальше уповільнення темпів економічного розвитку цих країн і створити реальну загрозу для їх макроекономічного зростання.

Таким чином, проведений статистичний аналіз підтверджує гіпотезу автора про існування зв'язку між структурою державних витрат і рівнем економічного розвитку постсоціалістичних країн Східної Європи. У той же час він не дозволяє визначити які саме види державних витрат чинять найбільший позитивний (або негативний) вплив на рівень їх економічного розвитку. З цією метою автором побудована кореляційно-регресійна модель залежності між складовими державних витрат і рівнем економічного розвитку даної групи країн. Вирішення цієї моделі реалізовано у програмному середовищі Statgraphics Centurion (модуль Multiple Regression — Множинна регресія). Період дослідження склав 16 років (з 2000 р. по 2015 р.).

Спочатку автором була сформована матриця вхідних даних, яка характеризує динаміку державних витрат і рівень економічного розвитку постсоціалістичних країн Східної Європи у 2000-2015 рр. У якості регресанда (Y) був використаний показник ВВП досліджуваних країн. Змінними (регресорами) виступили такі показ-

ники: державні витрати на споживання у державному секторі ( $X_1$ ), державні трансферти ( $X_2$ ), витрати на обслуговування державного боргу ( $X_3$ ), капітальні державні витрати (або "витрати розвитку") ( $X_4$ ). Використовувана у кореляційно-регресійній моделі вхідна інформація була перевірена на точність, однорідність і відповідність закону нормального розподілу. В результаті розрахований коефіцієнт асиметрії засвідчив наявність асиметрії в розподілі даних близько середньої величини, а показник ексцесу — розподіл досліджуваної змінної (обсяг ВВП) близьким до нормального з більш гострою вершиною розподілу. Після відбору факторів й оцінки вхідної інформації був вивчений характер і змодельований зв'язок між складовими державних витрат та обсягом ВВП країн Східної Європи.

Крім того, за правилами кореляційного аналізу в модель не варто включати взаємозалежні фактори, оскільки це призведе до некоректності результатів аналізу. З цією метою автором було побудовано матриці парних коефіцієнтів, що характеризують взаємозв'язок факторів між собою, і розраховано критерії статистичної значущості оціненої кореляції (P-Value). Дослідження матриць коефіцієнтів парної кореляції дозволило зробити висновок про те, що фактори, які будуть включені в дані моделі, не дуже тісно пов'язані між собою. Це підтверджує і величина P-Value (P-Value > 0,05), яка свідчить про відсутність парної кореляції (табл. 3). Відповідно фактори з високим ступенем парної кореляції ( $X_1$  — для Росії,  $X_2$  — для Білорусі та Словаччини,  $X_3$  — для Румунії) були вилучені з даних моделей.

Як бачимо, в отриманих моделях значення коефіцієнта варіюється у межах від 0,7544 до 0,9611, що свідчить про те, що побудовані регресії на 75,44-96,11% дисперсії пояснюють динаміку залежної змінної (обсяг ВВП). Розраховані критерії Фішера-Снедекора значно більші за табличні, що дозволяє впевнено стверджувати, що побудовані моделі є адекватними і пояснюють від 73,79% до 84,01% варіації залежної змінної (обсяг ВВП) з імовірністю довіри у 99%.

Таблиця 3

Кореляційно-регресійний аналіз залежності між складовими державних витрат і динамікою ВВП постсоціалістичних країн Східної Європи (2000-2015 рр.)

| Країна     | Рівняння зв'язку   | R <sup>2</sup> |
|------------|--|----------------|
| Білорусь   | $Y = 0,2122X_1 - 0,7941X_3 + 1,2934X_4 + 427,01$                   | 0,9914         |
| Болгарія   | $Y = 0,0,1109X_1 + 0,0,4649X_2 - 0,8764x_3 + 1,9296X_4 + 114,7702$ | 0,9816         |
| Молдова    | $Y = -0,1949X_1 + 0,6211X_2 - 0,9941X_3 + 1,1091X_4 + 9714,22$     | 0,7710         |
| Польща     | $Y = 0,4491X_1 + 0,7984X_2 - 0,7189X_3 + 1,9412X_4 + 814,2934$     | 0,8109         |
| Росія      | $Y = 0,3131X_2 - 0,3164X_3 + 1,0265X_4 + 266,1668$                 | 0,8611         |
| Румунія    | $Y = 0,4944X_1 + 0,6112X_2 + 2,6144X_4 + 12,4864$                  | 0,7544         |
| Словаччина | $Y = 0,1109X_1 - 0,8764X_3 + 1,9286X_4 + 1122,49$                  | 0,8691         |
| Угорщина   | $Y = -0,4144X_1 + 0,6911X_2 - 0,7986X_3 + 1,6016X_4 + 712,9087$    | 0,8722         |
| Україна    | $Y = 0,2134X_1 + 0,3131X_2 - 0,9134X_3 + 2,0265X_4 + 81246,3901$   | 0,8896         |
| Чехія      | $Y = -0,2142X_1 + 0,0146X_2 - 0,8764X_3 + 1,9296X_4 + 971,42$      | 0,9611         |

Щодо економічної інтерпретації отриманих моделей, то слід вказати на те, що впродовж 2000-2015 рр. витрати на споживання у державному секторі чинили незначний позитивний вплив на динаміку ВВП досліджуваних країн: від  $0,1109x_1$  (для економіки Словаччини) до  $0,4944x_1$  (для економіки Румунії). Натомість у цей період дані види державних витрат досить негативно впливали на динаміку ВВП Молдови, Чехії та Угорщини, їх значення відповідно становили:  $-0,1949x_1$ ,  $-0,2142x_1$ ,  $-0,4144x_1$ . У той же час трансферти чинили різний позитивний вплив на динаміку ВВП постсоціалістичних країн Східної Європи: від  $0,0146x_2$  (для економіки Чехії) до  $0,7984x_2$  (для економіки Польщі). Слід звернути увагу і на те, що спостерігається досить сильний негативний вплив на динаміку ВВП постсоціалістичних країн Східної Європи витрат на обслуговування державного боргу: від  $0,3164x_3$  (для економіки Росії) до  $0,9941x_3$  (для економіки Молдови). У той же час "витрати розвитку" мають дуже сильний позитивний вплив на динаміку ВВП досліджуваних країн ( $1,9296x_4$  — для економіки Болгарії;  $2,6144x_4$  — для економіки Румунії;  $1,9286x_4$  — для економіки Словаччини;  $1,9296x_4$  — для економіки Чехії), оскільки для усіх досліджуваних країн значення їх кількісного впливу перевищує 1. Це означає, що збільшення "витрат розвитку" на 1 од. сприяє збільшенню ВВП більше, ніж на 1 од. (для Білорусі — на 1,2934 од., для Болгарії — на 1,9296 од., для Молдови — на 1,1091 од., для Польщі — на 1,941 од., для Росії — на 1,0265 од., для Румунії — на 2,6144 од., для Словаччини — на 1,9286 од., для Угорщини — на 1,6016 од., для

України — на 2,0265 од., для Чехії — на 1,9296 од.).

Отже, результати кореляційно-регресійного аналізу дозволяють автору впевнено стверджувати про необхідність суттєвого збільшення "витрат розвитку" як складової політики оптимізації структури державних витрат у постсоціалістичних країнах Східної Європи. У першу чергу, це стосується Болгарії, Молдови, Росії та України, де питома вага "витрат розвитку" у структурі державних витрат є дуже низькою, але саме ці види витрат чинять найбільш суттєвий позитивний вплив на динаміку ВВП, а відтак і на рівень економічного розвитку цих країн.

**Висновки.** Статистичний аналіз структури державних витрат постсоціалістичних країн Східної Європи показав, що такі країни як Білорусь, Польща, Словаччина, Угорщина характеризуються чіткою тенденцією до мінімізації бюджетних витрат у державному секторі і зростання "витрат розвитку", і, як результат, мають вищий рівень економічного розвитку та досить високі темпи економічного зростання (2-4%). Натомість у структурі державних витрат Болгарії, Молдови, Росії, Румунії, України і Чехії спостерігається чітка тенденція до збільшення витрат на виконання функцій державного апарату і обслуговування гарантованого державою боргу, а, відтак, питома вага "витрат розвитку" є незначною (від 2% до 7%) й має чітку тенденцію до зменшення. В результаті ці країни, порівняно з іншими країнами цієї групи, дещо відстають в економічному розвитку. З метою визначення які саме види державних витрат чинять найбільший позитивний (або негативний) вплив на динаміку ВВП дослід-

джуваних країн, був проведений кореляційно-регресійний аналіз, який підтвердив і поглибив результати попереднього статистичного аналізу. Він виявив, що впродовж 2000-2015 рр. найбільш суттєвий вплив на динаміку ВВП постсоціалістичних країн Східної Європи чинили "витрати розвитку". Саме тому вкрай необхідним є збільшення питомої ваги цих видів державних витрат,

оскільки це стане реальним підґрунтям для розвитку людського капіталу цих країн і можливості переходу до реалізації політики сталого економічного розвитку.

**Подальші наукові зусилля** автора будуть сфокусовані на визначенні найбільш пріоритетних напрямів розвитку людського капіталу постсоціалістичних країн Східної Європи.

#### *Список використаних джерел*

1. Ciobanu R.K. Supporting the economy through public expenditure / R.K. Ciobanu // Bulletin of the Transilvania University of Braşov. Series VII: Social Sciences. Law. – 2010. – Volume 3 (52). – PP. 191-198.

2. Боярко І.М. Державні видатки в економіці країни : монографія / І.М. Боярко, Н.А. Дехтяр, О.В. Дейнека. – Суми: Корпункт, 2013. – 109 с.

3. Лебеда Т.Б. Макроекономічне моделювання перерозподілу ВВП через бюджет : монографія / Т.Б. Лебеда. – К. : НАНУ, 2014. – 296 с.

4. Черкашина Т.С. Дослідження теоретичних підходів до визначення ролі державних витрат в

економічному зростанні країни / Т.С. Черкашина // Вісник ВІЕМ. – 2016. – Випуск 14. – С. 225-234.

5. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www.ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua).

6. Офіційний сайт Європейського Союзу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www.ec.europa.eu](http://www.ec.europa.eu).

7. Офіційний сайт Світового банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www.econ.worldbank.org](http://www.econ.worldbank.org).

JEL CLASSIFICATION: H 50, 51, 52, 53, 54

## THE RESEARCH OF THE IMPACT OF THE STRUCTURE OF PUBLIC EXPENDITURES ON ECONOMIC DEVELOPMENT DYNAMICS IN POST-SOCIALIST COUNTRIES OF EASTERN EUROPE

**Tetiana S. CHERKASHYNA**

*Ph.D., Associate professor, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics*

*Summary. The structure of public expenditures in post-socialist countries of Eastern Europe in 2000-2015 was analysed. The correlation-regression analysis was carried out and on its basis an quantitative impact of the public expenditure components on level of economic development of*

*countries belonging to this group was estimated. The practical recommendations to optimize the structure of public expenditures and to ensure the sustainable economic development in post-socialist countries of Eastern Europe was worked out.*

**Key words:** *economic development, economic growth, public expenditure, public budget, budget system, "development costs", post-socialist countries.*

The research pointed out that there are four main criteria for the classification of public expenditure (functional, economic, programming and departmental) in modern science. For the theme and purpose of this article, the author used an economic criterion as a tool for analyzing the structure of public expenditure in post-socialist countries of Eastern Europe. As for this criteria all public expenditure divide into current expenditure (consumption in public sector, transfers, costs on servicing the public debt) and capital expenditure.

Statistical analysis of the structure of public expenditure in post-socialist countries of Eastern Europe showed that countries such as Belarus, Poland, Slovakia, Hungary characterize by precise tendency to minimize public expenditures in public sector and to increase "development costs". As a result these countries have a higher level of economic development and high economic growth (2-4%). Instead, the structure of public expenditure in Bulgaria, Moldova, Russia, Romania, Ukraine and the Czech Republic is characterized by clear tendency towards increased public expenditure on the functions of public administrative apparatus and on service the state debt. Therefore the proportion of "development costs" in the structure of public expenditure is not large (between 2% and 7%) and it has a precise downward tendency. As a result, these

countries compared with other countries in this group slightly slow in economic development.

The statistical analysis confirmed the author's hypothesis of the link between the structure of public expenditure and the level of economic development in post-socialist countries of Eastern Europe. At the same time it can not determine what components of public expenditures mostly affect on economic development in positive (or negative) way in these countries. To solve this problem the author formed the correlation and regression model which shows the link between components of public expenditure and the level of economic development in these countries. The solving of this model was carried out by using the software "Statgraphics Centurion" (Module "Multiple Regression"). The period of this research equals 16 years (from 2000 to 2015).

Correlation-regression analysis revealed that the most significant impact on GDP of post-socialist countries of Eastern Europe had public capital expenditures (or so-called "development costs") in 2000-2015. Therefore an increasing of these types of public expenditure in public budget is very important. It will be the real basis for the development of human capital and the possibility of transition to the implementation of sustainable economic development in these countries.

*References*

1. Ciobanu R.K. Supporting the economy through public expenditure / R.K. Ciobanu // Bulletin of the Transilvania University of Braşov. Series VII: Social Sciences. Law. – 2010. – Volume 3 (52). – SS. 191-198.
2. Boyarko I.M. Public spending in the economy : monographiya / I.M. Boyarko, N.A. Dekhtyar, AV. Dejneka. – Sumi: Korpunkt, 2013. – 109 s.
3. Lebeda T.B. Macroeconomichne modeluvanya pererozpodilu VVP cherez budget : monographiya / T.B. Lebeda. – K.: NANU, 2014. – 296 s.
4. Cherkashyna T.S. Teoretichni pidhodi do viznachennya roli dergavnih vidatkiv v ekonomichnimu zrostanni kraini / T.S. Cherkashina // Visnik VIEM. – 2016. – Vipusk 14. – SS. 225-234.
5. Oficijny`j sajt Dergavnogo komitetu statistiki Ukraini [Electronic recourse]. – Access mode: [www.ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua).
6. Oficijny`j sajt Evropeiskogo Souzu [Electronic recourse]. – Access mode: [www.ec.europa.eu](http://www.ec.europa.eu).
7. Oficijny`j sajt Svitovogo banku [Electronic recourse]. – Access mode: [www.econ.worldbank.org](http://www.econ.worldbank.org).



УДК 338.314.017:658.310.7

## ОСНОВНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЕФЕКТИВНІСТЮ ДІЯЛЬНОСТІ ГІРНИЧО-ЗБАГАЧУВАЛЬНИХ КОМБІНАТІВ КРИЗЬ ПРИЗМУ КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛІННЯ

**ШУРА Наталя Олександрівна**

*к.е.н., доцент, доцент кафедри обліку та оподаткування, публічного управління та адміністрування*

**БУРКОВА Людмила Анатоліївна**

*к.е.н., доцент, доцент кафедри обліку та оподаткування, публічного управління та адміністрування*

**ЖУКОВА Олена Вілоріївна**

*магістрант кафедри обліку та оподаткування, публічного управління та адміністрування  
ДВНЗ «Криворізький національний університет» Кривий Ріг  
shuru2008@mail.ru*

*Анотація. У статті розглянуто особливості діяльності гірничо-збагачувальних комбінатів у системі корпоративного управління. На цій основі сформовано уявлення про можливість ефективної реалізації принципів і методів корпоративного управління на гірничо-збагачувальних комбінатах. Сформовано основні шляхи покращення системи ефективності діяльності гірничо-збагачувальних підприємств корпоративного типу.*

*Аннотация. В статье рассмотрены особенности деятельности горно-обогатительных комбинатов в системе корпоративного управления. На этой основе сформировано представление о возможности эффективной реализации принципов и методов корпоративного управления на горно-обогатительных комбинатах. Сформированы основные пути улучшения системы эффективности деятельности горно-обогатительных предприятий корпоративного типа.*

**Ключові слова.** *Ефективність, управління, менеджмент, система управління, корпоративне управління, гірничо-збагачувальний комбінат.*

**Ключевые слова.** *Эффективность, управление, менеджмент, система управления, корпоративное управление, горно-обогатительный комбинат.*

**Постановка проблеми.** Ефективне ведення бізнес-процесів і раціональне управління персоналом (об'єктивна оцінка результатів діяльності, зростання мотивації персоналу до продуктивної праці тощо) здатні мобілізувати величезний резерв підвищення ефективності діяльності підприємств. Не виключенням є і вітчизняні гірничо-збагачувальні підприємства, які сьогодні є промисловими гігантами, даючи левову частку сировинної продукції підприємств гірничо-металургійного комплексу. Вирішувати вказані тактичні завдання доцільно в контексті вибраної бізнес-стратегії. Оскільки гірничо-збагачувальні комбінати (далі – ГЗК) є акціонерними товариствами з відповідною ієрархією управління, відповідно характер управління на них носить кор-

поративний характер та не може не позначатися на результатах такого управління.

За останні роки в західній науці сформовано декілька концепцій тих, що описують метод управління ефективністю компанії (СРМ, ВРМ, ЕРМ). І такі концепції досить вдало реалізуються на провідних корпораціях світу. Проте у вітчизняному бізнес-середовищі забезпечення ефективності діяльності корпорацій і її зростання є комплексним завданням, що постійно ускладнюється. Управління ускладнюється макроекономічною ситуацією в країні. Тому пошук дієвих систем управління ефективністю діяльності триває.

**Аналіз останніх досліджень та публікацій.** Питанням ефективності діяльності підприємств

присвячено безліч праць науковців, зокрема, Р. Беннет, З. Коваль, Т. Кублікова, Г. Куденко, А. Куценко, І. Лепа, І. Маркіна, Г. Осовська, М. Панов, В. Пастухова, О. Полінський, О. Рац, А. Шеремет. Проте вказані науковці зосереджують увагу в основному на загальних питаннях управління ефективністю, інколи на галузевих особливостях такого управління. І практично не приділяється увага дослідженню системи управління ефективністю діяльності на підприємствах різних організаційно-правових форм ведення бізнесу, зокрема, корпорацій. Отже, недостатньо уваги приділено формуванню системи управління їх діяльністю, особливо з використанням галузевої спрямованості ведення бізнесу.

**Метою статті** є доведення важливості формування дієвої системи управління ефективністю діяльності ГЗК, виходячи із особливостей функціонування системи корпоративного управління.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Досліджуючи питання управління ефективністю діяльності, можемо відмітити відсутність єдності думок науковців в цьому напрямку. При цьому аналіз наукових праць [1-10] дозволив сформулювати уявлення про ефективність діяльності як інтегровану економічну категорію, яка відображає виробничо-господарські відносини з приводу економії витрат уречевленої та живої праці та отримання кінцевого позитивного результату діяльності. Відповідно, економічний зміст ефективності полягає у забезпеченні та постійному збільшенні результату (ефекту) з одиниці витрат діяльності підприємства.

У процесі дослідження ефективності діяльності гірничо-збагачувальних комбінатів наша увага була приділена ГЗК Криворізького залізничного басейну, одним з яких є ПАТ «Центральний ГЗК». Підприємство є акціонерним товариством та згідно Закону України «Про акціонерні товариства» застосовує у своїй діяльності принципи корпоративного управління. Вищим органом управління ПАТ «Центральний ГЗК» є загальні збори, які проводяться за умови наявності кворуму, тобто реєстрації для участі у них акціонерів, що сукупно є власниками не менш як 60 відсотків.

На акціонерних товариствах із кількістю акціонерів більше 10 осіб обов'язковим є створення наглядової ради, яка здійснює захист прав акціонерів та контролює і регулює діяльність виконавчого органу. Тому на ПАТ «Центральний ГЗК» створена наглядова рада. Ефективна діяльність наглядової ради є одним із критеріїв якісного корпоративного управління.

Рішенням чергових загальних зборів від 12.04.2007 р. на ПАТ «Центральний ГЗК» було відкликано склад наглядової ради у кількості 4 осіб та обрано одного члена – юридичну особу ТОВ «Метінвест Холдинг». Наявність одного члена наглядової ради не гарантує забезпечення реалізації та захисту прав міноритарних акціонерів. В якості узагальнюючих показників оцінки ефективності діяльності підприємства зазвичай застосовуються показники рентабельності.

Динаміка показників рентабельності ПАТ «Центральний ГЗК» наведена в таблиці 1 та на рисунку 1.

**Таблиця 1**

*Динаміка показників рентабельності на ПАТ «Центральний ГЗК» у 2012-2015рр., %*

| Показники                          | 2012р. | 2013р. | 2014р. | 2015р. |
|------------------------------------|--------|--------|--------|--------|
| Рентабельність продукції           | 68,66  | 93,31  | 18,25  | 57,11  |
| Рентабельність продажів            | 15,6   | 27,71  | 12,29  | 10,53  |
| Рентабельність активів (капіталу)  | 10,2   | 20,01  | 11,73  | 9,26   |
| Рентабельність власного капіталу   | 22,2   | 23,43  | 13,91  | 10,98  |
| Рентабельність позикового капіталу | 20,15  | 142,8  | 74,84  | 59,26  |
| Рентабельність необоротних активів | 17,51  | 28,34  | 40,40  | 30,25  |
| Рентабельність оборотних активів   | 24,89  | 69,1   | 16,52  | 13,36  |

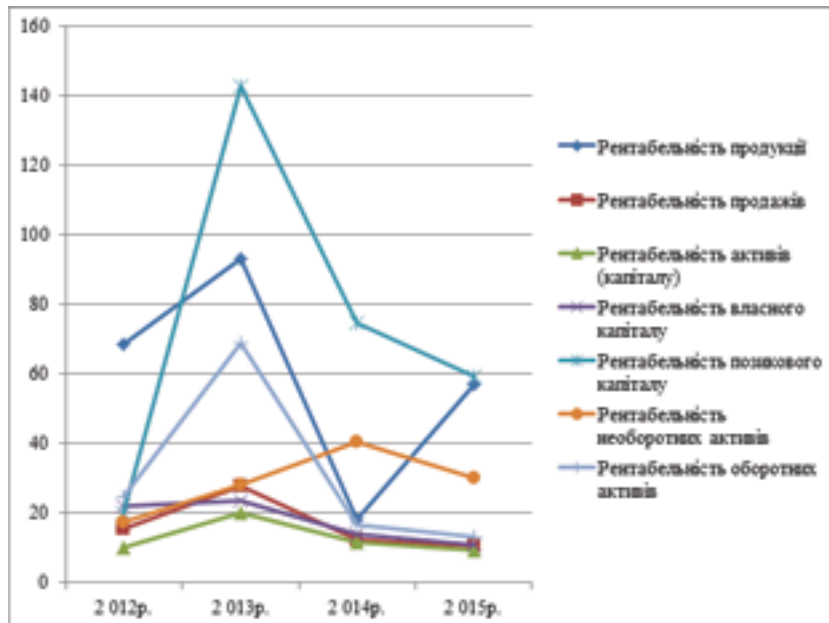


Рис. 1. Динаміка показників рентабельності ПАТ «центрального ГЗК»

Рентабельність продукції, яка показує відношення валового прибутку до собівартості у відсотковому вираженні, в 2013 році показує істотне покращення і зростання показника з 68,66 до 93,31%. В 2014 році даний показник зменшився аж до рівня 18,25%. Але у 2015 році він знову виїс до 57,11%.

Отже, динаміка даного показника є суперечливою із загальною тенденцією до зменшення, оскільки величина рентабельності 2015 року менша за її величину 2012 року.

Схожа динаміка і у показника рентабельності продажів, з тією різницею, що у 2015 році продовжилась негативна тенденція до її зменшення. Якщо у 2012 році значення показника становило 15,6%, у 2013 році виросло до 27,71%, то в 2014 і 2015 роках – поступово зменшувалось до 12,29% і 10,53%.

Рентабельність активів (капіталу) на підприємстві свідчить, що в 2012 році на кожен гривню вкладених активів припадало 0,10 грн. чистого фінансового результату, в 2013 році – 0,20грн., в 2014 році – 0,12грн., а в 2015 році – 0,09грн. Величина прибутковості є порівняно невисокою тобто ситуація з прибутковістю активів на підприємстві задовільна.

Більш високі значення спостерігаємо по рентабельності власного капіталу підприємства. В 2012 році вона становить 22,2%, залишається порівняно високою, в 2013 році знову зростає до

23,43%, в 2014 році знову зменшується до 13,91% і в 2015 році – ще до рівня 10,98%.

Якщо порівнювати рентабельність власного капіталу з рентабельністю позикового, то в 2013 році спостерігаємо істотне зростання останньої з 20,15% до 142,8%, що в основному пов'язане зі зміною структури капіталу в цьому році в бік зростання частки власного капіталу. Але в 2014 році даний показник також зменшився (на 67,96%), а в 2015 році – ще на 15,58%.

Рентабельність необоротних активів в 2013 році виросла на 10,83%, а в 2014 році ще на 12,06%. В той же час у 2015 році – зменшилась до 30,25%. В цілому за період відбулося покращення рентабельності необоротних активів, що свідчить про покращення ефективності використання даного виду активів на досліджуваному підприємстві.

Рентабельність оборотних активів в 2013 році покращується на 44,21%, в 2014 році знову зменшується на 52,58%, а в 2015 році – ще на 3,16%, що може вважатися тенденцією до погіршення ефективності використання оборотних активів.

Таким чином, проаналізовані показники рентабельності по своїй більшості мають суперечливу тенденцію до покращення в 2013 році, а потім суттєвого погіршення в 2014 році і незначного погіршення у 2015 році.

Проведений аналіз показників рентабельності ПАТ «Центральний ГЗК» довів недостатньо високий рівень розвитку системи управління

ефективністю діяльності як підприємства корпоративного сектору економіки.

Відповідно, в процесі ефективного управління діяльністю ПАТ «Центральний ГЗК» в системі корпоративного управління рекомендується внутрішньокорпоративні відносини розвивати за трьома напрямками:

- формування корпоративних відносин як управлінської свідомості органів управління акціонерним товариством;
- перегляд існуючої форми взаємодії органів управління акціонерним товариством;
- створення центрів відповідальності як суб'єктів управління окремими стратегічними напрямками діяльності товариства.

**Висновки з даного дослідження та перспективи подальшого розвитку в цьому напрямі.** Таким чином, нами сформовано три стратегічні орієнтири у напрямку покращення системи

управління ефективністю діяльності пгирничозбагачувальних підприємств корпоративного типу. Визначальну роль у забезпеченні економічної ефективності ПАТ «Центральний ГЗК» відведено нами дієвому використанню економічних методів управління. При цьому організація управління має передбачати: використання основоположних принципів корпоративного управління; дотримання всіх вимог до формування органів корпоративного управління, що висуваються сучасними умовами ринку; розуміння концепцій корпоративного управління; адекватне застосування і використання механізмів корпоративного управління; підготовка кадрів апарату корпоративного управління та постійне підвищення їх кваліфікації; прогнозування і контроль результативності всіх заходів у системі корпоративного управління.

#### *Список використаних джерел*

1. Андрійчук В.Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз / Київський національний економічний ун-т / В.Г. Андрійчук. – К.: КНЕУ, 2005. – 292 с.
2. Гончарук А. Г. Методические основы оценки и управление эффективностью производства: Монография / А.Г. Гончарук. – Одесса: Астропринт, 2008. – 288 с.
3. Жовнович Р. І. Планування діяльності підприємства як метод менеджменту / Р.І. Жовнович // Фінанси України. – 2007. – № 1. – С. 19–24.
4. Измайлова К. Обґрунтування економічних рішень щодо підвищення ефективності проектів на передінвестиційній стадії /К. Измайлова // Економіка України. – 2011. – №10. – С.79–87.
5. Керанчук Т. Л. Концепція вартісно-орієнтованого управління підприємством та можливості її адаптації в Україні / Т.Л. Керанчук // Фінанси України. – 2011. – №7. – С.104–114.
6. Куценко А. В. Механізм управління ефективністю діяльності системи як необхідність для досягнення її цілі / А. В. Куценко // Економіка: проблеми теорії та практики. – 2006. – № 212. – С. 147-154.
7. Олексюк О. І. Економіка результативності діяльності підприємства: монографія / О. І. Олексюк. – К.: КНЕУ, 2008. – 362с.
8. Онищенко С. В. Принципи та основні критерії побудови ефективної системи менеджменту на підприємстві / С.В. Онищенко // Економіка: проблеми теорії та практики. – Дніпропетровськ: ДНУ. – 2006. – Вип. 156. – С. 120–126.
9. Петровці М. М. Ефективність діяльності підприємств-природокористувачів (за матеріалами підприємств Закарпатської області): автореф. дис.на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.01 «Економіка, організація і управління підприємствами» / М. М. Петровці. – Ужгород, 2004. – 20 с.
10. Рац О. М. Визначення сутності поняття «ефективність функціонування підприємства» / О. М. Рац // Економічний простір: зб. наук. праць. – 2008. – №15. – С.275–285.

JEL CLASSIFICATION CODES C 52, D 61, M 11

## **BASIC DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF SYSTEM MANAGEMENT BY EFFICIENCY OF ACTIVITY OF ORE MINING AND PROCESSING COMBINES THROUGH PRISM OF CORPORATE MANAGEMENT**

**Natalia O. SHURA**

*Candidate of Sciences (Economic), associate professor, associate professor of department of account and taxation, public management and administration*

**Lyudmyla A. BURKOVA**

*Candidate of Sciences (Economic), associate professor, associate professor of department of account and taxation, public management and administration*

**Olena V. ZHUKOVA**

*Magistrant of department of account and taxation, public management and administration SIHE «Kryvyi Rih National University», Kryvyi Rih*

*Annotation. In the article the features of activity of ore mining and processing combines are considered in the system of corporate management. On this basis a picture is formed of possibility of effective realization of principles and methods of corporate management*

*on ore mining and processing combines. The basic ways of improvement of the system of efficiency of activity of ore mining and processing enterprises of corporate type are formed.*

**Key words.** *Efficiency, management, management, control system, corporate management, ore mining and processing combine.*

In the last few years in western science a few conceptions are formed those which describe the method of management of company efficiency (CPM, BPM, EPM). And such conceptions successfully enough will be realized on the leading corporations of the world. However in the domestic business-environment of providing of efficiency of activity of corporations and its growth is a complex task which constantly becomes complicated. A management becomes complicated by a macroeconomic situation in a country. The search of effective control system by efficiency of activity lasts Therefore.

The purpose of the article is leading to of importance of forming of effective control system by efficiency of activity of ore mining and processing combines, going out from the features of functioning of the system of corporate management.

In the article the features of activity of ore mining and processing combines are considered in the system of corporate management. On this basis the picture of possibility of effective realization of principles and methods of corporate management is formed on ore mining and processing combines.

The analysis of efficiency of activity of the Public joint-stock company is conducted the «Central ore mining and processing combine». The basic ways of improvement of the system of efficiency of activity of ore mining and processing enterprises of corporate type are formed.

The scientific novelty of research is forming of three strategic vectors of improvement of control system by efficiency of activity of ore mining and processing enterprises of corporate type:

- forming of corporate relations as administrative consciousness of organs of management a joint-stock company;
- revision of existent form of co-operation of organs of management a joint-stock company;
- creation of centers of responsibility as subjects of management of activity of society separate strategic directions.

Determining role in providing of economic efficiency of the Public joint-stock company the «Central ore mining and processing combine» is taken by us to the effective use of economic methods of management.

## References

1. Andrijchuk V.G. Efektyvnist' dijal'nosti agrarnyh pidpryemstv: teoriya, metodyka, analiz / Kyi'vs'kyj nacional'nyj ekonomichnyj un-t / V.G. Andrijchuk. – K.: KNEU, 2005. – 292 s.
2. Goncharuk A.G. Metodicheskye osnovy ocenky y upravlenye efektyvnost'ju proyzvodstva: Monografija / A.G. Goncharuk. – Odessa: Astroprint, 2008. – 288 s.
3. Zhovnovych R. I. Planuvannja dijal'nosti pidpryemstva jak metod menedzhmentu / R.I. Zhovnovych // Finansy Ukraïny. – 2007. – № 1. – S. 19–24.
4. Izmaylova K. (2011). Obgruntuvannya ekonomichnykh rishen' shchodo pidvyshchennya efektyvnosti proektiv na peredinvestytsiyniy stadiyi. *Ekonomika Ukrainy*, 10, 79–87.
5. Keranchuk T. L. (2011). Kontsepsiya vartisno-oriyentovanoho upravlinnya pidpryemstvom ta mozhyvosti yiyi adaptatsiyi v Ukraini. *Finansy Ukrainy*, 7, 104–114.
6. Kutsenko, A. V. (2006), “Mekhanizm upravlinnia efektyvnistiu diial'nosti systemy iak neobkhidnist' dlia dosiahnennia ii tsili”, *Ekonomika: problemy teorii ta praktyky*, № 212.
7. Oleksyuk O. I. (2008). *Ekonomika rezul'tatyvnosti diyal'nosti pidpryemstva*. Kyiv: KNEU.
8. Onyshhenko S. V. Prynцыpyta osnovni kryterii' pobudovy efektyvnoi' systemy menedzhmentu na pidpryemstvi / S.V. Onyshhenko // *Ekonomika: problemy teorii' ta praktyky*. – Dnipropetrovs'k: DNU. – 2006. – Vyp. 156. – S. 120–126.
9. Petrovtsi M. M. (2004). *Efektyvnist' diyal'nosti pidpryemstv pryrodo-korystuvachiv (za materialamy pidpryemstv Zakarpats'koyi oblasti): avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. ekon. nauk: spets. 08.06.01 «Ekonomika, orhanizatsiya i upravlinnya pidpryemstvamy»*. Uzhhorod.
10. Rats O. M. (2008). Vyznachennya sutnosti ponyattya «efektyvnist' funk-tsionuvannya pidpryemstva». *Ekonomichnyy prostir*, 15, 275–285.

УДК 331.108

## ІНВЕСТУВАННЯ У БЕЗПЕРЕРВНИЙ ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК НАСЕЛЕННЯ ЯК ПЕРЕДУМОВА ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЕКОНОМІКИ

**МАКЛАКОВ Сергій Миколайович,**

здобувач Центральноукраїнського національного технічного університету  
sergey.maklakov@disla.ua

**ДУДКО Сергій Вікторович,**

аспірант Центральноукраїнського національного технічного університету  
sergedudko@ukr.net

**САЛО Анастасія Василівна,**

аспірант Центральноукраїнського національного технічного університету  
anastasiiavs1991@gmail.com

**Анотація.** Статтю присвячено обґрунтуванню необхідності інвестування у безперервний освітньо-професійний розвиток населення України як передумови підвищення конкурентоспроможності економіки. Обґрунтовано сутність освітньо-професійного розвитку, мотивації освітньо-професійного розвитку. Визначено тенденції освітньо-професійного розвитку населення. Запропоновано напрями вдосконалення мотиваційного механізму освітньо-професійного розвитку, що ґрунтується на корпоративному соціальному інвестуванні.

**Аннотація.** Стаття посвячена обґрунтуванню необхідності інвестування в непрерывное образовательно-профессиональное развитие населения Украины как предпосылки повышения конкурентоспособности экономики. Обосновано сущность образовательно-профессионального развития. Проанализированы тенденции образовательно-профессионального развития населения в Украине и в мире. Предложены направления совершенствования мотивационных механизмов образовательно-профессионального развития, основанные на корпоративном социальном инвестировании.

**Ключові слова:** освітньо-професійний розвиток, мотиваційний механізм, соціальне інвестування, економічне зростання.

**Ключевые слова:** образовательно-профессиональное развитие, мотивационный механизм, социальное инвестирование, экономический рост.

**Постановка проблеми.** Досвід розвинених країн засвідчує, що конкурентних позицій у світі досягають країни, де пріоритетна увага приділяється освіті та професійному розвитку населення упродовж життя. Рух України у напрямі формування економіки знань, упровадження нових технологій на рівні вимог і стандартів Євросоюзу вимагає зміни підходів до розвитку освіти та професійної підготовки населення України, пошуку дієвих засобів мотивації персоналу підприємств до безперервного розвитку. Освіта та професійне навчання, незважаючи на кризу, потребують підтримки та інвестування з боку со-

ціальних партнерів. Без цього Україні загрожує відставання в техніко-технологічному розвитку, занепад інноваційної діяльності, зниження конкурентоспроможності економіки.

**Аналіз останніх досліджень та публікацій.** Вивченню проблеми освітньо-професійного розвитку та інвестування в освіту присвятили свої праці такі відомі зарубіжні вчені, як Г. Беккер, Дж. Кендрік, Ф. Махлуп, Т. Шульц, Р. Капелюшніков, Р. Колосова, Ю. Корчагін, Л. Якобсон та ін. В Україні зазначені питання висвітлювали у своїх працях В. Геєць, О. Грішнова, А. Колот, І. Каленюк, О. Левченко, Е. Лібанова, Л. Лісогор,

С. Лучик, О. Новікова, В. Савченко, М. Семикіна, Л. Шаульська та ін. Водночас невирішеними залишаються питання соціального інвестування в освіту та професійне навчання упродовж трудового життя, вдосконалення мотиваційних механізмів освітньо-професійного розвитку.

Метою статті є обґрунтування сутності освітньо-професійного розвитку населення, необхідності інвестування в такий розвиток в інтересах підвищення конкурентоспроможності економіки та визначення напрямів оновлення мотиваційних механізмів освітньо-професійного розвитку.

Виклад основного матеріалу. Наукові пошуки джерел економічного зростання та важелів підвищення конкурентоспроможності наприкінці ХХ ст. привели науковців до висновку щодо пріоритетної ролі людського фактору, накопичення та оновлення знань [1]. Здійснений аналіз наукових джерел засвідчив, що науковцями різнобічно розкрито значимість інвестування в людський капітал, зокрема в його компоненти, що відображають знання, професіоналізм, рівень кваліфікації. Досить переконливо про це написали у своїх працях Г. Беккер та його послідовники, обґрунтовуючи необхідність капіталовкладень в людський капітал, передусім в освітній розвиток, що зумовлює зростання доходу [1]. М. Амстронг, у свою чергу, наголошував на тому, що крім освітнього розвитку не менш важливим є постійний професійний розвиток персоналу, що потребує уваги з боку менеджерів і власників підприємств [2]. Ідеї щодо інвестування в освітню складову людського капіталу знайшли свій подальший розвиток у працях О. Грішнкової [3] та інших вітчизняних вчених. На необхідності інвестування у постійний професійний розвиток персоналу зосередив свою увагу В. Савченко, автор єдиного в Україні підручника «Розвиток персоналу» [4]. Науковець М. Семикіна своїми розрахунками довела вигоди від професійної підготовки на виробництві і потребу економічної мотивації інвестування в професійний розвиток [5].

Зауважимо, що авторами публікацій часто відокремлюються поняття «освітній розвиток» і «професійний розвиток». Зрозуміло, що це нерідко обумовлено цілями аналізу, проте, таке відокремлення, на нашу думку, дещо суперечить ідеї безперервного освітньо-професійного розвитку. Під освітнім розвитком більшість авторів розуміють процес накопичення знань людиною на різних етапах життєдіяльності.

Стосовно професійного розвитку працівників підприємств та організацій прийнятним є підхід В. Савченка, який трактує його як цілеспрямований і систематичний вплив на працівників за допомогою професійного навчання протягом їхньої трудової діяльності в організації з метою досягнення високої ефективності виробництва чи наданих послуг, підвищення конкурентоспроможності персоналу на ринку праці, забезпечення виконання працівниками нових складніших завдань на основі максимально можливого використання їхніх здібностей та потенційних можливостей [4, с. 157].

Розвиваючи та узагальнюючи наукові думки В. Савченка та інших дослідників [1–5], вважаємо за доцільне визначити сутність поняття «освітньо-професійний розвиток» населення, виходячи з подвійних позицій, з урахуванням інтересів сторін, які інвестують в такий розвиток, цілеспрямовано витрачаючи певні фінансові кошти на освіту та професійну підготовку.

Отже, пропонуємо такі визначення поняття «освітньо-професійний розвиток»:

1) з позицій інвестора на макро- та макро-рівні (держави, підприємства) – це сукупність заходів, спрямованих на забезпечення передачі знань, отримання нових знань, оновлення професійних знань, обмін знаннями, набуття професійних навичок, розвиток здібностей до безперервного навчання та підвищення кваліфікації в процесі трудової діяльності в інтересах успішного виконання поставлених завдань та швидкої адаптації до змін;

2) з позицій носія людського капіталу (працівника, персоналу, працівників підприємств, галузі, населення) – це отримання сучасних знань та набуття професіоналізму у межах однієї чи кількох професій в процесі навчальної і трудової діяльності упродовж життя, спрямованої на створення матеріальних і духовних благ задля задоволення актуальних потреб як окремих індивідів, так і суспільства в цілому.

Такий підхід пояснюємо тим, що в соціумі в процесі розвитку об'єктивно виявляється певне розходження інтересів і цілей розвитку для користувачів освітніх послуг або послуг з професійного навчання на виробництві і для інвесторів (за винятком ситуацій, коли фізична особа самостійно інвестує у свій розвиток). Схема на *рис. 1* ілюструє існування системного взаємозв'язку між розвитком соціуму і освітньо-професійним розвитком.



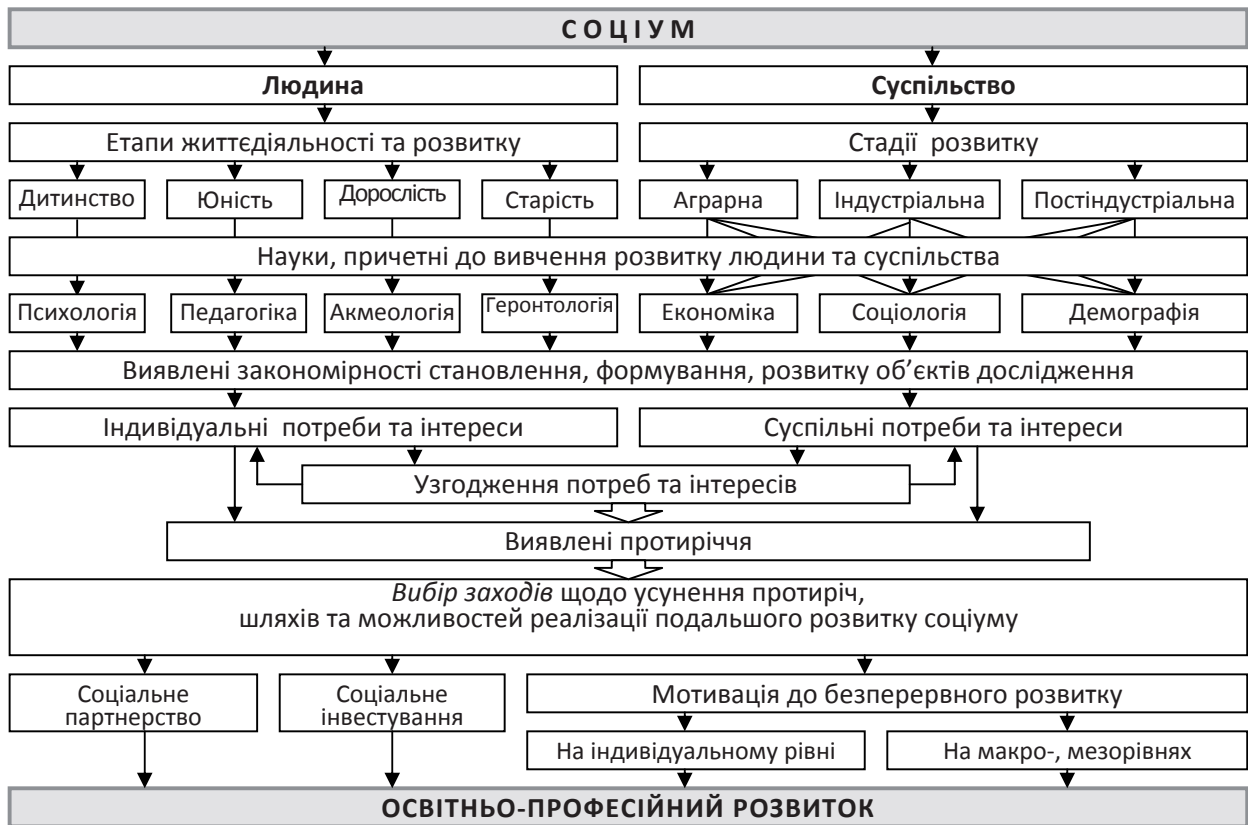


Рис. 1. Схема системного взаємозв'язку між професійним розвитком і розвитком соціуму

Джерело: розроблено авторами.

Виходячи зі схеми, суспільство неодмінно стає перед вибором заходів щодо усунення протиріч, шляхів та можливостей для реалізації подальшого розвитку соціуму (див. рис. 1). В інтересах узгодження індивідуальних і суспільних потреб розвитку стає необхідним управління професійним розвитком, яке має опиратися, з одного боку, на соціальне партнерство, соціальне інвестування, а з іншого, – на ефективну мотивацію до безперервного розвитку на різних економічних рівнях.

Доцільність узгодження інтересів і потреб у сфері освітньо-професійного розвитку підводить до думки про необхідність вдосконалення управління таким розвитком, використовуючи досягнення теорії і практики. Базуючись на відомих уявленнях щодо рефлекторного управління розвитком особистості, представляємо схему процесу освітньо-професійного розвитку у вигляді перетину трьох сфер взаємовпливу, охарактеризованих поняттями «Набуті компетенції», «Особисті якості» та «Мотивація».

З огляду на рис. 2, здійснення освітньо-професійного розвитку за напрямом «Набуті ком-

петенції» відбувається багатоваріантно: а) окремо під впливом системи освіти, можливостями якої формуються первинний професійний досвід, здобуваються знання, закріплюються вміння і навички; б) під спільним впливом системи освіти та системи управління мотивацією (або самомотивації з формуванням мотивів, стимулів, інтересів, цінностей, прагнень); в) під комплексним впливом системи освіти, системи управління мотивацією, вихованням та умовами життя.

Схема ілюструє, що успішне управління освітньо-професійним розвитком відбувається тоді, коли під цілеспрямованим впливом низки різноманітних чинників, зокрема мотиваційних, відбувається накопичення професійного досвіду, знань, умінь, навичок персоналу, формування мотивів, адекватних цінностей, інтересів, прагнень, комунікабельності, мобільності, ініціативності, культури, активності тощо.

Отже, з огляду на схему на рис. 2, обов'язковою складовою процесу управління професійним розвитком має бути *мотивація*.

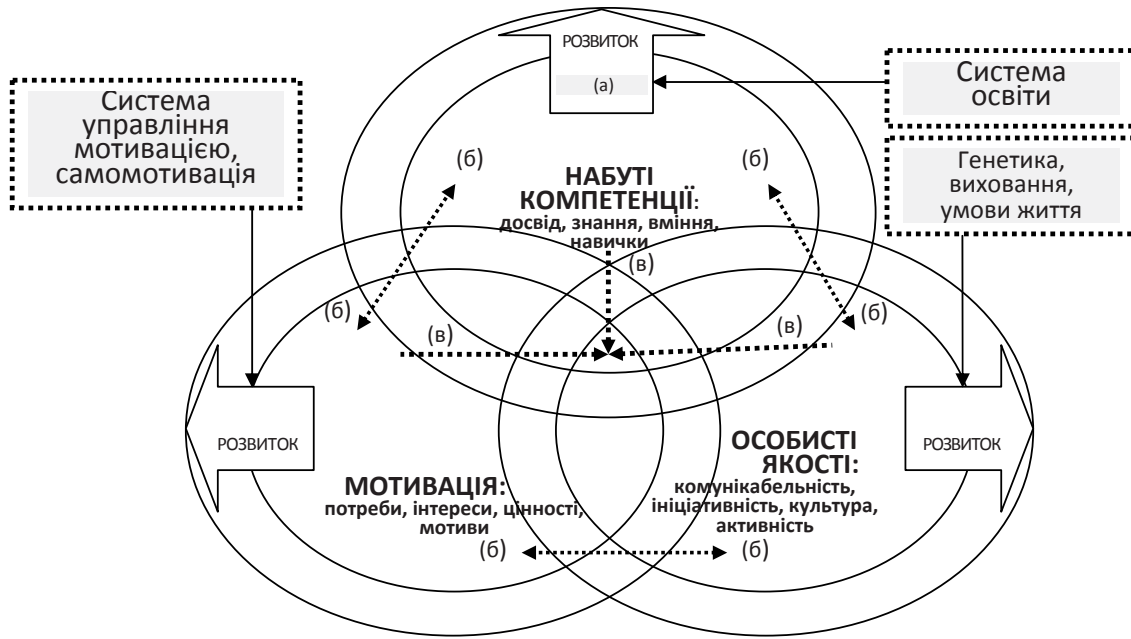


Рис. 2. Концептуальна схема процесу освітньо-професійного розвитку з позицій рефлексорного управління

Примітка: а) у межах одного напрямку; б) у межах двох напрямів; в) у межах трьох напрямів («акме» – розвиток).

Джерело: розроблено авторами.

Здійснений нами аналіз наукових джерел довів, що в літературі поняття «мотивація освітньо-професійного розвитку» висвітлюється по-різному. З огляду на праці Т. Костишиної, В. Савченка, І. Петрової, С. Цимбалюк, така мотивація стосується передусім формування рушійних сил та мотивів до освітньо-професійного розвитку людини і великою мірою залежить від держави, корпоративної відповідальності соціальних партнерів, з чим не можна не погодитися. М. Семикіна пов'язує зазначену проблематику безпосередньо з мотивацією конкурентоспроможної праці [6], А. Колот розглядає ці питання через призму мотиваційного менеджменту [7], С. Симоненко – в контексті мотивації праці [8], В. Семиченко – в залежності від пріоритетів професійної підготовки [9].

Узагальнюючи наукові погляди і положення мотиваційних теорій, пропонуємо розуміти мотивацію освітньо-професійного розвитку персоналу як сукупність внутрішніх і зовнішніх рушійних сил (мотиваторів), які впливають на людину, формуючи зацікавленість у постійному оновленні знань, професійному самовдосконаленні, саморозвитку на основі оновлення професійних знань, вмінь, навичок, набуття компетенцій. В

ролі дієвих зовнішніх мотиваторів освітньо-професійного розвитку особистості виступають доходи від праці, умови праці, зміст праці, можливості самореалізації, прояву творчості та самостійності в роботі, перспективи кар'єрного зростання тощо.

Зауважимо, що соціальне інвестування у сферу освітньо-професійного розвитку виступає важливою складовою зовнішньої мотивації освітньо-професійного розвитку, що відображає економічну підтримку та фінансування соціальних проектів в освіті, у сфері професійної підготовки, сприяючи формуванню конкурентоспроможних кадрів в економіці. Ініціаторами соціального інвестування виступають держава, підприємці, громадські фонди та організації, фізичні особи. Соціальне інвестування охоплює державне і недержавне фінансування зазначених проектів, може бути коротко- і довгостроковим, реалізуватись на основі договорів, контрактів, виграних грантів, спрямовуватись як на розвиток освітніх закладів, так і на вдосконалення професійної підготовки на виробництві.

З огляду на світовий досвід, інвестувати в освіту та професійне навчання – це вигідно і перспективно, оскільки економічна віддача від

таких капіталовкладень – це зростання доходу, нарощування конкурентних переваг. До такого висновку можна дійти, аналізуючи дані Доповіді ПРООН за 2014-2015 рр., присвяченої питанням глобальної конкурентоспроможності [10]. На

основі обробки статистичної інформації з Доповіді ПРООН шляхом моделювання нами визначено залежність доходу від освіти, соціального розвитку та глобальної конкурентоспроможності:

$$D = 49839 \times RO + 110,33 \times SR - 16,34 \times KN + 28865 \times GK - 154148, \quad (1)$$

де GK – індекс глобальної конкурентоспроможності;

RO – індекс рівня освіти;

SR – індекс рівня соціального розвитку;

KN – чисельність населення;

D – рівень доходу на душу населення.

Сформована модель (з кореляцією  $R = 0,8$  між статистикою і результатами розрахунку D) засвідчує про наявність таких залежностей:

- збільшення рівня освіти на 1% обумовлює збільшення доходу на душу населення на 398 дол. США;
- збільшення рівня соціального розвитку на 1% обумовлює збільшення доходу на душу населення на 72 дол. США;
- збільшення індексу глобальної конкурентоспроможності на 1% обумовлює збільшення доходу на душу населення на 1155 дол. США.

Отже, отримані результати економіко-математичного моделювання говорять на користь чинників мотивації освітньо-професійного розвитку та інвестування в такий розвиток. Без адекватної зміни мотиваційних чинників освітньо-професійного розвитку важко сподіватись на економічне зростання, інноваційні зрушення та підвищення конкурентоспроможності України.

Порівняльні оцінки показників окремих напрямів розвитку країн у рейтингах глобальної конкурентоспроможності виявляють нестачу в Україні належного соціального інвестування в освітньо-професійний розвиток населення, деформованість існуючої мотивації, відсутність соціальної відповідальності держави та бізнесу за стан людського розвитку, матеріальний добробут населення, доступність якісної освіти, що врешті-решт, негативно впливає на якість людського капіталу, не сприяє підвищенню конкурентоспроможності економіки країни (табл. 1).

Таблиця 1

Показники країн-лідерів та України у рейтингах глобальної конкурентоспроможності

|   | Показник країни-лідера | Показник України | Відношення показника України до показника країни-лідера, % |
|---|------------------------|------------------|--|
| Індекс соціального розвитку               | 88,36                  | 65,69            | 74,3   |
| Прямі іноземні інвестиції (млн. дол. США) | 347848,7               | 4509,0           | 1,3  |
| Рівень верховенства закону                | 0,86                   | 0,49             | 57,0   |
| Рівень продовольчої безпеки               | 89,0                   | 56,1             | 63,0   |
| Ефективність національної системи освіти  | 100,0                  | 42,1             | 42,1   |
| Індекс людського розвитку                 | 0,944                  | 0,747            | 79,1   |
| Розмір ВВП (млн. дол. США)                | 17419000               | 131805           | 0,8  |
| ВВП на душу населення (дол. США)          | 106140                 | 3560             | 3,4  |
| Індекс рівня освіти                       | 0,927                  | 0,796            | 85,9   |
| Індекс щастя                              | 64,036                 | 37,583           | 58,7   |
| Індекс глобальної конкурентоспроможності  | 5,8                    | 4,0              | 69,0   |

Примітка: інформація подана авторами на основі систематизації та обробки даних за джерелом [10].

З огляду на дані таблиці, зауважимо, що відставання України за індексом глобальної конкурентоспроможності від кращих показників країн-лідерів не є випадковим, адже має місце величезний «відрив» від країн-лідерів за значеннями ВВП на душу населення, індексом соціального розвитку, ефективністю національної системи освіти та іншими показниками тощо.

Окреслене пов'язуємо з наслідками хронічного недоінвестування в людський капітал України – здоров'я, освіту, науку, професійне навчання, умови праці, розвиток соціальної інфраструктури, добробут, будівництво соціального житла тощо.

Небувалої гостроти набули питання професійної підготовки на виробництві, яка не відпо-

відає потребам модернізації економіки. Зміни у професійному розвитку населення показують

згортання професійної підготовки на виробництві (табл. 2).

Таблиця 2

**Зміни у професійному розвитку населення в Україні (2013–2014 рр.)**

| Назви показників                                  | 2013 р. | 2014 р. | Приріст (%) |
|---|---------|---------|-------------|
| облікова кількість штатних працівників, тис. осіб | 9901,2  | 9022,4  | -8,9        |
| навчено новим професіям на виробництві, %         | 72,8    | 75,6    | 3,8         |
| у навчальних закладах, %                          | 27,2    | 24,4    | -10,3       |
| за видом первинної підготовки, %                  | 28,9    | 24,7    | -14,5       |
| за видом перепідготовки, %                        | 71,1    | 72,6    | 2,1         |
| за індивідуальною формою навчання, %              | 51,9    | 51,7    | -0,4        |
| за курсовою формою навчання, %                    | 48,1    | 48,3    | 0,4         |
| у професійно-технічних закладах, %                | 87,2    | 90,3    | 3,6         |
| у вищих навчальних закладах, %                    | 12,8    | 9,7     | -24,2       |
| підвищення кваліфікації на виробництві, %         | 45,7    | 44,4    | -2,8        |
| підвищення кваліфікації у навчальних закладах, %  | 54,3    | 55,6    | 2,4         |
| підвищення кваліфікації керівників, %             | 16,4    | 15,2    | -7,3        |
| професіоналів, фахівців, %                        | 47,5    | 48,4    | 1,9         |
| технічних службовців, %                           | 2,8     | 2,1     | -25,0       |
| робітників, %                                     | 33,3    | 34,3    | 3,0         |

Джерело інформації: [11], вибірка і обробка авторська.

Звісно, ситуацію з інвестуванням у професійний розвиток погіршує системна криза в Україні, озброєний конфлікт на сході, проте одночасно спрацьовує і поширена звичка у вітчизняних підприємців – економити на підготовці кадрів. Дані Державної служби статистики України підтверджують, що в країні щорічно наднизьким залишається відсоток тих, хто навчається новим професіям та підвищує кваліфікацію на підприємствах: тільки 2–3 особи зі 100 працівників на рік мають змогу навчатися новим професіям, тільки кожен 8–9 зі 100 на рік мають змогу підвищити кваліфікацію. З цього приводу М. Семикіна та А. Орлова справедливо підкреслюють таке: якщо у країнах Євросоюзу періодичність підвищення кваліфікації не перевищує один раз на п'ять років, то в Україні вона становить раз на 12 років, а у таких галузях, як сільське господарство, торгівля, сфера послуг, – один раз на 50–70 років. На цілі професійного навчання підприємці витрачають лише 0,2% загальних витрат на робочу силу, що у 5 разів менше, ніж в країнах Євросоюзу [12]. Якщо в розвинених країнах (з високим рівнем життя) стимулом для постійного освітньо-професійного розвитку багатьох працівників слугує цікава робота, можливість творчості, прояву самостійності, самореалізації, то для українських працівників, як довели соціологічні опитування на підприємствах м. Києва, м. Кропивницького, м. Черкас, головним мотиваційним чинником впливу на

професійний розвиток персоналу є отримання гідного заробітку (рис. 3).

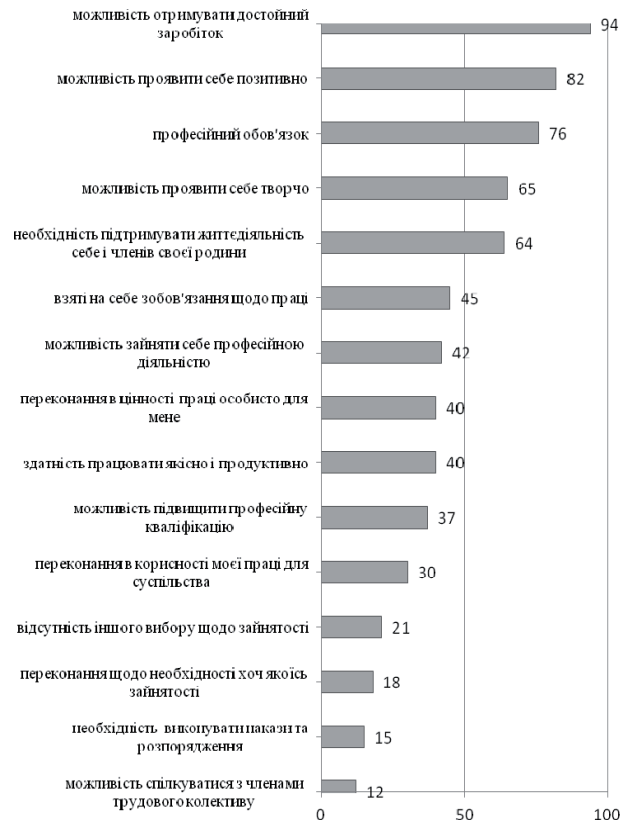


Рис. 3. Оцінка респондентами мотиваційних чинників впливу на професійний розвиток персоналу (за 100-бальною шкалою)

Джерело: за результатами соціологічного опитування, здійсненого авторами.

Суттєво погіршують стан освітньо-професійного розвитку населення України розбалансованість взаємодії ринку освітніх послуг і ринку праці, вкрай низька оплата праці в Україні, що не стимулює студентів та учнів навчальних закладів до підвищення якості знань, а працівників підприємств – до постійного професійного самовдосконалення, слабкий зв'язок між величиною отримуваного доходу і освітньо-кваліфікаційним рівнем працівників. На це вказують результати досліджень та соціологічних опитувань, проведених О. Грішновою, Л. Шаульською, Л. Лісогор, С. Пасекою, А. Орловою в різних регіонах країни та ін. Недоінвестування в освітньо-професійний розвиток призводить до поглиблення протиріччя у підготовці кадрів для національної економіки, зумовлюючи масову неготовність випускників ВНЗ, коледжів, ПТНЗ до роботи в конкурентних умовах, з новими технологіями та пристроями.

Одна з причин такої ситуації – слабка вмотивованість соціальних партнерів на мікроекономічному рівні до спільних дій щодо інвестування в освіту та професійну підготовку. Для подолан-

ня такого недоліку розроблено схему механізму мотивації професійного розвитку персоналу підприємства (рис. 4), яка, на відміну від існуючих, передбачає: 1) діагностику потреби працівників і потреб підприємства у безперервному освітньо-професійному розвитку персоналу; 2) визначення видів діяльності, які потребують посилення мотивації працівників до професійного зростання; 3) оцінку кадрового, матеріально-технічного та фінансового забезпечення підприємства з урахуванням потреб модернізації і необхідності перенавчання персоналу; 4) узгодження потреб та інтересів найманих працівників і роботодавців в питаннях мотивації професійного розвитку шляхом соціального діалогу; 5) вдосконалення колективного договору в частині заохочення освітньо-професійного розвитку персоналу та залучення можливостей корпоративного соціального інвестування у такий розвиток; 6) моніторинг (постійне спостереження) стану мотивації до постійного освітньо-професійного розвитку персоналу та корегування дії мотиваційного механізму залежно від результатів моніторингу.



Рис. 4. Схема механізму мотивації освітньо-професійного розвитку персоналу на рівні підприємств

Джерело: розроблено авторами.

Дуже важливо на законодавчому рівні передбачити конкретну відповідальність роботодавців за інвестування у безперервний освітньо-професійний розвиток персоналу (існуючий Закон України «Про професійний розвиток пра-

цівників» № 5067-VI від 05.07.2015 р. цього поки не передбачає [13]). Система заохочень до освітньо-професійного розвитку та корпоративне інвестування в такий розвиток стануть, на нашу думку, ефективними лише в разі спільної за-

цікавленості соціальних партнерів у дієвій мотивації: адекватності винагороди трудовим зусиллям, освітньо-професійному рівню та виявленій професійній майстерності, забезпеченні сприятливих умов для професійного розвитку, повної або часткової компенсації витрат працівників, пов'язаних з професійним навчанням, підвищенням рівня освіти. Важливим інструментом такої мотивації може стати індивідуальний підхід до оцінки праці, освітньо-професійного зростання та формування компенсаційних пакетів.

Без кардинальних змін в інвестуванні в освітньо-професійний розвиток персоналу підприємств важко розраховувати на підвищення їх конкурентоспроможності, прискорення інноваційного розвитку, зміцнення конкурентних позицій країни в цілому.

**Висновок.** Викладене у статті дозволяє стверджувати, що питання інвестування у безперервний освітньо-професійний розвиток населення

варто розглядати передусім у площині мотивації соціальних партнерів до такого розвитку. Розвитку теоретичних та прикладних засад мотивації освітньо-професійного розвитку персоналу сприятиме запропоноване вдосконалення понятійного апарату (йдеться про авторську версію понять професійного розвитку, мотивацію професійного розвитку), розроблені схеми системного взаємозв'язку між професійним розвитком і розвитком соціуму, процесу освітньо-професійного розвитку з позицій рефлексивного управління, механізму мотивації освітньо-професійного розвитку персоналу. Економічна доцільність інвестування у безперервний освітньо-професійний розвиток населення обґрунтована шляхом розробки моделі залежності доходу від освіти, соціального розвитку та глобальної конкурентоспроможності. Перспективи подальших досліджень пов'язуємо з розробкою механізму мотивації освітньо-професійного розвитку населення на макроекономічному рівні.

#### *Список використаних джерел*

1. Becker, G. S. Human Capital: a theoretical and empirical analysis, with special reference to education. – 2d ed. – New York: National Bureau of Economic Research: distributed by Columbia University Press, 2009. – 412 p.
2. Амстронг М. Стратегическое управление человеческими ресурсами [Текст] / М. Амстронг. – М. : Инфра-М, 2002. – 328 с.
3. Грішнова О. А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки [Текст] / О. А. Грішнова. – К. : Т-во «Знання»; КОО, 2004. – 254 с.
4. Савченко В. А. Управління розвитком персоналу: навч. посібник [Текст] / В. А. Савченко. – К.: КНЕУ, 2002. – 351 с.
5. Семикіна М. В. Економічна мотивація інвестування в розвиток людського капіталу підприємства [Текст] / Фінансово-економічні механізми інноваційно-інвестиційного розвитку України : монографія / кол. авт. О. А. Кириченко, С. А. Єрохін та ін.; за наук. ред. О. А. Кириченко. – К. : Національна академія управління, 2008. – С. 245–251.
6. Семикіна М. В. Мотивація конкурентоспроможної праці: теорія і практики регулювання [Текст] / М. В. Семикіна. – К. : Юніор, 2003. – 426 с.
7. Колот А. М. Мотиваційний менеджмент [Текст] / А. М. Колот, С. О. Цимбалюк. – К. : КНЕУ, 2014. – 479 с.
8. Симоненко С. Мотивація персонала: тайное становится явным [Текст] / С. Симоненко // Управление развитием персонала. – 2012. – № 2. – С. 33.
9. Семиченко В. А. Пріоритети професійної підготовки: діяльнісний чи особистісний підхід [Текст] / В. А. Семиченко // Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи. – К. : Віпол, 2000. – С. 176–203.
10. Индекс глобальной конкурентоспособности. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gtmarket.ru/research/social-progress-index/info>.
11. Державна служба статистики України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www.ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua).
12. Семикіна М. В. Система професійного навчання робітничих кадрів: сутність, проблеми розвитку, напрями вдосконалення [Текст] / М. В. Семикіна, А. А. Орлова // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2012. – Т. 2. – № 6. – С. 55–59.
13. Закон України «Про професійний розвиток працівників» № 5067-VI від 05.07.2015 р. (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4312-17>.

JEL Classification: N 40

## INVESTMENT IN CONTINUOUS EDUCATIONAL AND PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF THE POPULATION AS CONDITION OF INCREASE IN COMPETITIVENESS OF ECONOMY

**Sergey N. MAKLAKOV**

*PhD candidate of the Central Ukrainian National Technical University*

**Sergiy V. DUDKO**

*postgraduate student of the Central Ukrainian National Technical University*

**Anastasiya V. SALO**

*postgraduate student of the Central Ukrainian National Technical University*

*Summary. The article is devoted to the substantiation of the necessity of investing in the continuous educational and professional development of the Ukrainian population as a prerequisite for increasing the competitiveness of the economy. The essence of educational and professional development is substantiated. The trends of educational*

*and professional development of the population are determined. The directions of improvement of the motivation mechanisms of educational and professional development, which is based on corporate social investment, are suggested.*

**Keywords:** *educational and professional development, motivational mechanism, social investment, economic growth.*

The experience of the developed countries shows that competitive positions in the world are reached by the countries, which pay priority attention to education and professional development of the population throughout life.

The purpose of the article is to substantiate the essence of educational and professional development of the population, prove the need of investment into such development to gain the increase in economy competitiveness and define the directions of updating of the motivational mechanisms of educational and professional development.

By developing and generalizing scientific opinions of scientists, it is proposed to understand the «educational and professional development» of the population, taking into account the interests of the parties that invest in such development:

1) from the investor's position at the macro and micro level (state, enterprise) it should be a set of actions aimed at ensuring the transfer of knowledge, the acquisition of new knowledge, the updating of professional knowledge, the exchange of knowledge, the acquisition of professional skills, the development of abilities for continuous study and advanced training in the process of labor activity in the interests of successful implementation of tasks and rapid adaptation to changes;

2) from the position of the human capital bearers (employee, personnel, employees of enterprises, industry, population) – is the acquisition of modern knowledge and professionalism within one or more professions in the process of life-long learning and work, aimed at the creation of material and spiritual goods for the sake of meeting the actual needs of both individuals and society as a whole.

Summarizing the scientific views and the points of motivational theories, it has been proposed to understand the motivation of personnel educational and professional development as a set of internal and external driving forces that influence people, forming an interest in constant updating of knowledge, professional self-improvement, self-development based on updating of professional knowledge, skills, acquisition of competencies.

Social investment is an important component of the external motivation of educational and professional development, what reflects the economic support and financing of social projects in education, in the sphere of vocational training, contributing to the formation of competitive personnel in the economy.

The model, based on UNDP data processing, proves the need to invest in educational and professional development: an increase in education

level of 1% provides an increase in per capita income of \$ 398 USA.

The scheme of the mechanism of motivation of educational and professional development of the

personnel, which determines the content, directions and opportunities of improvement of professional training at the enterprise, has been proposed.

### References

1. Becker, G. S. (2009) Human Capital : a theoretical and empirical analysis, with special reference to education /- 2d ed. New York: National Bureau of Economic Research: distributed by Columbia University Press.
2. Amstrong, M. (2002). Strategicheskoe upravlenie chelovecheskimi resursami [Strategic Human Resource Management]. M.: Infra-M [in Russian].
3. Hrishnova, O.A. (2004). Liudskiy kapital: formuvannya v systemi osvity i profesiinoy pidhotovky [Human capital: formation in education and training]. K.: T-vo «Znannia» [in Ukrainian].
4. Savchenko, V.A. (2002). Upravlinnia rozvytkom personal [Office personnel development]. K.: KNEU [in Ukrainian].
5. Semykina, M.V., Kyrychenko, O.A., Yerokhin S.A. et al. (2008). The economic motivation for investing in human capital enterprise. O.A. Kyrychenko (Ed.). K.: Natsionalna akademiia upravlinnia.
6. Semykina, M.V. (2003). Motyvatsiia konkurentospromozhnoi pratsi: teoriia i praktyky rehulivannya [The motivation of competitive labor: the theory and practice of regulation]. K.: Yunior [in Ukrainian].
7. Kolot, A.M. & Tsymbaliuk, S.O. (2014). Motyvatsiinyi menedzhment [Motivational Management]. K.: KNEU [in Ukrainian].
8. Simonenko, S. (2012). Motivaciya personala: tajnoe stanovitsja javnym [Motivation: secret becomes clear]. Upravlenie razvitiem personala. – Management of development staff, 2, 33 [in Ukrainian].
9. Semychenko, V.A. (2000). Priorytety profesiinoy pidhotovky: diialnisnyi chy osobystisnyi pidkhid [The priorities of training: activity-whether personal approach]. Neperervna profesiina osvita: problemy, poshuky, perspektyvy. – Continuing professional education: problems, searches, perspectives. (pp. 176–203). – K.: Vipol [in Ukrainian].
10. Global Competitiveness Index. – [Electronic resource]. – Access mode:: <http://gtmarket.ru/research/social-progress-index/info>.
11. State Statistics Service of Ukraine. – [Electronic resource]. – Access mode: [www.ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua)
12. Semykina, M.V. & Orlova, A.A. (2012). Systema profesiinoho navchannia robitnychykh kadrov: sutnist, problemy rozvytku, napriamy vdoskonalennia [The system of professional training of the workforce: the nature, development issues, areas of improvement]. Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky. – Herald of Khmelnytsky National University. Economic science, Vol. 2, 6, 55–59 [in Ukrainian].
13. The Law of Ukraine «On the professional development of employees» (CDF, № 5067-VI of 05.07.2015). (n.d.). zakon2.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4312-17> [in Ukrainian].



## ДО УВАГИ АВТОРІВ!

До публікації приймаються не опубліковані раніше статті з теоретичних і практичних проблем функціонування і розвитку економіки та фінансової системи, які відповідають сучасному рівню економічної науки та мають наукову і практичну цінність. Також приймаються статті, які висвітлюють філософські, психологічні та педагогічні проблеми фінансової сфери.

### Вимоги до статей:

1. Обсяг рукопису статті має бути 10–14 сторінок, текстовий редактор Microsoft Word, формат сторінки А4, орієнтація – книжкова, поля: ліве – 3 см, верхнє і нижнє поле – 1,5 см, праве – 1 см; гарнітура – Times New Roman, кегель – 14, міжрядковий інтервал – 1,5.

2. Структура статті:

- **індекс УДК** – на першій сторінці зліва вгорі;
- **назва статті** – посередині великими літерами;
- **прізвище ім'я, по-батькові автора (авторів)** – ліворуч;
- **посада, місце роботи автора (авторів)** – нижче, ліворуч;
- **e-mail** для спілкування з автором;
- **код JEL Classification** – від 1 до 5 в одному рядку, через кому;
- **ключові слова та анотація** – українською, російською та англійською мовами;
- **основний текст статті**, який відповідно до вимог Постанови Президії ВАК України від 15.01.03 № 7-05/1, повинен містити такі необхідні елементи (зі структуризацією по тексту):

- постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими або практичними завданнями;

- аналіз останніх досліджень та публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, на які спирається автор;

- виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття;

- формування цілей статті;

- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

- висновки з даного дослідження та перспективи подальшого розвитку в цьому напрямі.

• **список літератури** – подається після тексту статті під заголовком «**Список використаних джерел**» та має містити не менше 10 джерел, на кожне з яких повинно бути посилання в тексті. Список літератури наводиться у порядку посилань та оформлюється згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання».

• **список літератури** – подається під заголовком «**References**» де розміщують ті самі джерела, що й у списку літератури, але перекладені англійською мовою, оформлені за міжнародним бібліографічним стандартом АРА (стандарт АРА) (<http://www.bibme.org/citation-guide/APA/book>). Кириличні назви бібліографічного опису наукових праць необхідно транслітерувати латинськими літерами (відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 27.01.2010 р. № 55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею»). Транслітеровані назви праць зазначаються у квадратних дужках після наведення джерел англійською мовою

3. Посилання на джерела використаних матеріалів у тексті подають у квадратних дужках – [2, с. 34], де перше число відповідає порядковому номеру у списку використаних джерел, друге – номеру сторінки.

4. Графічний матеріал слід виконувати в доступних для подальшого редагування програмах: таблиці – у редакторі Microsoft Word; діаграми – у редакторі Microsoft Excel або Microsoft Graph; рисунки – у вигляді організаційних діаграм за допомогою панелі малювання редактора Microsoft Word; математичні формули – у редакторі формул Microsoft Equation (3.0).

5. Кількість графічного матеріалу має бути мінімальною. Графіки і схеми не слід перевантажувати текстовими написами. Ілюстративні матеріали повинні бути якісними. Не допускається використання у тексті сканованих рисунків чи формул.

6. У кінці статті слід вказати: «Подана стаття раніше не публікувалася та в інші видання не надсилалася. Передано до розміщення в електронному науковому фаховому виданні – Міжнародному науково-практичному журналі “Фінансовий простір”»

7. Стаття, подана без дотримання зазначених вимог, опублікуванню не підлягає.

Подані матеріали підлягають внутрішньому і зовнішньому рецензуванню. Після рецензування редколегія журналу інформує автора про можливість опублікування статті у черговому випуску журналу. У разі негативної рецензії чи наявності суттєвих зауважень статтю може бути відхилено чи повернуто автору (авторам) на доопрацювання.

Редакційна колегія журналу залишає за собою право вносити редакційні та стилістичні правки без узгоджень з автором. Відповідальність за достовірність інформації, фактів та інших відомостей, посилань на нормативні акти, цитати, власні імена, а також правильність перекладу несуть автори публікацій.

### **До статті також додають:**

1. Авторська довідка, де наводяться прізвище, ім'я та по батькові автора (авторів), науковий ступінь, вчене звання, посада, установа (трьома мовами – українською, російською, англійською). Також необхідно вказати поштову адресу із зазначенням індексу, контактні телефони, обов'язково – e-mail. Назва файлу – за прикладом Dovidka.doc.

2. Рецензію кандидата або доктора наук відповідної спеціальності для авторів без наукового ступеня.

3. Реферативний виклад основних ідей статті (реферат) англійською мовою **обсягом не менше 1/1,5 статті** (кегель 14, міжрядковий інтервал – 1,5).

При підготовці реферату слід врахувати:

- реферат має бути стислим відображенням основних положень статті, у ньому доцільно висвітлити мету, результати роботи, область застосування результатів; окреслити основні положення наукової новизни та висновки;

- інформація у рефераті повинна бути зрозумілою і цікавою, зокрема і зарубіжному науковому співтовариству, яке, не знаючи української або російської мови, могло б без звернення до повного тексту отримати найбільш повне уявлення про тематику і рівень досліджень;

Над рефератом англійською мовою пишеться прізвище та ініціали автора, його місце роботи, назва статті (великими прописними літерами).

Наголошуємо на тому, що англomовний варіант не може бути зроблений шляхом застосування автоперекладача. Статті з некоректним перекладом не розглядатимуться редколегією журналу.

Реферат потрібно надіслати окремим файлом як англійською мовою, так і мовою статті.

### **Контактна інформація:**

Статті слід надсилати на електронну адресу: [fp@cibs.ubs.edu.ua](mailto:fp@cibs.ubs.edu.ua)

Подальше спілкування з авторами також за цією адресою.

### **Адреса редакції:**

18028, м. Черкаси, вул. В'ячеслава Чорновола, 164

Телефон: (050) 640-38-84

E-mail: [fp@cibs.ubs.edu.ua](mailto:fp@cibs.ubs.edu.ua)

## TO THE ATTENTION OF AUTHORS!

The Editorial Board of the journal accepts for publishing original articles on the theoretical and applied problems of functioning and development of national economies, as a whole, and the financial and credit sphere, in particular, which correspond to the current level of economics and have scientific and practical value. The articles on the financial aspects of philosophy, psychology and education are also accepted.

**For Article Submissions: Please follow these guidelines to ensure that the article is reviewed.**

1. The size of an article should be approximately 10-14 A4 pages (297x210 mm) MS Word, Times New Roman font family, 14-point font size, portrait layout, 1.5 line height, the left margin of 3 cm., the upper and lower margins of 1,5 cm., the right margin of 1 cm.

2. The article structure:

- **UDC identifier** – first page, top left aligned,
- **article title** – centre aligned, capital letters
- **firstname, patronymic (if any) and surname of author(s)** – left aligned
- **job title, place of work of author(s)** – left aligned
- **email** for communication with the author
- **JEL Classification code** – from 1 to 5, in one row, comma separated.
- **abstract and keywords** – in Ukrainian, Russian and English
- **body of the article** according to the Presidium of the Higher Attestation Commission of Ukraine

Resolution 15.01.03 № 7-05/1 should have the following elements (structured):

- problem definition in a generic case and its relation to important scientific and applied tasks
- analysis of recent researches and publications, which initiated problem solution, and which are the starting point of author's research.
- definition of previously unsolved parts of generic problem, which is covered by the article
- formulation of the article's goals
- presentation of the research itself including the proof of scientific results obtained
- conclusions carried out based on research and the prospective of further development along the line.
- References should be given under the name of **«List of Sources»** and it should consist of at least 10 references with corresponding references in the text of the article. References should be given in accordance with APA standard (<http://www.bibme.org/citation-guide/APA/book>).

3. References must be presented in the text in square brackets – [2, p. 34], where the first number is the ordinal number of this work in the List of Sources and the second – is the page number.

4. Graphical material should be created using software, which allows further editing: tables – in Microsoft Word, diagrams – Microsoft Excel or Microsoft Graph, drawings – as organizational diagrams created with Microsoft Word, mathematical formulas – Microsoft Equation (3.0)

5. The amount of graphical data should be limited to minimum. Charts and schemes should not be overloaded with captions. Illustrations should have high quality. Scanned drawings or formulas are not allowed.

6. At the end of the article the following text should be written: «The given article has never been published or sent to other editorial. The Article is sent to be published in scientific electronic edition – International scientific and applied journal “Financial Space”»

7. The article, which is not compliant with the above rules, will not be published.

The given material is due to internal and external reviewing. Upon reviewing, the Editorial Board informs the author about the possibility to be published in the upcoming edition of the journal. In case of failure to comply with editorial standards or significant remarks the article can be declined or given to its author(s) for improvement.

The Editorial Board of the journal reserves the right to make stylistic corrections without author's approval. Liability for facts, references, regulations, quotations, personal names and translation falls on the author(s) of the publication.

**The article should be also supported with:**

1. Author's application, which should include full name of the author(s) academic title, scientific degree, job title, place of work (in three languages – Ukrainian, Russian and English). Additionally the author should indicate postal address, zip code, contact phone number, email – mandatory. Filename should follow the given example – Dovidka.doc.

2. Authors who do not have a scientific degree should attach a review from PhD or doctor of science with corresponding specialty.

**Contact information:**

Articles should be sent via email: [fp@cibs.ubs.edu.ua](mailto:fp@cibs.ubs.edu.ua)

Further communication with the authors via same email.

**Editorial address:**

164, V. Chornovol st., Cherkassy, 18028, Ukraine

Phone: (050) 640-38-84

Email: [fp@cibs.ubs.edu.ua](mailto:fp@cibs.ubs.edu.ua)